

ЛННБ України ім.В.Стефаника

01176074 (Q)

2012

В. 3902

ДР. АНДРІЙ ЧАЙКОВСЬКИЙ

ОЛЮНЬКА

оповіданє

з життя хорячкової шляхти.

ДРУГЕ ВИДАНЄ.

ЛЬВІВ, 1918.

НАКЛАДОМ УКР. ВИДАВНИЧОЇ СПІЛКИ,
зареєстр. спілки з обмеж. поруною.

350

Збірка М. С. ВОЗНЯКА

Львівська бібліотека
АН УРСР
№ И 36690

ДРУКАРНЯ СТАВРОПОЛІТІЙСЬКОГО ІНСТИТУТА
ПІД УПРАВОЮ Ю. СИДОРАКА.

Над Дністром на правому березі дві милі понизше міста С. лежить велике село Пишнівці. Положене його на узгірку в чорній урожайній землі. Одна його половина, та що ід Дністрови, положена низше, і частенько Дністер, виливаючи нагло свої води в тих сторонах, заглядає до хат і виганяє їх мешканців із товаром і з тим, що захопити дасть ся — на другу половину села до сусідів, що мають хати на узгір'ю. Дністер від Пишнівців почавшиє тає крутий. Береги його з сього боку, що від Пишнівців, стрімкі й крижкі так, що вода рік-річно вириває по куснику берега ізза чого ріка надближаєть ся чим раз більше до села.

Село Пишнівці ріжнить ся від інших сел наддністрянської околиці хиба тим, що воно розпадаєть ся на дві адміністраційні громади: на шляхотську звану Закуте, і хлопську, або по урядовому названю, рустикальну. Обі ті громади мають хиба спільну церкву й школу, та й тут намагають ся не мішати ся зі собою, бо по їх думці — і перед Богом хлоп шляхтичеви не рівня. Та расова незгода уділюєть ся і школярам, що участь ся в однім будинку; вони між собою не люблять ся, не хотять суміш сидіти в лавках й так, як їх батьки, дразнять себе та роблять собі взаїмно пакости.

Кожда громада має своє окреме на-

чальство з окремою радою. На Закутю начальникує „префект“ з асесорами, а в громаді рустикальній звичайний вїт із присяжними. Між Закутянами і хлопами нема найменшої звязи. Вони старають ся чим мога різнити ся від себе — й убранєм, й бесїдою, й звичаями. Закутяни носять капоти сурдутового крою, хочби й з полотна, кашкети т. є. шапки з дашками, похожі дещо на російські, хиба що вузші дном, де-де рога-чівки крою Кіліньського, в зимі низенькі баранячі шапки, „пасові чоботи“, т. є. такі, що холяви шиті по боках на лад німецьких штїфлів. Жінки носять крамські сорокати спідницї, кацабайки, а на голові хустини, вязані під бородою. Волосє чешуть гладко, а коси обвязують на мішанський лад з задку голови в колїсце. Ідучи в церкву або при якім більшім святї закидають на себе великі хустки, та так, що вони зсувають ся низше плечий й лиш на рамецах задержують ся. Одним словом в їх одежи видко якусь панську претенсію; вони бажали би все і всім показати себе висшими від хлопів, котрих прозивають мургами з чорним піднебінем.

Однак і хлопи не хотять шляхтї в нічим попустити. Вони не цурають ся свого хлопського строю. Одягають ся в кафтани полотняні або славянського крою, в кожухи, в широчезні, трохи на козацький лад шиті штани, та великі „угнівські“ чоботи з закаблуками. Жінки носять на голові чепці, волосє заплїтають на горі голови, а над чолом пускають волосє в гриву, що зветь ся жмудами. Спідницї домашної роботи. Одним словом — хлопи пишнівські мають ви-

гляд українських селян, а шляхта, що пам'ятає ще де що із своїх традицій й шляхотських привілеїв, подобає на якусь хлопсько-панську мішанину. Та се водить ся й з бесідою й з молитвою. Хлоп не хоче инакше говорити як по українськи, не знає иншої молитви як українську; шляхтич дуже радо м'шає слова польські, розумієть ся в покаліченім виді, імена хрестні вимовляє по польськи, а навчити ся польської молитви належить до доброго тону. — Шляхта не задоволена теперішними порядками, та все любо згадує часи польського панованя, де шляхотські привілеї багато значили, і хлоп був хлопом, а не чоловіком.

Хлопи, де лише можуть, висмівають шляхтичів і прозивають їх „макогонами“, себ то ізза того, що колись шляхта носила свої дипломи або легітимації шляхотські в бляшаних пушках, подібних до макогонів.

Родинних звязків між хлопами і шляхтою нема й либонь не зараз буде. А як що коли лучило ся, що шляхтянка віддала ся за хлопа, то вже їй не показувати ся на улицю Закутя, ба навіть й строю шляхотського мусіла виректи ся, а то либонь подерлиб на ній в шматки. Так само здерли би капоту з такого шляхтича, котрий оженив би ся з хлопкою.

В цілім Закутю мешкав один однісінький хлоп Ябчак Іван. Був се заможний газда, статочний. Мав він двох синів, Сенька та Гриця. Були то роботящі та тверезі парубки. Однак загорода Ябчака була відділена від усіх шляхотських осідків так, що навіть мусів через свій огород зробити собі власну вулицю, щоби з сусідами не стикати ся.

А в тім у цілім Закутю сама шляхта. Є тут Гординські-Федьковичі, Яворські-Пішкевичі, Билинські-Тарасовичі, Чайковські-Тимковичі, Городиські-Ядвизаки. Остатні назвища то родові, або як вони кажуть „придомки“. Себе вони кличуть по батькови; й так є тут Яців Ясьо, Петрів Ясьо, Стефанів Юзьо й інші.

I.

Було се в місяці серпні 185... року в часі холери. Іван Ябчак порав ся на своїм обістю коло воза, котрим мали їхати сини в поле по хліб. Він кілька разів зазирає до свого сусіда Юзевого Лукаша через пліт, крутив головою та муркотів щось сам до себе. Зазирнув ще раз, та не вертаючи вже до своєї роботи, гукнув до сусіда Ясевого Петра, що мешкав на другому боці від загороди Юзевого Лукаша:

— Пане сусідо! пане Петре! Вже щось зо два дні не бачу я, щоби хто отвирав хату пана Лукаша... Чи не стало ся там яке нещастє? В хаті лиш собака виє заєдно.

Жаден хлоп не поважить ся заговорити до шляхтича по імени, опустивши слово „пан“, бо інакше почує ганьбу.

Петро Ясів покинув сокиру, що нею рубав дрова, обернув ся до Ябчака, поглянув через пліт на обісте Лукаша, обтер рукавом піт із чола, поміркував трохи тай каже:

— А й я їх уже зо три дні не бачив... Може повмирали?!

— Та треба би щось зробити — га?

— Та що робити?... яке мені діло заглядати до чужої хати... Треба би закликати пана префекта.

А от і пан префект йде — каже Ябчак.

І дійсно в тій хвилі надійшов улицею префект Закутя — пан Даньо Михасів.

— Пане префекце! — каже Петро Ясів. — Уже три дні, як хата Лукашева не відчиняється, а в середині собака так виє, аж страшно.

— Гм... виє собака, кажете, пане Петше, тай хата три дні не отвирана... гм... Ну, то треба би щось робити, треба би пана асесора... Пане Яне! а ходіть но сюда! — закликав до сусідної хати.

Іван Петрів, почувши голос свого зверника, покинув свою ранішню роботу і перелізши через пліт станув таки зараз коло префекта.

— Дзень добрий! — каже. — А що там, пане префекце?

— Гм... от бачите, пан Пйотр каже, що три дні ніхто не виходив із Лукашевої хати тай що там собака дуже виє. Мусимо там подивити ся... може яке нещастє!

Пан префект говорив се з дуже поважною міною, хоч йому було трохи лячно, бо холера мела в Закутю людей як мітлою, тож і тут можна було догадувати ся нової жертви.

Всі три перелізли через перелаз і станули під вікном.

— Гм... Ябчак!... Ану ходіть сюда... буде нас більше.

Ябчак сказав ще кілька слів синові,

що брав ся їхати в поле, переліз через пліт і приблизив ся до трох шляхтичів.

— А що будемо робити?

— Гм... треба би подивити ся вікном...

До одного вікна зблизив ся префект, до другого Іван Петрів, позаслонювали ся долонями від дневного світла й так дивили ся хвилю до середини.

— А що там? — питає Петро Ясїв.

— Гм... одно лежить на постели, друге на землі... Може вони сплять?

Собака, почувши людий під хатою, стала ще дужше вити, скавуліти та дерти ся по дверях.

Тепер приступив Ябчак до вікна, поглянув у середину і сказав:

— Сплять вони та вже й не прокинуть ся більше... вони неживі.

В сій хвилі почули вони з середини хати тихенький плач дитини.

Не було сумніву, що Лукаші повмирили. Ясьо Петрів став сіпати двері, але вони були замкнені. Він запер ся цілою силою, Ябчак помагав, і за хвилю висадили двері з бігунів. Наполоханий пес вискочив у тій хвилі на двір. Він був сухий сухий — шерсть стояла на нім як щітка, хвіст сховав під себе, язик вивалив та почав уганяти по подвірю наче скажений.

— Сьвентий Яне з Дуклі! — закричав префект уступаючись до перелазу — гм... таж сей пес сказив ся!

— Не бійте ся, не сказив ся! — каже Петро Ясїв — він лише дуже голодний — і виймив кусень хліба з кишені та кинув псови.

Пес верг ся жадно на хліб і за малу

хвилю зів увесь, наче би проковтнув муху. Заспокоївши перший голод, пес присів проти свого добродія, махав хвостом, облизував ся, як би давав пізнати, що зів би ще.

Тепер отворили хатні двері. Звідси ударив такий нездоровий воздух, що всі чотири вибігли чим скорше на двір, щоби відітхнути свіжим воздухом. Ябчак пробував отворити вікно, але не міг, та вибив кулаком шибу, щоби впустити свіжого воздуха. По хвилі ввійшли знов до хати, та аж задрожали на той вид, який побачили.

Лукаш, цілий посинілий, з розхрістаною сорочкою, лежав серед хати. Його волосе помішане з соломою, очи запалі в голову, начеб уже виплили, рот отворений, вискалені зуби та судорожно затиснені кулаки — показували, що Лукаш перевів страшну боротьбу зі смертею заки вона його подоліла.

На постели, обернена лицем до стіни, лежала мертва Лукашиха. Вона також перебула не малі муки, як показували затиснені коло живота руки й випружені ноги. Одно око Лукашихи було отворене. Воно немов дивило ся на маленьку півторарічну Олюньку, що пищала коло грудий матери, бо не мала вже сили ані голосно заплакати, ані всадити до маленького свого ротика мертвої материної груди.

Мала Олюнька скомліла як голодне песеня.

Усіх присутних переняв ляк. Вони перехрестили ся й стали без мисли шептати молитви, не можучи отямити ся з того жаху, який на них насів.

Перший Ябчак приступив до постелі сторожно, щоби не заваляти собі ніг і ви-

тягнув дитину з тих нечистостей, в яких вона лежала і які звичайно бувають при холеричних нападах.

Дитина давала слабкі ознаки життя. Ябчак узяв по дорозі з жердки над постелею якусь суху шмату, горнятко з полиці і вийшов до сіней, не оглядаючись на своїх товаришів, що стояли як приковані і не могли отямити ся.

Вийшовши до сіней, Ябчак здіймив з дитини мокру брудну сорочку, начер води з бочки, обмив дитину як міг, завинув у шмату і виніс на двір.

Жінка Петра Ясевого стояла вже на своїм обістю, цікава, чого її чоловік із префектом пішов до Лукашевої хати.

— А що там діється ся? — спитала Петриха Ябчака.

— Лукаші обоє небішки... Дайте, пані, троха молока для дитини... Голодне, ледви пищить.

— Матко боска кальварийська! — крикнула Петриха, сплеснувши в долоні, і побігла швидко до хати.

За малу хвилину вийшла, несучи в кожній руці горнятко і йдучи до перелазу, переливала з одного в друге молоко, щоб його охолодити. Ябчак узяв горня з дрожжачих рук Петрихи і приложив до ротика дитини. Дитина стала жадно проковтувати молоко, а Петриха напоминала:

— Та не давайте-ж відразу багато, бо дитині зашкодить.. А щож там і як? — допитувала ся дальше.

Але Ябчак не відповідав нічого. Він відай і не чув слів Петрихи, так був зайнятий своєю роботою.

За той час повиходили й інші з хати Лукашів. Префект післав якогось хлопця, що надбіг туди, по холерників, т. є грабарів холеричних. Хлопчина пігнав до коршми, а кого лише подибав по дорозі, розповідав про наглу смерть Лукашів. В короткім часі ціле майже село дізнало ся про се нещасте. Всі хрестили ся та охкали, однак у многих цікавість брала гору над страхом, тож ціла улица коло Лукашевої хати наповнилася людьми. Декотрі навіть були так відважні, що перелізли через перелаз і стали заглядати до хати.

Префект боячи ся, щоби хто не заразив ся, порозганяв товпу повагою свого уряду й своєї палиці, поставив сторожа при дверех хати, а сам приступив до громадки старших шляхтичів, що стояли на улиці.

— Дзїнь добрий, пане префекце! — поздоровили його шляхтичі, кланяючись шапками.

— Гм... Панове браця, треба би порадити ся, що робити з дитиною... Так годі кинути її на улиці...

Старшина поглянула по собі і почіхала ся по голові.

— Таж се ще дитина — відозвав ся один — без груди не обійдеть ся...

Було се якби явна перешкода, щоби хто змилував ся над дитиною.

— Гм.. правда й то, але таки годі... гм... Ну що-ж? — сказав префект і поглянув на громаду.

Всі мовчали, ніхто не ворухнув ся.

— Коли ви, панове, не хочете, то я її возьму, — каже Ябчак — держачи на руках дитину вже нагодовану. — Дитина, наче

відчуваючи свого покровителя, усміхнулася ся до Ябчак і ловила його вуса своїми голими рученятами. — У мене — мовив дальше Ябчак — недавно взяв Бог таку дитину, тож і сорочинка найдеть ся, і хліба, слава Богу не куплю... От якось вигодуєть ся!

На ті слова шляхта заворушила ся.

— Ще чого! щоб шляхотська кров ваяля ся по хлопських припічках!... Ми не допустимо до того, хочби мали дитину чергою годувати.

— Гм... пuste балаканє! — промовив префект. — Дитина не теля, щоб її чергою по тижневи годувати.. Або кажіть, хто бере дитину, або ні, то зараз віддам її Ябчакови. Годі так дитинну змарнувати. Але як возьме Ябчак дитину, то возьме й двацять моргів ґрунту, що Лукаші полишили, котрого вона „правна спадкоберчині“...

Аж тепер нагадала собі шляхта, що покійний Лукаш лишив двацять моргів доброго ґрунту й хату; нагадала собі, що був богачем, що у нього звичайно був наймит, котрий тепер десь подів ся, мов у воду скочив.

— Та моя жінка має малу дитину при грудех, могла би й сю годувати, — відозвав ся несміло Ян Фльорків.

— А моя хиба не потрафіла би сеї штуки? — заговорив уже смілійше Стефан Миколів.

— Вибачайте панове! Покійна Лукашиха була моєю рідною сестрою, — сказав Андрій Лукашів, виступаючи на перед. — Я дитині рідний вуйко й заберу її до себе.

Не було що казати на таке тверде слово. Префект казав віддати дитину вуйкови.

Той приступив до Ябчака, що готов був узяти дитину й без ґрунту.

— Га, най і так буде! — сказав подав Олюньку Андрієви.

В тій хвили дитина розплакала ся, та не знати, чи загризла її в животику напрасно випита пожива, чи може несвідома дитяча душа прочула недолю, яка її жде...

Надїхали холерники, витаскали тіло Лукашів із хати, вложили в скриню, що була на возі й замкнули віко. На приказ префекта повиносили з хати солому і занечищене платє, зложили на зад воза, позамітали і поотвирали вікна.

Підчас сеї роботи холерників усі присутні клячали та молили ся шепотом. Упоравши ся зі всім як слід, холерники посідали на віз, один узяв віжки в руки, гукнув на коні, луснув батоґом, віз виточив ся на улицю і пігнав стрілою.

Ще не затих ґолос дудніючого воза, як уже всі розійшли ся з Лукашевого обістя. Лиш один вартовий остав ся, поки префект не положить на дверех ґромадської печатки. Ябчак сумний переліз через пліт і взяв ся до своєї роботи. Андрій Лукашів поніс дитину, що ґолосно кричала, а ціла товпа людий поплела ся за ним.

Ось так розстала ся Олюнька з своїми батьками, яких до сеї пори не пізнала ґаразд, та вже й не мала пізнати на сїм світі.

II.

Анна, жінка Андрія Лукашевого, була занята важною роботою. Вона винесла на

подвіре варену бараболю, дробила її пальцями і кидала гусям, а ті поквапно збирали своїми жовтими дзюбами. Саме тепер Андрій, придержуючи одною рукою дитину, другою відчинив фіртку й вийшов на подвіре. Олюнька, що підчас дороги була успокоїла ся й задрімала, тепер прокинула ся і заплакала голосно.

Андрііха почула плач дитини, обернула ся, побачила чоловіка з дитиною на руках і скричала :

— Матко боска!... А ти де взяв тоту пищавку?... на улиці знайшов, чи на гною?... По що мені тут якийсь дранте зносиш?... Чи-ж я свого не маю досить?

У Андріїв було трое дітей.

— Цить, жінко! — нещастє... Обоє Лукаші померли від холери, лишила ся сирота... треба було взяти... се-ж моя сестрінка.

— Та що мені до того? що мені до твоїх сестрінок? Викинь того де до дідька!

— Що бо ти, Ганю, говориш? Що-ж воно винно, що лишило ся, тай де я його подію?

— Мені ніщо до того! я чужих бахурів заходити не буду.. або воно з хати, або я!

На той голос надійшов старий сивий дідусь, що робив щось у stodолі. Був се батько Андрія і небіжки Лукашихи.

— Та чого вона так розкричала ся? — питає.

— Нещастє, татуню! Обоє Лукаші помирали від холери... що йно вивезли їх холерники. Мабуть три дні лежали мертві в хаті, і ніхто не знав, — говорив Андрій крізь сльози.

Старий Луць став як громом прибитий.

Він не міг промовити й слова, руки у нього трясли ся, губи дрожали мов у лихорадці.

— Боже мій, Боже! За що мене так караєш на старі літа? Мої дітоньки бідні! донечко моя люба! не замкнеш ти мені повік, а мені не довелось навіть побачити тебе та поблагословити в далеку дорогу! — і заплакав старець гіркими сльозами. — Га, воля божа! Хто-ж знає, чиє завтра...

Приблизив ся до маленької Олюньки і цілував личенько, очка та малесеньке чоло.

— А я тобі ще раз кажу, що чужого бахура й на очи не хочу! — клепала своє Андрііха.

— Мовчи, жінко, без серця! — гримнув старий. — Ввааажай! — і погрозив рукою. — Як би в тобі була хоч капинка людяности, тобі би язик став дубом, заки би ти таке слово вимовила. Преси Бога, щоби тобі простив ті дурні слова... Що Лукашам нині, то нам завтра може стати ся, а де твої діти подіють ся? що з ними буде? Як би тобі в могилі лежало ся, коли би хто твоїми дітьми так покидав ся?

Андрііха замовкла. Хоч вона чоловіка мала ні за що і робила з ним, що сама хотіла, то таки старого Луця бояла ся як огню, а хоч мала такий острій язик, що ніяка шляхтянка в цілім Закутю не могла її переговорити, якось не сміла старому Лукашеви відгризати ся. Чи се за-для його старого віку, чи за-для поваги, яку старий Луць мав у селі, не знати, — досить, що торкотанє Ганни один Луць умів вгамувати кількома словами. І тепер вона замовкла, але таки не могла вгамувати злости, тож ідучи до хати, копнула пса, що лежав під

порогом, і тріснула дверми так, що аж хата затрясла ся і вікна задзвеніли.

Луць усе ще стояв над унукою і втирав сльози.

— Годі, тату! — каже син, — треба щось з дитиною зробити, — і пішов до хати, а старий стояв усе як прикований.

Андрій знав, що треба розлючену жінку придобрити, бо-ж годі, щоби міг усе старий бути з дитиною і жінку наглядати.

— Слухай, Ганю, яка бо ти нерозважна! — промовив Андрій до жінки переступивши поріг. Префект хотів віддати дитину і разом із нею хату, двацять моргів ґрунту і все добро Лукашів Ябчакови... Не шкода-ж, щоби те все пішло в чужі руки?

Ганна була дуже ласа на такі дурнички, тож і тепер від сих слів чоловіка подобріла зараз. Однак, аби не перейти так зараз зі зла в добре, звернула цілу струю своїх медоточивих слів на Ябчака.

— О, мудьо якийсь! Йому захочуєть ся шляхотського ґрунту та шляхотську дитину на вихованє брати!.. А ми-ж від чого? або ми чужі?... Ходи-ж до мене, бідна сирітко! моя Олюнечко! Остатним куском хліба буду ділити ся з тобою, не дам тобі пропасти...

І взяла дитину з рук мужа, поклала на запічку, а сама взяла нецки, налила теплої води, що гріла ся в великім горшку, і вложила дитину в теплу воду, держачи одну руку під головкою, щоб дитина не залила ся, а другою обливала її марненьке дрібне тіло.

Андрій, хоч знав добре, яка душа в його жінці, не казав нічого, щоб її не драз-

нити. Постояв мовчки і вийшов відтак на двір.

— А що? — спитав старий, — не замучуть дитину?

— Не бійтеся, тату, вже все добре. Тепер купає її.

Але ані слова не сказав, чим він підобрив її.

Старий махнув рукою.

— Ей! чорта свяченою водою відженеш, але добрим не зробиш...

— Я, тату, тепер йду туди... Префект має зараз хату печатати. Там худібка осталася, треба порядок зробити, — і пішов до хати Лукашів.

Ганна тимчасом викупала дитину, завинула в сухі шмати, а воду виляла на двір нецки поставила сторцом під хату. Дитина закріпивши себе під подушкою, якою її Ганна прикрила, заснула тихенько.

Коли Андрій прийшов під хату Лукаша, застав там уже цілу комісію, зложену з префекта і цілого уряду громадського. Всі ввійшли до хати і стали оглядати те, що остало по Лукашах.

Префект не дозволив забирати того, що ще осталося на постелі й коло постелі.

— Гм... буде з вас того, що в скрині і в комірці, а се все треба спалити... Так нам наказали з бецирку.

Скриня була замкнена, а ключ висів на цвяху під образами. Андрій просив кількох сусідів, щоб йому допомогли винести скриню. Та префект спинив:

— Гм... „за дозволенем“. Мусимо оглянути, що є в скрині, бо то сиротинське до-

бро й треба його буде колись віддати. Ви, пане Стефане, списуйте кожний кусник... Як зіде обсигнація (спис маси посмертної), буде все готове.

Заки писар із другими списав, що було в скрині, префект пішов до комори. Показало ся, що Лукаші були таки добрими господарями. В коморі, крім зимової одежі, було всяке добро: мука, каша, фасоля, горох, біб; було масло і сир, сметана і солонина — усе-усе, що потрібне. Префект казав усе списати і повиносити.

Відтак пішли до стайні й стодоли, що під одним дахом прилягали одним боком до огорода з садком.

Всі знали, що у Лукашів була пара коний, пара волів, дві корови і четверо ялівнику. А де-ж те все поділо ся? Стайня заперта, але по всій худобі ані сліду. Всі сплеснули руками. На-ж тобі! От якийсь безбожник забрав усе до чиста... хоч-би одно телятко лишило ся!

Андрій лютував найбільше. Він що-йно думав про те, як стане господарем на ціле Закуте, а тут якась чортова мати наслала злодіїв...

— Треба дати знати до шандарів! — озвав ся хтось з гурту.

— Що тут шандарі тепер порадять? Злодій газдував тут здаєть ся десь перед трома днями, а знаєте, що коби лише за канал, пропаде все як сіль на воді... Що тепер шандар знайде?

За каналом починав ся густий вербовий ліс і займав дві квадратів милі простору аж до Вибулова. Там виводили ся вовки та

ховали ся злодії-коньокради; в такій гущавині годі було їх виловити.

Стало на тім, що жандарма повідомить ся аж тоді, коли він прийде до села.

Хліб, що Лукаш вспів іще позвозити, стояв у садку в стіжках. Комісія перече-слила копи, оцінила, кільки варта, посписувала вози, плуги і борони, записала жорна, ступу і січкарню.

Андрій побіг городами до своєї хати, запряг свої коні до воза й вернув сюди. Ганна думала, що Андрій привезе усе добро кіньми і возом небіщика Лукаша.. Їй зараз щось те не подобало ся, бо Андрій не сказав їй нічого, запряг коні і поїхав.

Коли заїхав перед хату Лукаша, префект показав йому все добро, зложене на подвір'ю, і сказав поважно:

— Гм... Отсе все віддаю вам, пане Єнджею, „в посядане“ як опікунови малолітної. Маєте дитину годувати, а майна її доглядати, як свого власного, бо за все відповідаєте. А тепер підпишіть!

Андрій вклонив ся префектові, зробив пером на папері знак хреста і зачав при помочи сусідів накладати на віз добуток Лукашів. Петро Ясів зїхав зі своїм возом і поміг Андрієві забрати, що на його віз не влазило ся. Тепер Андрій кланяв ся на всі боки, дякував сусідам за ласкавий труд і запросив усіх до коршми.

Коли вози заїхали на обісте, а худоби не пригнали, Ганна не втерпіла і спитала:

- А де-ж коні?
- Злодії закрали.
- А корови?
- Так само.

— А воли?

— Все до чиста!

— Матко найсьвентша! Та він Бога не бояв ся кривдити сирітку! — закричала Андрііха й побігла до хати, щоби либонь звістити про сю страшну кривду властительку, котра ще спала на постели свого вуйка.

III.

Коршма на Ячменівці стояла сама собою в західній стороні села. До неї заходила лише сама шляхта, а хлопи, навіть проїзжі, та мандрівні Жиди-міняйли минали її як лихого, щоби не подибати якого нетверезого шляхтича, а то була би халепа!

Та хоч та коршма звала ся шляхотською, не ріжнилася нічим від інших коршем галицьких. Така сама обідрана, замазана, шиби повибивані і позаліплювані папером, довкола неї калюжі та вонюче болото. І в середині не була инша. Перша кімната без помосту, з витоптаною ямою на середині і брудними, нехарними лавками довкола. В однім куті шинкфас, себ-то перегорода з деревляною решіткою, за котрою стояли різної міри фляшки з грубого білого скла та бляшані, від старости і нехарства почорнілі мірки. Стояв тут і стілець, на котрім мов на престолі засідав старий бородатий Янкель або його жінка, розпатлана Рифка. Напроти шинкфасу довгий дубовий стіл і кілька крісел тесельської роботи. Друга кімната, так званий „ванькір“, хиба тим була ліпша, що було тут повно всякої всячини, що нікуди й обернути ся.

Стояв тут стіл лякирований, призначений для шабасу або для знатніших гостей, кілька мальованих крісел, ліжко вистелене подушками в сорокатиx поволічках майже під саму стелю і шафа з жидівськими книгами та святочною одежею. На шафі стояв капелюх Янкля в бляшанім укривалі, кілька мосяжних ліхтарів і скриночка з ритуальними приладами т. є. зі смертельною сорочкою і жидівськими заповідями. Друга шафа була замкнена. Під стіною напроти ліжка стояв банкбетель лавка, котру можна розсунути і спати як у ліжку. В самім кутику, напроти однісінького вікна, стояло кілька бочок із горівкою й гараком.

Янкель був знаним арендарем; він був душею закутянської шляхти, знав з кождим до ладу дійти, знав, як до кого заговорити, знав, хто чого потребує. За се любила його шляхта і звала шляхотським Жидом. Тож коли раз Янкель не заплатив аренди і пан викинув його з коршми, заворушила ся вся шляхта, як пчоли в улію. Новому арендарови доскулила своїми шляхотськими збитками так досадно, що він сам утік із коршми. Дідич не міг сему зарадити, раз для того, що бояв ся звернути неласку шляхти проти себе, а друге, що двір був далеко від коршми, на другім кінці села, тож не міг кожного разу боронити свого Жида.

Не знати, длячого шляхта так любила Янкля і не могла обійти ся без нього, — досить, що лиш Янкель, оден Янкель міг бути на Ячменівці. Янкель не ріжнив ся нічим від других арендарів, а шляхту зєднував собі тим, що ніколи не зрадив, що діяло ся в коршмі, тай умів віддати честь

шляхотським клейнодам, без оляду на те, чи властитель їх був у капоті і пасових чоботах, чи босий і в полотнянці. Янкель був нецікавий, маломовний, а коли він сидів за шин-фасом і курив свою глиняну шемницьку люльку на цибусі з кишкою, то щоби в коршмі укладав ся навіть заговор на його довгу бороду, з котрої мала би зробити ся шітка до чесаня поросят, не відозвав би ся ні слова і не перебив би такої злющої бесіди. Він мав ангельську терпеливість. Раз лишень, як оповідає закутянська хроніка, терпеливість Янкльова перебрала міру і він розсердив ся.

Було се на Різдво. Шляхта-парубки пішли колядувати до Янкля. Заспівали одну-другу пісню (але не коляду), а в кінци став оден „вінчувати“ ломаним польським язиком. Янклеви сподобало ся то дуже та став наливати з барилки в квартову фляшку „шабасівки“ для колядників у міру компліментів „віншованя“.

— Дай Боже, панє Янкель, щоби ви мали сто палаців!

— Дай Боже, дай Боже! — каже Жид.

— В кождім палацу щоби було сто покоїв!

— Дай Боже! дай Боже!

— А в кождім покої сто єдвабних ліжок!

— Дай Боже! дай Боже! — і доливає Янкель фляшку мало-що не повну.

— А на кождім ліжку щоби ви сто років перележали на холеру! — гукнув хтось із гурту.

— Бодай тебе дідькі взяв! — а фляшка Янклеви трохи з рук не випала з пере-

сердя. Сплюнув поза себе і сховав фляшку до шафи.

Се була одинока пригода, що вивела Янкля з терпеливості. Поза тим був він усе тихий, спокійний, після потреби сумний або веселий. Говорив лиш тоді, коли йому було треба або як мусів на питання відповідати.

Як сказано, до сеї коршми крім шляхти не заходив ніхто більше. Тут відбували ся всі важнійші справи громадські, тут судили ся спори сусідські. Такі справи вигравав найчастійше Янкель, бо шляхта мирила ся горівкою або гараком.

Крім гостей, котрі не поминули ніякої нагоди, щоби вступити до Янкля, а в неділі і свята то таки умисне йшли на Ячменівку, мав Янкель й таких, що від нього майже не виходили. Такими були Асафат Базів та Петро Криворучкий, длятого так названий, що від роду на одній руці не мав ні одного пальця. Оба були шляхтичі, оба бездомні, нероби, а жили дурничками. Судить ся, бувало, яка справа в коршмі — вони робили службу возьних трибуналу, давнійших судів річи-посполитої. Іноді засуджено когось на різки — вони й тут виконували болючу функцію. При тім напили ся з коштів процесу, закусили та ще й закурили. А вже-ж то велика нужда змушувала їх наймати ся на який день роботи до заможного шляхтича.

В пору, як починаєть ся се оповіданє, вони повнили службу холерників, а коршму на Ячменівці зробили собі ратунковою стацією.

Асафат був хлоп низького росту, грубий, з надутими жовтими щоками, з воло-

сем як щітка та підпухлими від перепою очима. Петро знов був високий, стрункий. А оба — сильні як медведі.

Хоч вони ходили обдерті і замаргані, хоч занимали так понижаюче становиско, однак не перестали бути шляхтичами. Тож не було забави, ні празника, де би Асафат і Петро не мали вступу. Всюди їх радо приймали, тим радше, що Асафат грав у сільській капелі на решето, а Петро був першим штукарем і оратором на ціле село. А може й побоювали ся сих двох приятелів, бо оба були славні розбийголови, а хоч нікого не зачіпали, то не дали дуги в свою кашу.

Асафат і Петро відвезли Лукашів на холсричний цвинтар і вернули знов на Ячменівку.

— Гей, Янкель! горівки! — гукнули з порога.

Жид наляв. Випили по чарці.

— За двоє два! — каже Асафат.

Випили знов.

— Знаєте, Янкель, Лукаші обоє вже... ого! — і махнув рукою.

— Але? — питає Жид. — А коли?

— Господь їх знає... зо три дні лежали мертві, а ніхто не знав. Що йно ми вивезли.

Янкель лиш головою покрутив.

В тій хвилі війшов у коршму Стефан Ясів.

— Дзїнь добрий! А ще нема нікого?

— Є ми... тай ви прийшли, то вже й усі.

— Я не те хотїв сказати... Андрій Лу

жашів запросив усіх на почесне... буде нас тут більше.

Асафат глянув на Петра і усміхнув ся, Петро й собі моргнув, тай Янклеви щось ніби усмішка під носом перебігла.

— Певно! — відзиваєть ся Петро, — добре поживив ся... має звідки платити.

— Та що говорите, пане Петше! Де-ж би? Таж то сиротинське.

— Ага! В сироти два животи, — каже Петро.

— Сироту, де зловиш, то бий! — доповідає Асафат.

Всі засміяли ся гуртом.

Тимчасом шляхта почала сходити ся по двох, по трох до коршми. Кождий витав присутних своїм „дзінь добрий“, кланяв ся кашкетом і сїдав коло стола.

Надійшов і префект. Всі повставали на повитанє, поклонили ся чемно і запросили його на почесне місце.

Наконець надтягнув і Андрій. Він був якийсь не свій — не знати, чи згризений смертю своїх швагрів, чи утїшений тим, що йому дістало ся.

— Панє Єнджею! вам мабуть треба „вокомона“... не забувайте на мене, а про нагайку я сам постараю ся, — кликнув йому Асафат на зустріч.

— А мене беріть за мандатора! — каже Петро.

Всі засміяли ся.

— Жартуйте здорові, а мені в голові морочить ся, що з тим усім робити?

— Відступіть мені, — каже Асафат, — я буду господарити і дитину няньчити.

— Ви газдували би, як коза в капусті,
— каже котрийсь шляхтич. — А худоба
у вас є?

— У нього худоба за ковніром, аж
пішки ходить, — каже другий.

Асафат насупив ся як міх, оглянув ся,
хто се з него кепкує.

Андрій налягав ся, щоб не було сварки
і заговорив чим другим.

— Тож то бо й біда, що худоби бра-
кує...

— Що балакаєте, Єнджею? Таж у не-
біщика Лукаша худоби доволї...

— Ого! і одного хвоста нема.. хтось
закрав.

— Закраав?! — чудували ся Асафат
і Петро, котрі ще сього не знали.

Зійшла бесіда на те, як хто міг украсти
худобу, коли у Лукашів була така злюща
собака, що не дала нікому чужому на обісте
приступити.

— Ба! собака була замкнена в хаті,
а як ми її випустили, то вганяла як ска-
жена, — каже Петро Ясїв. — Пан префект
таки добре настрашив ся...

— Гм... настрашив ся, не настрашив,
але чогож лізти в зуби скаженій собаці?

Андрій побалакав щось з Янклем, а той
поставив на стіл гарнець горівки і фляшку
гараку.

— За ваше здоровлє, пане префекце!
— промовив Андрій, здоймив шапку і дер-
жачи чарку в руці, поклонив ся префек-
тови. — Дай Боже довгий вік прожити —
віват!

Андрій вихилив горівку до рота, по-
тримав її хвильку, проковтнув, скривив ся

і сплюнув на бік. Відтак налив другу чарку і подав із поклоном префектови.

Префект устав, узяв чарку до рук, відікашельнув і каже:

— Дякую, пане Єнджею! Дай Боже й вам довгого віку! Поживайте здорові ва-
ше добро та щоби вивели у люди дитину,
котру вам віддали під опіку — віват!

І знов понесло ся по коршмі грімке „віват“.

Андрій наливав чарку, подавав чергою і кланяв ся, але вже не так низенько, як префектови. Кождий шляхтич промовив кілька слів, а відтак випорожнював чарку.

Янкльова поклала на стіл кілька шабасових гуглів, миску сира і горня сметани. Принесла зеленої цибулі, накришила сира, вимяла разом, посолила і наляла сметани. Сеї мішанини понаклала на тарілки і порозставляла по столі. Префектови дістала ся найкрасша тарілка.

Шляхта взяла ся до роботи. Кождий украяв кавальчик гугля, замачав у миску, а відгортаючи лівою рукою вуса, правою вкладав обережно до рота. На хвилю втихла розмова, чути було лише мляскане язиків, задоволених так смачною їдою. Хто скорше упорав ся, запивав горівкою.

Як уже всі покінчили їду, поставила Рифка горнець киплячої води і кілька склянок із грубого зеленого скла. Варехою наливала горячої води до склянок і ставила перед гостей, а ті знов доливали собі гаруку з фляшки, від чого вода набирала червоної краски. Кому було води за багато, зливав зі склянки таки на поміст. Не стало склянок для всіх, тож дехто здіймав гор-

ня з полиці, а дехто таки мусів ждати аж старший гість випе. Вимити склянку, з котрої пив попередник, уважаєть ся обидою його так само, як обидою було би обтерти пищик цибуха, коли шляхтич шляхтичеви дасть покурити.

— Отсе добре проти холери! — перервав мовчанку один з гостей. — Вода горяча, гарак добрий... все те розігріє кишки та й трохи безпечнійше.

— Е! або то холера таке щось дуже зле? Не одному вона вийшла на добре, — каже Петро і глядить з усмішкою на Андрія.

— А вжеж, — підхопив Антін Михасів, свояк Андрія. — Петро й Асафат відай попухли би з голоду, як би не возили мерців...

— Пильнуйте но ви свого носа, пане Антоні, не наших мерців! — каже Асафат. — Вжеж то ми не заробимо на холері стілько, що ваш швагер Андрій.

— Мовчіть! — крикнув Андрій, а відтак додав плаксивим голосом: — Ах, я би віддав і свій власний масток, аби лиш Лукашів охоронити від того нещастя...

— Бодай так пси траву пасли, як се правда! Ваша Ганя обдерла би вам чуба аж до потилиці, як би ви хоч одно стебло дали кому з обістя!

Всі зареготали ся.

Андрій розсердив ся ще гірше, що люди знають, як жінка ним вередує.

— Кажу вам, Асафате, не пхайте носа до чужого проса, бо ніс розібію!

Асафат, випивши за трох, не гадав

занехати okazji і не поспробувати своїх кулаків.

— Е, пшоняна каша смачна, та ще як з чужого поля просо; але ледви чи Лукашева донька покушає її...

— Мовчи, волоцюго, бо...

— Ого! вважай, щоб я не вивслік тебе, як твого швагра...

Андрій не втерпів, хопив склянку і замахнув ся на Асафата. Однак у тій хвили затримав хтось його за руки і склянка впала на землю. Андрій кинув ся з кулаками на свого противника, але другі не допустили до бійки.

Префект, що був зайнятий до сеї пори поважною розмовою з сусідом, вмів ся тепер до суперечки.

— Гм... панове, успокойте ся, я заброняю....

Ще не договорив, коли вбїг до коршми хлопчина, здіймив шапку перед шляхтою, а до арендарки щось пошептав зтиха. Арендарка приступила до стола і сказала голосно:

— Дмитро Яцїв умер!

— Дмитро?... Господи! а то мете! Всї стали хрестити ся, а Асафат і Петро пішли зараз, щоби виповнити свій обовязок.

Настала прикра тишина. Кождий роздумував відай над тим, чи годить ся в так небезпечний час виправляти такі бучі. Зачали прощати ся з Андрієм, дякували йому за гостину і виходили з коршми.

IV.

Від того часу минуло вісім літ.

Було се одного маєвого поранку, ще на годину перед сходом сонця. День був зимний, як часто-густо бувають у нас весняні поранки. Ціле Закуте ще спало, ніде не видко було ні житя, ні руху.

Ворота Андрієвого обістя отворили ся, а з них зачали виходити одна за другою чотири корови і кількоро телят. За худібкою вийшла дівчина десяти літ, боса, в одній сорочині і тоненькій крамській спідниці, підперезана крайкою. На розчіхраній головці мала драну хустину, завязану на шляхотський лад під бородою, а в руці прутик для заганяння худоби. На плечех несла верету. Дівча було заспане, кліпало очима і дрожало від зимна. В лівій руці тримало кусник чорного хліба і одну цибулю та впихало за пазуху.

Се була Олюнька. Хоч то була десятилітна дитина, хоч остало ся для неї гарне майно по родичах, — вуйна не давала їй спокою і вона мусіла робити бодай те, що могла зробити, т. є. пасти худобу.

Дитина ступала обережно покаліченими, потрісканими, як варений рак червоними ноженятами по примерзлім болоті, підганяючи перед собою телята, що ялось не мали схоти виходити з теплої стайні на пашу.

За Олюнькою ступав підтюпцем, задерши хвіст у гору, вірний її товариш — старий Лиско, пес, що ще її батькови вірно служив, а тепер на однім крок не відступав дитини своїх колишніх добродіїв.

Як лише Андрій перевіз усе движиме добро Лукашів на своє обісте, поплентав ся

за ним і Лиско, а хоч Ганна не хотіла його ніяк прийняти до хати, вимовляючись, що годі їй ще й собак чужих годувати, то старий Луць таки опер ся і Лиско зажив на обістю Андріїв. Та гірка була його година! Кілько то побоїв прийшло ся йому відобрати від Ганни! Все зносив псиско з геройською терпеливістю. Поскавулів, але обістя не покинув. За те Лиско хотів бодай тим відслужити ся, що вірно стеріг хати і добра Андріїв. Найпаче любив він малу Олюньку і ніколи її не відступав. Немов порівнюючи своє сирітство з Олюньчиним, він був її сторожем і пістункою і товаришем забави. На його сухих і кудлатих ребрах нераз Олюнька положила головку і виспала ся добре. Попри нього, учепившись рученятами його косматої гриви, учила ся ставити перші кроки, а нераз, коли збиточники сільські хлопці докучали їй чим-небудь, псиско наїжував шерсть, вискалював зуби і воочав злобно, поки збиточники не повтікали... А господарям служив вірно. Одного разу, вернувши з Андрієм із нічлігу, почав тропити за злодієм, що в ночі вивів корову Андріїв. Лиско поти бігав, нюхав і скавулів, поки не завів Андрія до поблизького ліска, де й знайшли звязану корову під корчами. Від сього часу Лиско заслужив собі на ласку Андріїхи, діставав що дня теплої страви, шматок хліба, а деколи і ложку молока.

До сходу сонця було ще геть далеко, йно що пробудили ся жайворонки, а все инше спало. На сході небо червоніло чим раз більше.

Олюнька вигнала свій товар на опуст

і тут ждала, поки другі діти не позганяють свого.

Опуст — се було пасовиско між Закутем і хлопською громадою, низше церкви.

Олюнька сіла під корчем, підгорнула змерзлі ноженята під себе, рученята поховала за пазухи, загорнула ся веретою і сидючи вдивляла ся в зачервоніле поза горою небо.

Ранок був дуже холодний, вся дрібненька травиця була вкрита білим інесм, що блищав мов розсипане срібло і ждав, коли прийде тепле сонічко та красу його злиже.

Довгий час не було видко нікого; мабуть родичі жалували своїх дітей виправляти на таку студінь.

Олюнька притулила ся до кудлатого Лиска і гріла ся його теплом. Він лежав тихенько, лиш від часу до часу піднімав голову і розглядав ся, чи не грозить яка небезпека його вихованці.

На сході небо червоніло що раз більше, а в кінці показало ся сонце в цілій своїй величавости. Зараз прокинули ся пташки і стали витати його своїм щебетом. Від сторони Закутя відозвало ся муканє коров і накликуванє пастухів, далі показало ся ціле стадо товару і ціла громадка сільських дітей. Кожде з дітей несло з собою, що потрібно, не забули й полуденку, що складав ся звичайно з кусника хліба й сира або масла.

Між усіми пастухами був найстарший, як віком, так і розумом, досвідом та дотепом, Левко, або як його радше звали Левонко. Був се хлопчиско сімнацяти літ, а не-

роба на ціле село. За теж не було так доброго пастуха в цілім селі. Його товар, то є, пара старих коней, дві корови та трое ялівнику, були все найліпше випасені; у нього вовк ніколи не вхопив телятка, ані польовий не займив зі шкоди. У всіх пригодах умів він собі порадити і виплисти на верх там, де другі потапали. Левко був атаманом між громадкою шляхотських пастушків. Усі слухали його, не зі страху, але задля штук і жартів, котрими вмів усіх забавити. Більше до нічого не був він здатний, тож як лише сніг згинув, Левонко був на пасовиску аж до другого снігу. Інші шляхтичі були з того дуже раді, бо з Левонком могли безпечно пускати свої діти навіть у такі небезпечні місця, як за канал, де кожної хвилі можна було бояти ся як не злодія, то вовка. Через зиму Левко не брав ся до ніякої роботи, вилежував ся на печі в просі або ячмени, а деколи вистругував із дощенок і прутиків забавки на літо.

От і тепер за всіма пастухами надійшов і Левонко. Станув поміж діворою і спитав:

— А що? вже всі?

— Всі! — відгукнули діти.

— Ну, то в дорогу! — закомандував.

Дітвора розбігла ся зганяти товар у купу. Счинив ся гамір, крик, накликуванє, а за хвилю череда, справлена на дорогу, пустилася повагом дальше. Левко вдрапав ся на свою шкапу і їхав позаду дітей, котрих було п'ятнадцятеро в віці від девяти до п'ятнадцяти літ.

Сонце за той час піднесло ся вже на

стільки в гору, що своїми проміннями розморозило болото і калюжі, та зігнало зимну росу з травиці. Ціла природа оживила ся, жайворонок аж заходив ся від співу, а діти й собі гуторили і співали.

Дорога, котрою гонили закутянську череду, вела попри двірський лан і попри широчезне пасовиско. Воно було ще тоді спільне для громади шляхотської, рустикальної і двора. Але поки що в тій порі пасли худобу ще на сіножатах і торічних стернях, тож трава на тім пасовиску була ще свіжа, нестоптана.

Зо дві години маширували наші знакомі, заки дійшли на призначене їм пасовиско. Перейшли міст на Дністрі, минули місце, зване жидівською толокою, і опинили ся за каналом під греблею. Тут була не дуже вигідна та безпечна позиція для пастухів. З одного боку цісарська гребля, — а як стражник запише і подасть, то буде велика біда, — з другого знов боку стережись корчів, що розсіли ся поміж сіножати здовж зо дві милі, бо як там зайде худобина, ледви її відшукаєш.

Днина вибрала ся дуже погідна й тепла. Левонко зааранжував забаву. Діти бавили ся охочо й весело. І Олюнчине личко розяснило ся. Вона забула свої злидні, недоспану ніч, поранені ноженята; вона бігала з іншими і сміяла ся весело.

Товарина розійшла ся по сіножати шукати поживи, а одна Костева корова не сподобала собі щось сього місця і надблизила ся аж до верболозів. Левко побачив се з далека і закликав:

— Дмитре! твоя красуля пішла вовкам на сніданє!... А йдиж заверни, бо пропадає!

Дмитро Костів — то був чепурний п'ятнадцятилітній хлопець. Він що йно розігнався розірвати ланцюха і дуже йому не хотіло ся переривати забаву.

— Ану заверніть там котре мою красу! — закликав він.

— А сам не ласка? — відгукнули діти.

— Олюнька! біжиж! а скоро!

Олюнька не хотіла бути попихачем. Вона покрутила головкою, здвигнула плечима й не послухала. Дмитро розлютив ся дуже, особливо на Олюньку. Вона була наймолодша з цілого товариства, а при тім сирота, отже повинна слухати.

Дмитро почервонів як бурак, затиснув кулаки і прискочив до Олюньки:

— Підеш, чи ні? ти... знайдо зателепана!

Олюнька зблідла, але не рушила ся з місця.

Дмитро підніс кулаки і вже мав спустити їх на голову Олюньки, та в тій хвили загарчав люто Лиско і хопив його з заду за ногу. Дмитро закричав несамовито, пірвав патик і пігнав ся за Лиском. Олюнька відотхнула. Всі діти стали сміяти ся.

В тій хвили надійшов від сторони жидівської толоки якийсь хлопський парубчак. Він бачив цілу сцену і не втерпів, щоб не зажартувати собі з „макогона“.

— А во-во, як макогін пса бє... ха-ха-ха! Добрий буде з тебе „мига“ (лупій)!...

Дмитро залишив пса, побіг за хлопом.

Тепер його позиція змінила ся — всі діти стали в його обороні.

Неприятель зразу не налякав ся Дмитрового костура; він обернув батіг „старшим кінцем“ і дожидав нападу. Але коли побачив, що ціла громада шляхотських пастихів рушила за ним, він давай утікати. Хлопець біг просто до верболозів і тут пристанув. З лозів повилазили хлопські парубчаки, котрих молода шляхта зразу й не бачила. Тепер, коли вона надто до них надблизила ся, вони кинули ся на неї.

— А макогони прокляті! а чорти рогаті!
— (дехто з шляхотських хлопців мав на голові рогатівку) — а до Варшави марш!

Тут треба сказати, що се діяло ся по 1863 році, саме підчас польського повстання. Про те повстанє знали хлопи, бо мусіли перед селом тримати варту і ловити повстанців. Хлопи не були раді повстаню вони бояли ся, щоб не вернуло ся польське панованє, а з ним панщина. Шляхтичі сприяли повстанцям, перевозили їх ночами, годували. Хлопи про все те знали і длятого виправляли шляхту до Варшави.

Шляхотські діти кинули ся на втікача, поки не добили ся до греблі. Гребля була стрімка і дуже пригожа на оборонну позицію. Розум показував, що найліпше обмежити ся на дефензиву. Команду обняв Левонко. Він, побачивши, що дієть ся, вирубав із верби кілька коліків, роздав між хлопців і всі стали відбивати ся. Тут хлопи не могли їм нічого зробити. Хотіли взяти шляхтичів приступом, але се не вдало ся — і молода шляхта, набивши кілька гузів на хлопських головах, відогнала їх.

Та хлопи приступили до формальної облоги. Положене шляхти було дійсно прикре. Сонце стояло вже на полудни, товариша розбігла ся Бог зна куди, а тут ані рушити ся з місця. Вони піддали би ся, як би не тямили про те, що хлопи не пустять їх з цілою шкірою. Кілька хлопців пішло тихцем до Дністра, назбирали камінців і стали кидати ними до хлопів. Ті не мали такої амуніції і відстрілювали ся хиба тим, що їм шляхтичі кинули. Але сей маневр не поправив долі шляхотської дівтори. Хлопи стояли вправді в приличнім віддаленю, але не гадали уступати.

Левонко прийшов на добру гадку. Зловив за греблею тихцем якусь коняку, перебрав ся через канал і пігнав що сили в село до префекта. Префект післав по вїта, сіли оба на віз і поїхали робити справу. Така інтервенція причинила ся до примусового мира Вїт почаствував кількох хлопців зпід своєї юрисдикції палицею і вони відступили від облоги.

Коли діти позганяли товар, що пероходив ся по корчах, сонце вже було низько. Пігнали худобу в село.

Та Дмитро не міг забути Олюнчиного непослуху і болю, якого йому завдав її псиско. Він почав ворохобити других хлопців, що мов то вся історія з хлопами виїшла через Олюньку. Товариші не любили Дмитра, звачи його маминим сином, тож і не слухали його підмови. Тоді Дмитро рішив ся сам покінчити не скінчену рано справу. Він зачав Олюньку ганьбити остатніми словами та окладати кулаками. Олюнька, призвичаєна до битя змаленьку, утікала

перед напасником, але не закричала, ні заплакала.

Інші хлопці станули в обороні Олюньки. Перший Левонко підїхав до нього на своїй шкапі і парнув його батою по плечех. Пещений Дмитро не стерпів удару, він став плакати і кричати на весь голос. Левонко ще поправив. Дмитра взяла злість. Хопив прут та став ним цвікати то Левонка, то його коня.

Левонко не надумував ся довго, зліз з коня, хопив Дмитра за ковнір і випарив бичиском, кілька міг.

— Та ти, ледаре, будеш сироту бити? Я тобі покажу, чим то пахне!

Тут знов мусіли вмішати ся інші хлопці, щоби визволити Дмитра з рук Левонка.

— Чекай, чекай, я тебе запізву до префекта! — відгрожував ся Дмитро.

— Ще тобі мало, бабин сину? Я тобі такого префекта завдам, що й рідна мама тобі не відбере!

Дмитро замовк, бояв ся, щоби Левонка гірше не розсердити та щоби він знов добитя не взяв ся.

V.

Дмитро Костів Полошинський не малу ролю відіграє в нашій оповіданню, тож треба нам познакомити ся з ним близше.

В Пишнівцях ніхто не знав, звідки взяв ся там Кость Полошинський. Він зайшов туди ще парубком, а що виказав ся шляхотськими паперами, то шляхта закутянська приймила його до себе. Був се спокійний

та роботящий чоловік. Він приніс із собою трохи гроша, купив хату з огородом та кусень шляхотського поля і осів на все в Пишнівцях. У короткім часі оженив ся з шляхотською дівчиною і став господарем. Та відай не такої жінки він собі бажав, якою була Костиha. За кілька літ окульбачила вона Костя та помітувала ним, як помелом.

У них було двоє дітей; Дмитро був старший. Мати наділяла його щедрою рукою тими привілеями, які звичайно має найстарший син. Дмитрусь був усім у своєї матери, та за те Кость сходив що-раз більше на другий плян.

Згодом стала Костиha виправляти чоловіка на заробок. Заробок у дворі був для Костиhi за малий, для Костя понижаючий. Кость довідав ся, що при будові залізниць добре платять, зібрав свою мізерію в клунок і пішов до Городка. Жінка не противилася тому. І так діяло ся що року. Кость робив тяжко ціле літо, а на зиму вертав із заробленим грошем до дому. Та тут замість спокою і відпочинку заставляв докори і занедбану роботу. Костиha все йому вимовляла, що він дід, зайда, а вона зробила його господарем. Кость винаходив що раз нові жерела зарібку, раз щоби жінці грішми губу заткати, а по друге, щоби втекти від її любогого голосу. Він наймив ся був сти-нати дерева в лісі, а як ся робота скінчила ся, пішов аж до Борислава до копаня воску. Одним словом — Кость був гостем дома. Костиha газдувала, як знала.

Дмитро став виростати на парубка. Костиha не знала, де йому знайти місце, Пестила, прибирала як панича, а годувала,

що могла видумати найліпшого. То й не диво, що Дмитро був хлопцем гладким, хорошим і мав значну силу фізичну. Дмитро, видячи, що мати не дуже шанує батька, став і собі мати його за ніщо. Він зовсім не показував тої пошани, яку винна батькови дитина. Кость зносив усе терпеливо, раз ддятого, що не міг вплинути на виховане сина, бо мало коли бував дома, а друге, що бояв ся язика жінки, вона все ставала в обороні сина. Зійшло на те, що Кость, як що не був де в роботі, то був ніби наймитом жінки і її Дмитруся. Синочок виріс на парубка і поводив ся всюди, як богацький син; на се йшло те, що старий придбав літом. Дмитро був певний, що як одинокий син при старім батьку, буде увільнений від війська, а відтак і оженить ся скорше, ніж його ровесники, когрих ждала кількалітна служба військова. Тож уже тоді, як иншим парубкам і не снила ся женитьба, він розглядав ся між шляхотськими дівчатами за парою для себе.

Доля старого Костя не була завидна. Ще було пів біди, доки міг робити, бо як пішов з дому на заробітки, бодай не чув кудкудаканя своєї жінки і непошанованя від сина. Але й те з літами скінчило ся. Якось у Бориславі Кость, лізучи до ями, скалічив собі ногу. Мусів перервати роботу. Нога не хотіла ніраз гоїти ся. Кость хочачи-не-хотячи мусів вертати до дому, хоч із порожніми руками, бо увесь свій заробок пролежав у Бориславі.

Костиха аж руками сплеснула, як побачила чоловіка на порозі не в тій порі, як приходив звичайно.

Кость був марний і пожовклий на лиці. Біль ноги, опухлої і пораненої, докучав йому немало, а тут мусів пішки прикульгати аж із Борислава.

— Та чого-ж ти прийшов, неробо? — привитала його жінка. — В Бориславі тепер найгорячіша робота, а ти вернув до дому... Що-ж тут будеш робити? А лежаного хліба у мене нема!

— Хиба не бачиш, який я вернув ся? — сказав Кость постогнуючи і присів на лаві. — Скалічив ногу, як лазив до ями, та не хоче загоїти ся. Усе ранить ся та пухне. Пролежав три неділі в жидівськім хліві, видав усе, що заробив, купував ріжні ліки, та нічого не помагало. Гадаю: Піду до дому, може стара Яцьова зробить якої масти та вигою ся...

— То так добре?! Як іще були гроші, то лежав у Бориславі, а тепер, як нічого нема, лізеш мені на карк... А з чого я тебе вигодою? Не видиш, що у мене малі діти, а достатків дасть Бог?...

— Ну, що ж я мав робити? — звиняв ся Кость. — Таж годі було чекати, аж зігнию під жидівським плотом.

— То було прийти скорше! За ті гроші, що ти їх проїв, а може й пропив, можна було тут дати собі раду, а так гнити будеш тай годі.

— Та я ще зможу де-що робити коло хати, — обіцював Кость.

— Ого! вже що ти заробиш, а я заспіваю, то поділимо ся разом... Гірка буде тепер моя година!

На той розговор надійшов Дмитро.

— Ого! старий уже дома? так скоро?

— такими словами повитав вітця. — Та щось ви, татуню, гуляли не аби як, коли відгуляли чобіт! — і показав на хору батькову ногу, позавивану шматами і в якимсь старім черевіку, відай підоймленім на жидівським смітю. — А як там, тату, з грішми? Мені би тепер придали ся нові пасові чоботи...

Ся бесіда сина виглядала на посмішку. Старий не відповідав ні слова. Він опер бороду на палицю і дивив ся в землю.

Ого! будеш мати пасові чоботи! — сказала Костиха до сина. — Все пролежав у Бориславі та проїв, а тепер приліз сюди, щоб його годувати.

Дмитро скривив ся на ті слова матери, та хиба не длятого, що вона говорила про батька так нечемно. Він до батька ні раз не мав серця. Але він уже від кількох неділь укладав собі, що скоро лише верне старий з Борислава, мусить купити йому нові пасові чоботи тай буде в чім в осени відгуляти всі весіля в Закутю. Тепер же вся надія розвіяла ся як мрака.

Кость, хоч як був змучений, не мав смілости сідати до вечері з жінкою й дітьми. Виймив з кишені шматок чорного хліба, зів його, напив ся води і пішов на піч спати. Костиха спала на постели з кількालітною дочкою Мариною. Довго Кость не міг заснути, перевертав ся з боку на бік і тяженько стогнав та охав.

Другої днини Кость устав скоро світ, перевязав свіжими шматами болючу ногу, зів шматок хліба, що лишив ся на столі з вечері, й поплентав ся в село. Того таки дня став Кость молотити у одного замож-

ного шляхтича пшеницю на насїне. Там дали йому їсти та ще й заплатили 15 крейцарів за день.

Так тягло ся аж до пізної осени. Кость ходив що день на роботу і приносив по кілька крейцарів до дому та віддавав жінці. Про ліченє ноги він не думав, а Костиха анї син не пригадували йому того. До старої Яцьової по масть не ходив, бо не було коли.

Костиха не докучала вже чоловікови так дуже, бо не коштував її нічого, а все-ж заробив до дому кілька крейцарів.

Але зблизила ся слітна, холодна осїнь. Костева нога що-газ більше розранювала ся й болїла, бо навіть не мав у чім гаразд вимочити її хоч-би раз у тижни. Кость стогнав усе більше по ночах, а одного дня, зібравши ся піти своїм звичаєм на роботу, вернув ся таки з сїней і сказав жінці, що сегодня не годен зайти.

Костиха гадала, що старий перележить оден день, то й не казала нічого; але коли другої й третьої днини Кость не міг злізти з постелї, а по ночах стогнав і йойкав від рани, вона не змогла своєї безсердечної люти здержати в собі й вилляла її на голову Костя.

— Гиренька моя година з тобою! Чого ти менї світ завязав? Як би тебе був дїдько не наднїс до села, я була би нинї не такою господинею...

На такі щоденні привитаня Кость не відповідав нічого, хиба постогнував.

З такими самими словами кидала Костиха чоловікови на піч кусок хлїба або

ложку якої страви, що лишила ся з полуденка, або з вечері.

Старий лежав на печі як той Лазар біблійний. Він по цілих днях майже не злавив звідтам, бо й се приходило йому тяжко без чужої помочи.

Якось раз зайшов до Костя той багатий шляхтич, у котрого Кость молотив і зарабляв. Він був його кумом і хрестним батьком Дмитра. Був се чоловік бувалий у світі, делегат і депутат до ріжних комісій і мав значіне в селі; його поважали й бояли ся. Звали його Шевком.

Костиха також мусіла його респектувати, бо се був чоловік бездїгний, а вона признавала ся до свояцтва з ним й мала надію, що колись може Дмитрусеви де-що капнути від нього.

Шевко поздоровив Костів шляхотським звичаєм і присїв на лаві під образами. Костиха не знала, де йому місця знайти. Вона витирала фартушиною лаву і стіл перед сільським дукою.

— А що там, пане Константій, нездужаєте? — звернув ся Шевко до Костя.

Костиха побояла ся, щоби її старий яким словом не зрадив, кілько то він від неї мусить витерпіти, то й заговорила зараз:

— Ой зле, пане браце! така біда, що Господи! По цілих ночах не спить бідачиско, аж серце краєть ся з жалю дивити ся на його муку.. Бідний так мучить ся тою ногою, а я не знаю йому радоньки дати...

— Не так ногою, як твоїм гострим язиком та нелюдяним обходом зі мною, — каже стогнучи Кость. — Та то, пане браце,

ложки води мені не подасть, тільки навигадує, напроклинає...

— Та що бо ти, Костю, говориш? Боже мій! чи я би тобі не рада?...

Костиха хотіла заговорити чоловіка, бо Шевка бояла ся як огню.

Шевко знав від людей, що Костиха вередує старим, і хотів наочно про все переконати ся.

— Тихо! — гукнув він на Костиху, — нехай говорить, яка то моя сеструня милосердна...

При тих словах так гєстро подивив ся на Костиху, що вона аж закаменіла коло запічка.

Старий осмілив ся тай каже дальше:

— Я тут лежу, як Лазар, та ніби то у власній хаті. В ночі то мені ніхто води не хоче подати, а кілько я напрошу ся, щоби мені дала який старий горнець із теплою водою — я вимочив би ногу та може би було лекше, а то ні, тай ні! Скорше би у каменя води допросив ся. А хибаж я не заробив собі на стілько, щоби для мене який старий череп був? Ой, Боже мій, Боже! уже всі гріхи тут спокутую...

Кость був чоловік терпеливий і несмілий при жінці, та тепер видко, вся терплячка скінчила ся, немов прірвала ся гребля, що здержувала всю накипілу жовч в його зболілім серци, вилляла ся бистрим потоком.

Шевко зморщив своє грізне чоло, приступив до Костихи, що стояла ні жива, ні мертва, а тоскаючи її пальцем до самого чола і вдивлюючи ся їй бистро в очи, проговорив:

— Виджу, що моя сеструня яшірчого

роду... Але я тобі кажу, що як не будеш з сим бідаком по людськи обходити ся, то не лише по смерті й стебла не запишу, але ще за життя так випарю, що з тиждень не сядеш... То ти така жінка? Поки міг робити, валяти ся по Бориславах, і гроші приносив до дому, то був добрий, а тепер, як каліка, то він пес?.. Я буду сюди зчаста навідувати ся, а як мені старий пожалує ся хоч одним словом, гірка тобі буде година!

Шевко був деспотичної вдачі. Він полагодив не раз у селі таку справу, в котру не мав права мішати ся і котра належала до суду — полагодив не раз киями і різкою. Одну хлопську родину, що займала ся систематично крадежею, він не віддав до суду, лише задиктував їй кару в селі — Панькови вліпили шістьдесять буків, Паньчисі сто різок... Та від сеї події Панько — як оповідає сільська хроніка — став порядним чоловіком і пас громадську череду, а вона стала зручною повитухою, навіть до панів кликали її.

Костиха тямала се й знала, що на Шевка були жалоби в бецирку, та нічого йому не зробили. Шевко знав ся добре зі всіми панями, вони заїздили до нього при різних okazіях, він частував їх; поза тим і зони добре знали, що з бутною шляхтою не порадиш инакше, хіба би прийшло половині села сидіти в криміналі.

Кость, побачивши, що такого чоловіка має за собою, задумав за одним заходом полагодити ще одну справу.

— Або той мій синок, пане браце...
викапаний син своєї мами! Аби не рідний

батько, але жебрак лежав оттут, ще би повинен мати більше милосердя..

Шевко звернув ся знов до Костиhi:

— А своему плеканцеви скажи, що як колись схоплю за чуприну, то виблю, аж буде пищати! Він уже знає мою руку і я жартувати не вмю!... Бувайте здорові, пане Константій! А як би вам ще яка кривда, дайте мені знати, а я вам уже зроблю справу...

Погрозив іще раз Костисі й вийшов з хати.

Костиха аж губи закусувала зі злости, а вже найбільше гнівало її те, що не могла свою злість зігнати на немічнім старім. Бояла ся Шевка.

Саме тоді запустила ся у Костів корова і Шевко став посилати для Костя що днини пів кварта молока та казав пильно розвідувати ся, чи Костиха сповняє його волю.

Костиха все ще мала надію, що колись відплатить своему старому за його довгий язик. Однак, побачивши над собою таку контролю, вона покинула сю гадку та ще й остерегла сина.

— Слухай, Дмитрусю! — сказала вона, викликавши його до сїней — бій ся Бога, не докучай старому! Терпи, хоч-би тобі й як тяжко приходило... Був тут вуйко Шевко. Старий вистогнав перед ним усе... Господи, що тут було крику, як вуйко сердив ся! А знаєш, дитинко, вуйка годі дразнити, бо ану-ж розсердить ся та запише кому другому, а тобі нічого... Шкода би! От сей огород, що притикає до нашого, не здав би ся нам! Терпи-ж, сину! Старий недовго по

тягне... Вчора казала мені стара Яцьова, що з такого люде не виходять; рана буде гнити, а як піде до середини, то вже й по всьому...

Дмитро вислухав матери уважно, а хоч його бутна душа не рада була піддати ся тому деспотизмови і хоч був би радо вирік ся огорода по вуйку, то таки боязнь перед кріпкою рукою вуйка наклонювала його, що обходив ся з батьком чемнійше.

Від того часу доля Костева змінила ся на стілько, що мав усю вигоду, яку лишень міг мати. Костиха подавала йому теплої страви, було й молоко, не тарахкотіла йому над головою, син не вирабляв криків у хаті і не заводив співів. Але рана не гоїла ся. Не помогли вже й масти, що приладжувала Яцьова. Кость почув свій кінець, висповідав ся і за кілька днів помер.

По похороні Костя остала ся на газдівстві вдова Костиха з сином одинаком.

VI.

Андрій Лукашів орудував майном своєї сестрінки Олюньки як своїм власним, не рахуючи ся перед ніким із того, що робив. Грунт обрабляв сам, а хату винаймив якось зайшлому шевцеві, Німцеві Йоганові, що доставляв пасові чоботи усій шляхті цілого Закутя.

Олюнька жила, а радше валяла ся при вуйні. Ганна не тямил а ні раз про те, що Олюнька буде колись богачкою, то годить ся з нею поводити ся бодай так, як із власними дітьми. Їй усе була чогось недогода,

все кричала на Олюньку і біла її частенько-Хиба у дідуся Луця Олюнька находила обо рону перед лютістю вуйни.

Луць любив Олюньку цілим своїм старечим серцем, любив як рідну дитину. Він учив її молитов і кожний крейцар, який мав, видавав на те, щоби для Олюньки що справити.

Зза того вуйна була заздрісна і раз, як старий привіз для Олюньки з міста нові угорські чобітки з кутасиками, вона таки зважила ся сказати йому:

— А мої-ж діти вам не внуки, тату, що все пхаєте лише в ту неробу?

— Ог говориш, сама не знаєш що. Ти сама дбаєш про свої діти, а вона — сирота, а хоч повинна би ходити вбрана як павва, бо таки має за що, вона у тебе ходила би і боса й гола, як би я їй деколи не купив що приодягти ся. А тобі й того за богато, і то тебе в очи коле, коли я яку шматку дитині куплю... Ой тям, небого, що захланність то великий гріх! Колись його треба буде спокутувати перед Богом! А чи ти знаєш, що як колись зажадають від Андрія рахунків з того, як він сиротиньським маєтком орудував, то гірко йому прийде... Такий маєток то таки щось принесе на рік, а чи є який познак з того? Усе тут влізло...

— Або я дитини не годую? — каже Ганна.

— А то раз! То така дитина потребує стілько їсти, що уродить ся на двацятьох моргах? Кому ти верзеш таку дурницю?

На тім розговор урвав ся. Та старий Луць мусів частенько пригадувати своїй не-

вістці її обовязки супроти Олюньки. Одного разу каже:

— Ціла біда в тім, що тут у вас не може бути божого благословеня. Бог приказав, щоби жінка повинувала ся своєму чоловікови, а ти; небого, вивертаєш право боже і вередуєш чоловіком, як сліпою кобилою. Ог, дурний Андрій! Як би я був твоїм чоловіком, танцювала би ти мені так, як би я тобі заграв.. Та на глупоту нема ліку.. най собі робить, як знає. Одно тобі кажу: Як довго я жию, не дам дитині кривди зробити, а тих десять моргів поля, що я ще ними орудую, — я прочував, яка би мене доля чекала від моєї невісточки, коли-б я прийшов на її хліб — ти їх ані понюхаєш. Се для Олюньки. Буде з тебе того, що придбаєш з її маєтку за малолітності..

Та не все так старий Луць міг постояти за внукою. Коли його не було дома, вуйна виливала всю свою злість на дитину. Найменча дитяча провина, або неухага, не уходила тоді безкарно. Ганна уважала Олюньку за виролу і вимагала від неї такого розуму, як у повнолітного чоловіка.

Те саме робили з Олюнькою й діти Андрія. Вони знали добре, що Олюнька сюди не належить, а наслухавши ся від матери, що буцім-то вона Олюньку годує, стали й собі випоминати їй теє.

— Ти! дай тут той хліб, що маєш у руці! — каже старший від Олюньки Андрій Гриньо.

— Се мій хліб! Ти свій уже зів... Мені вуйна дали.

— Ти не маєш свого хліба, то все наш

хліб... аби ти знала, ти жебрачко! — і прискочивши видер заплаканій дитині кусок хліба.

Таке саме водило ся і з забавками, а особливо з ляльками, що часом дідусь Луць купував для Олюньки. Дівчата Андрієві так довго не дали спокою Олюньці, поки не видерли у неї ляльку. Олюнька бувало жалувала ся перед дідусем, але набравши кілька разів за се штовханців від вуйни, бояла ся вже пожалувати ся.

Коли Олюньці минув десятий рік, старий Луць намагав ся конче, щоби її послати до дяківської школи.

Ганна й говорити собі не давала.

— Та на що їй школи? От непотрібний видаток... Іно час змарнує, а могла би чого ліпшого навчити ся тут коло мене...

— Коло тебе навчить ся хіба язиком молоти, а більше нічого, — сказав старий, — а я таки хочу, щоби дитина ходила до школи і навчила ся бодай читати. Ти своїх дітей посилає, або ні... Вони мають вітця, найрядить ними після вподоби. Як би Андрій не був такий фартушкевич, як є, посилає би дітей на науку, — але Олюнька не має вітця, то я хочу їй заступити його. Так мусить бути, коли ж будеш перечити ся, то піду до суду і попрошу, щоби дали для Олюньки іншого опікуна, а тоді не знаю, хто гірше на тім вийде...

Андрій, що все уступав жінці і потакував їй, настрашив ся погрози батька та став і собі намагати, щоби Олюнька ходила до школи, і його діти будуть також ходити. Жінка кілька разів брала ся отямити чоловіка своїми блискавичними поглядами, але Андрій сим разом не уступив. Він моргнув

на Ганну, щоби вийшла за ним до сіней і сказав їй до уха:

— Бій ся Бога, жінко! Як би так тато акурат зробив, як каже, то нам хиба з торбою піги... Новий опікун забере від нас Олюньчин ґрунт, а мені скажуть рахувати ся з того, що я за девять літ придбав.. А ти сама добре знєєш, як є. Дай спокій, не переч ся!

— Або старий зробив би так напrawdę?

— Чому ні? Старі люде бувають уперті, а ще він ту Олюньку так дуже любить...

Ганна зміркувала, що таки справді може бути зле і не опирала ся більше тому, що б Олєкнік ходила до школи.

Луць поїхав до міста купити дитині, що треба, щоби, як казав, виглядала якось по людськи.

Прибрану в нове платє Олюньку повів Луць сам враз із дітьми Андрія до школи.

Пишнівська школа стояла посеред села рустикальних Пишнівців. З Закутя було досить далеко. Школи етатової тоді ще не було в Пишнівцях, не було також і шкільного примусу, тож діти вчили ся хиба в зимі, а ціле літо вакаціонували при господарській роботі або при худобі.

В Пишнівцях учив тамошний дяк Пришлай. Був се інтелігентний чоловік, читаний, а що найважнійше, не був п'яниця. Він скінчив дяківську школу в Перемишли, а се в тодішних часах значило дуже богато. Носив ся по шляхотськи, ходив у сурдуті. Пришлай був і не без педагогічних здібностей. Він міг тим похвалити ся, що діти дуже його любили, а се рідко лучало ся по-

між дяко-учителями. Однак способи, якими розпоряджував, зовсім не виставали до переведення його педагогічних плянів.

Пишнівська школа містила ся в низенькій сільській хатині з одною однісінькою комнатою. В тій комнаті стояла великанська сільська піч із припічком і запічком, дві лавки, стіл, одно крісло і лжка для сторожихи старої баби Параньки, що мешкала з дочкою в школі. Ні образів до поглядової науки, ні інших приборів, які тепер можна подибати і в найбіднійшій школі, тут не було.

Наука відбувала ся без пляну. Діти сходили ся, коли котре могло, і приносило книжку, яку котре мало. Для того годі було посортувати діти так, щоби хоч десятеро учити разом. Діти вчили ся всі голосно, кожде для себе, а з того наставляв точнісінький жидівський хайдер. Кожде складало слова для себе окремо, як було в книжці. Учитель викликував по одному, по двох на середину, казав читати, поправляв, пояснював і завдавав дальше. Те не перешкоджувало другим дітям виводити співучим голосом: ба-ба, га-ла-ма-га... Так само не перешкоджувало дітям, коли учитель відбував тілесну езекуцію на яким неслухнянім ученику... Діти сиділи в лавках стиснені як селедці в бочці, не було місця виложити вигідно руки на лавку. Означеного місця ніхто туг не мав; хто скорше прийшов і засів яке місце, сидів там уже цілий день. До школи ходило ся раз на день. В полудне оголошував учитель малий відпочинок, а тоді кожда дитина, котрій було далеко до дому, виймала полуденок із торби і їла.

Ціла наука обмежала ся на читаню з книжки, яку хто приніс, і на писаню. Хто мав зачинати вчити ся писати, приносив куплений у Жида аркуш паперу та гусяче перо і все те заносив до учительського стола. Учитель затаив перо, складав папір у четверо, лінював і записував першу лінію взором письма, зачинаючи від букв. Ті діти, що не писали, виходили на середину, щоби було другим просторнійше до писаня і сідали з книжкою, де попало — і кожде бубнило своє дальше. Старших хлопців учив Пришлай церковного співу і ермолойських сольок. Місцевий парох рідко коли показував ся в школі, а як часом прийшов, то питав молитов, старшим казав співати, і на тім кінчила ся його наука. Про інші предмети, котрих тепер учать у народних школах, не було тут і бесіди. Часом лишень пояснив учитель розумнійшим дітям де-що з того, що читало ся, тай годі. Мимо того пишновецькі люде, як шляхта, так і хлопи, дуже радо посилали дітей до школи, коли дитина не була конче потрібна при господарстві.

До такої то школи привів Луць одного осінного дня своїх унуків.

Олюнька була гарною дитиною. Її чорне волосє і чорні очі та смагле личко, рум'яне від зимного вітру, гарно відбивало від червоної хустини, котру купив їй дідусь у місті. Олюнька вийшла несміло до школи, приступила до учителя і поцілувала його чемно в руку.

Старий Луць розповів, кого привів до школи, і учитель записав їх до свого каталогу.

Учитель знав добре Луця і поважав його, як усі люде в селі. Привитавши ся, попросив його сідати на лавці, що стояла коло учительського стола.

— Особливо, пане реєнце, поручаю вашій опіці мою сирітку Олюньку — сказав Луць. — Не зазнала вона гаразду від немовляти, та най би хоч під вашим оком трохи віджила і мала яку веселійшу годину...

Старий зігхнув важко.

— Таж я про все добре знаю, — відповів учитель. — Будьте спокійні, я їй кривди не зроблю.

По тих словах прикликав Олюньку до себе, погладив її по голові і спитав:

— Як називаєш ся, дитино?

— Олюнька.

— А кілько тобі років?

Либонь десять.

— Умієш молитви?

— Умію, дідусь мене навчили.

— А маєш ти книжку?

— О, має, має — відзиваєть ся дідусь.

Старий був гордий тим, що купив унуці книжку.

Учитель поглянув на книжку, а відтак узяв дитину під бороду, погладив по лици і каже

— Ну, а тепер будемо вчити ся. От, бачиш, моя Олюнько, як пізнаєш отсі всі значки, як вони називають ся, будеш їх складати до купи і вийде з них ціле слово. Зараз тобі покажу... А хочеш ти вчити ся?

Учитель говорив до Олюньки лагідним голосом, яким промовляв до неї хіба дідусь. Вона осмілила ся і зараз таки полюбила учителя.

— О, хочу, хочу! — закликала, а очі їй аж засвітили ся.

Вона хопила учителя за руку і поцілувала щиро.

— Ти, Олюнько, будеш оттут сидіти, — показав їй учитель місце в лавці, — а ви, хлопці, не робіть їй збитків, бо вона сирота, то і Бог покарає і... лінія буде в роботі!

Учитель виконував конечні тілесні екзакуції сильною сливовою лінією.

Зараз розпочала ся перша лекція читання. Учитель показував Олюньці вказівкою поодинокі букви і називав їх по імені. Олюнька показувала ся дуже понятливою дитиною. Дідусь із радости аж не міг всидіти на лавці. По скінченій науці питаєть ся гордо учителя:

— А що гадаєте?

— Буде добре. Видно, розумна дитина.

— О, дуже розумна дигина! я вам кажу, що розумна. Такої другої годі знайти, — і старий Луць випростував ся з радости.

— Пане реєнце, припильнуйте її, прошу вас, а я буду вам дуже вдячний за те... і розумію ся на чемности.

Се означало обіцянку окремої винагороди.

Луць погладив іще раз свою любу внучку по головці і вийшов.

Йдучи дорогою старий тішив ся, яке то буде для нього щастє, як то він буде собі в неділю лежати — в зимі на печи, а в літі в садку, а Олюнька буде йому в голос із книжки читати. Й по музиках та вечерницях не буде волочити ся, як за-

«смакує в науці, — закінчив старий свої веселі розумованя, — а се в нинішних часах значить дуже багато. Го го! а то все темнота тай стілько. Ціла забава у них гуляти. пити, та до хлопців зуби сушити! — і старий махнув рукою, як би хотів відогнати всі ті злі покуси від своєї внучки.

Луць ввійшов весело в хату — се у нього рідко трафляло ся, — здіймив із себе новий кожух, повісив на жердку над полицею тай каже:

— А що? не говорив я, що все буде добре!

— Що таке? — питає невістка.

— Та професор казав, що Олюнька дуже розумна і понятлива дитина... будуть із неї люде. Боже, дякую тобі за тую ласку і потіху! От славна дитина на ціле село...

— А що-ж казав за наші діти? — питає Ганна.

— Що? Нічого не казав... не було коли... Та я й не питав ся.

— Бо ви лиш одну внучку маєте, — каже Ганна з досадою.

— Одну не одну, таж і ваші діти люблю та кривди їм не роблю. Але Олюнька сирота і крім мене ніхто нею не журить ся, а твої діги мають тата, маму, нехай вони ними турбують ся. На мою стару голову трохи за багато клопоту... Тай яка ти смішна, Ганю! Хиба ти сама не можеш більше заняти ся своїми дітьми? Тобі здасть ся, що як даш дитині їсти й чисту сорочку, то вже досить з тебе. Возьми лошатко: як його не попестиш, не заговориш до нього во людяному, то до руки тобі не піде. Так і чоловік, і дитина. А від тебе що вона по-

чує? Гнів, крик, проклони — то які твої діти будуть? Ну, ну, не дай Боже!... А твій чоловік не міг би трохи про діти подумати? Та ба, він тільки дивить ся, чи з жінки фартушина не злітає .. тьфу!

Старий перестав говорити. Ганна закусила губи, але бояла ся відгризати ся. Андрій стояв засоромлений, мняв у руках шапку і не знав, що з собою робити.

Олюнька ходила до школи цілу зиму. Кожного вечера випитував її Луць, чого вчила ся в школі, що має завдане, казав їй повтаряти дома з книжки і силував ся вгадати, чи Олюнька добре називає знаки. Старий протирав очи, силував ся вгадати імя кожного знаку і придивляв ся незнакомим собі, німим буквам.

Олюнька робила великі поступи в науці. Коло Різдва складала вже слова, а в великім пості таки вже й читала.

Луць як відмолодів із радості. Коли лише який сусід зійшов до нього, а Олюнька була дома, зараз прикликував її до себе й казав читати, а перед кожним хвалив ся своєю внучкою, що нема такої другої в селі.

— Бо то видите, сусідо — говорив він — така кругла сирота, без родичів обштовхана, оббита, а має добру голову й золоте серце! — і цілував Олюньку в чоло, в очи, і пригортав до грудий.

Люде знали добре, яка була доля Олюньки у вуйни, ддятого й признавали правду Луцєви та завидували йому такої доброї дитини.

Одного разу зайшов до Луця шляхтич, котрий ходив колись до школи в місті і всі уважали його за дуже ученого. Старого аж

закортїло і перед ним похвалити ся розумом своєї внучки, хоч дуже бояв ся, чи проба піде добре. Старий міркував собі: Що иншого перед людьми, що не вміють читати, хоч щось і не так скаже, то увійде, — але тут буде тяжше. Ану ж дитина помилить ся, а він розголосить по селі, що Олюнька нічого не вміє? Тоді і вийду старим дурнем.. — Але кортячка перемогла і старий попросив пишнівського ученого, щоби „віагзамінував“ Олюньку.

Учений отворив книжку і казав Олюньці читати Олюнька читала поволи, але виразно й певно.

Учений сказав до Луця:

— Дай вам, Боже, дїдусю, дїждати ся з неї потїхи. Як до тепер, вона читає дуже добре, над свій вік.

Старий аж почервонїв із радости і не міг промовити слова, лише притиснув Олюньку до своєї груди так сильно, аж мало не закричала. Зараз другої днини пошпортав щось старий в своїй скринчині, від котрої ключ носив усе на шиї, і сказав, що мусить поїхати до міста. Був се ярмарочний день, то не тяжко було йому присїсти ся до кого небудь.

Вернувши з міста, старий пороздавав дїтям Андрія колачі, коники і ляльки. Олюнька стояла коло запічка, дивила ся своїми чорними оченятами на дїда та дивувала ся, що дїдусь не привіз їй нічого. Луць прикликав дївчину до себе, казав їй замкнути очи, а сам повісив їй на шиї кілька шнурків красних коралїв.

— Ану, отвори очи та подиви ся! —

каже, а сам обертав дитину в різні сторони і приглядався їй з радістю.

Ганна аж затряслася з заздлости. По її рахунку коралі варті були яких п'ятьдесят ринських.

Олюнька не вміла оцінити гаразд того дарунку, але таки тішилася дуже, що дідусь привіз їй гостинця з міста.

— От бачиш, Олюнько, — каже старий, — ледви чи я дочекаю поблагословити тебе під вінець, а хотів би, щоби ти мала гарну пам'ятку по мені... Тепер ти ще за мала до тих коралів... дай вуйні, най сховає і дасть, коли тобі треба буде.

Олюнька поцілувала діда в руку, здіймила коралі з шиї і понесла їх до вуйни.

— Натє вам, вуянку, сховайте мені, — каже цілюючи вуйну в руку.

Ганна підступила до вікна і оглядала коралі.

— А кілька дали ви, тату? — питає.

— Е, що дав, то дав... дарованому коневі в зуби не заглядають...

Він либонь не хотів, щоб Олюнька знала, що коштують коралі.

Надійшла весна. Ганна хотіла перервати Олюньчину науку і виправити її з художбою в поле, але Луць і говорити собі про те не дав.

— Вже то того не буде! Зачала ходити до школи, най ходить, бо забуде через ліго, що в зимі навчила ся.

Ганна не сподівалася сього. Вона гадала, що Олюнька буде вчити ся лишень в зимі, а тут і в літі не буде мати з неї пожитку і даром треба годувати такого не-потріба.

— Та що бо ви, тату, кажете? Та ж усі діти в селі так роблять, а вона панна, чи що, щоби мені худоби не попасла в літі? А їсти хоче...

— Як не хочеш давати їй їсти, я тебе не всилую, але дитині кривди не дам зробити. Ще нині поїду до суду, щоб їй дали іншого опікуна, а може знайде ся такий, що вигодує її з двадцятьох моргів ґрунту та й до школи буде посилати...

Ганна вже замовчала, бо таки бояла ся того, щоби їй Олюньчиного ґрунту не відобрали. Не було іншої ради, як лишити Олюньку в ц колі і через літо.

В тій порі ходило дуже мало дітей до школи, то Олюнька могла навчити ся більше, ніж у зимі. Ціле літо, особливо в погідні дні, відбувала ся наука в садку під грушами, що колом обсіли пишнівську школу.

Олюнька робила великі поступи в науці, а учитель порадив Луцєви, щоби купив Олюньці другу книжку. Не треба й казати, яка радість огорнула старого діла.

Луць мав уже сімдесять літ із накладом і побоював ся, що як умре, то улюблена його Олюнька лишить ся на неласкавій ласці вуйни. Длятого роздумував старий над тим, кого би вишукати, щоби бідній сироті хоч по часті заступив дідуся. До того треба було або виконати грізьбу і дати дитині другого опікуна, або знайти чоловіка, котрий би мав силу і відвагу дивити ся Ганні на пальці і вступати ся за сиротою. Першого способу не хотів Луць хапати ся, йому жаль було сина, що мав би великий клопіт із рахунками при зміні опікуна. Всеж

таки хоч називав Андрія фартушкевичем і бабою, любив його і не хотів йому лиха. „Та най там — думав собі — Олюнька не збідніє, а він трохи споможе ся... у нього троє дітей...“ Так старий задумав перевести другий свій плян. Такого власне чоловіка, якого йому треба було, знайшов він в особі Шевка. Його поважало ціле Закуте, а бояли ся його всі як огню. Ніяка важнійша справа не обійшла ся без нього.

Довго розбирав Луць сю справу на всі боки, нарешті рішив ся піти одної неділі до Шевка. Шевко привитав щиро старого Луця та попросив його на другий бік, до „ізби“.

— Я до вас, панє Якубе, приходжу по просьбі, — зачав старий, — та знаю, що ви добрий чоловік і не відкажете мені. То, бачите, діло сиротинське і мені дуже лежить на серци. Я гадаю за мою внуку, Олюньку. Моя невістка трохи прикра і правду сказавши, таки недобра жінка. Поки я ще живу, не дам дитині кривди зробити, але я вже над гробом, а мій син — от, бодай не казати, скаче коло неї, як песок. Легко отже вгадати, що буде по моїй смерті. Ганні конче треба когось, кого би бояла ся, а хто би за дитиною уймав ся. До того були би ви, сусідо, найліпші. Ви, даруйте за слово, таки громадський опікун. Не дав Бог своїх дітей, то маєте нівроку опікунств багато... може вам ще й те одно не затяжить. От зробіть мені ласку, а Бог вам заплатить!

— Ба, та бо то видите, панє Лукашу, Андрій її вуйко і має більше право до опікунства, ніж я чоловік чужий. Треба би вам

поїхати до суду і все сказати, як воно і для чого Андрій не має бути опікуном...

— Ей бо ні, я не так гадаю. Воно би так і треба, але з того вийшли би великі неприємности для мого сина, а мені його таки жаль, бо він, хоч дурень, а все-ж моя дитина. Я гадав би, щоби в суді було, як є, але щоби Ганна знала, що хтось її пильнує, і щоби було кому на неї деколи по-сварити. Я тут розглядаю ся між сусідами, та хто-ж се потрафить, тай хто схоче лізти під Ганнин язик? Хиба ви одні. Вас усі ре-спектують і вона буде вас бояти ся.

— Та коли так лише, то добре. Я вам обіцяю... чому ні? З тим великого клопоту не буде.

— Дайте мені на те своє слово!

— Даю вам слово!

— Але шляхотське слово!

Так єсть, шляхотське слово, — каже Шевко і подав старому руку.

— Я тепер цілком за Олюньку спокійний, хочби мене й зараз Пан Біг до себе покликав, — каже Луць. — Тепер би я вам, сусідо, хотів сказати, як би то дальше по-вести Олюньку. Вона тепер має тринадцять літ, ходить до школи і дуже добре вчить ся, має двацять моргів ґрунту власного, а ще дістанé пять по міні, то вже щось значить. Привчить ся трохи, а дівчина буде колись ладна. Може би удалось їй вийти за „вокомана“ або до міста... все воно щось більше значить.

— Фе! сусідо, як можна таке говори-ти? Гадаєте, що вокоман щось таке, за чим варто розбивати ся? От служить нині у того пана і мусить його труби слухати, а завтра

вже на улиці. Тай такий вокоман не буде вам на селі господарити на двацять і п'ятьох моргах. Йому схоче ся зараз бути паном — звичайно лагуминець. Такай привик до питльованого хліба, разового їсти не схоче, а на двацять і п'ятьох моргах годі питльованцями сипати. Так само й до міста! Хто вже уродив ся на селі, най же там і жиє. Инша річ, як нема з чого на селі жити. Але ваша Олюнька, як піде за порядного шляхтича, буде панею-шляхтянкою на ціле село, а в місті згубить ся і ніхто на неї не подивить ся. Вже то буде моя голова в тім, щоби їй вишукати порядного шляхтича, але лише шляхтича, от як я або ви — хлібороба, а не якогось там сурдутовця-вокомана. Щож він має? Хиба нагайку... Того, що дівчина ходить до школи, воно добре. Але я не радив би дуже її вчити. Нехай знає прочитати молитву тай буде з неї, а великої філософії не раджу її вчити, бо відвикне від того, до чого її Бог сотворив...

— Та ви може й добре говорите, сусідо, — заітив Луць, — але я все гадав би, що таки даймо на то, вокоман трохи делікатнійший від нашого брата-шляхтича, тай може би инакше обхотив ся з нею. Дістав би яку добру службу у грабйого, одного або другого, тай було би їй добре...

— Го-го! А я видів таких делікатних вокоманів, що пражили своїх жінок нагайкою, як хлопа на панщині. То, сусідо, ніколи не вгадаєте, який хто буде. Вже скорше про шляхтича вгадаєте. От росте межі нами з-маленьку тай видимо який, а такий зайда підлестить ся дівчині, а потім ціле

жите неволя й біда. То, кажу вам, сусідо, нема як шляхтич на своїм загоні! Хоч тепер хотять нас зрівнати з хлопами, до війська нас беруть, але все таки що хляхтич, то не хлоп! Ніхто йому не сміє сказати: Уступи ся, посунь ся, і в шкіру як бють, то на дивані... Але шляхтич мусить бути правдивий і тямити про те, що він шляхтич, що його батьки заледви королеви кланяли ся, та що воювати вміли...

— Та воно, сусідо, правду кажучи, ще час про те говорити... таж то ще дитина..

— Ну певно, що так, але я все своє кажу, що у мене порядний шляхтич більше варт, як ціла сотка тих нагайкевичів вокоманів, з котрих майже кождий злодій, обкрадає свого пана...

— Нехай і так. Бог вам заплатить за те, як обороните сироту в потребі. Дякую вам за добре слово. Бувайте здоровенькі!

Луць вийшов від Шевка успокоєний. Він знав, що ніхто не оборонить його внуки так, як Шевко.

VII.

По смерги Костя Полошинського пізнала Костиха, що таки богато втратила. Кость заробляв річно стілько, що було чим заплатити податок, усіх поодягати та ще й де-що справити до хати. Тепер треба було обмежити ся на своє господарство, а воно було невеличке. Трафив ся ще оден неврожайний рік, вилляв Дністер, і до хати Костихи стала заглядати нужда. В тій біді

удала ся Костиха на пораду до свого кривняка Шевка.

— Біда, панє браце! — каже Костиха. На обістю лиш одна корова, ні чим того поля обробити, ні згноїти, а тут три роти годувати і три спини приодіти... Не знаю, як перебути сей передновок.

— У мене рада готова, не знаю лишень, чи ти пристанеш на неї. Дай Дмитра до мене в службу. Зле йому не буде. Я буду платити, як другим парубкам, тай поле поможу обробити. У мене, слава Богу, три плуги... дасть ся ради всему.

— А бодай же я не дочекала свою дитину в наймити давати! — закричала Костиха.

— Коли так, то можете пухнути з голоду. Я зі своїм не накидаю ся. Ти, сеструню, гадала, що як скривиш ся перед Шевком, то він тобі зараз дасть ключ від комори? О ні! у мене не так. Я готов помогти, але хто хоче працювати так, як я працював, доки чого доробив ся. Я хотїв із Дмитра зробити господаря, привчити його до роботи, бо сей бабин син нічого не знає і при тобі не навчить ся. За той час обробляв би я ваше поле, а з заробітків може би де що докупило ся. Оженив би його добре, як час прийде... Ну, але як ні, то ні. Тримай його при собі, припни до запаски, але за дурно я не дам і макового зерна!

Костиха відійшла з нічим; шкода, що така певна була помочи багатого свояка. Предложеноє Шевка, щоби Дмитро йшов у службу, було для неї несподіване й неможливе.

— А не діждеш ти, богачу проклятий, щоби моя дитина у тебе служила! Сам має

стільки, що з рота вилазить, а мені не дасть, каже, макового зерна.. А я скорше піду жебрати, ніж дам своїй дитині по службах валяти ся...

Коли Костиха розповідала синові розмову з Шевком і сердила ся на скупого богача, Дмитро махнув рукою тай каже :

— Е, мамо, ви самі не знаєте, чого хочете. Вуйко добре говорить. Або його наймитам зле? Убирають ся добре, їсти мають що, а я тут таки справді спухну з голоду. Таж не у чужого буду. А може потрафимо так підобрити ся вуйкови, що мене за свого прийме?..

— Поки мого житя, не буде того! — каже Костиха.

— Е, чому би ні? Добре, що вуйко сам таке нагадав. А що би ви, мамо, сказали на те, як би я так колись сидів на вуйковім? га?

Костисі дуже сподобала ся тая гадка. Вона знала що Дмитрусь зручний хлопець, то може йому й удати ся, а за таке варто кілька літ послужити.

Зараз таки другої днини Дмитро пішов до Шевка.

— А що там, Дмитре, може прийшов просити мене за свата?

— Е, жартуйте собі, вуйку здорові, а я прийшов в інтересі, в тім, що то ви вчера з мамою говорили.

Дмитро стояв коло порога, мав шапку в руках і дивив ся в землю, хиба часом глипнув з підліб'я на вуйка.

— Та чи одно я говорив, а люде не хотіли слухати? — сказав Шевко. — Щож будемо більше про те говорити? Твоя мати

й чути не хоче, щоб її пестій служив, а я иншої ради не знаю.

— Не дивуйтеся мамі! Вона хотіла би найліпше, та чогось того не розуміє, що я дома не висиджу нічого. Я знов міркую, що ліпше заробити у свого, ніж іти до двора під окоманову нагайку. А як не стане хліба, то таки треба піти..

— Видно, Дмитре, що ти розумнійший від матери, але ти ще не маєш літ, мусиш так робити, як вона каже.

— Та вже й мама годяться на те, щоби я пішов до вуйка на службу. Воно так найліпше. Я ще жадної роботи не знаю, а й коло коней не був ніколи — який же з мене господар буде?

— Певно, що на запічку не навчишся нічого. Ну, добре! Іди, залич маму та згодимося таки зараз.

Дмитро своєю бесідою підбив собі вуйка цілковито.

— Видко, що в ній чиста шляхотська кров! — сказав Шевко до жінки — будуть із нього люде, як буде добре вести ся...

Дмитро прибіг до хати.

— Мамуню, ходіть до вуйка, кличе. Тільки не проговоріть ся де з чим за багато. Я його відай уже геть підбив для себе.

Костиха закинула на плечі хустку і пішла до Шевка.

— Ну і що-ж, сестро? Дасьте Дмитра до мене? Він каже, що дасьте.

— Певно, що дам. Боженьку мій, сліди ваші буду цілувати, браце мій солодкий! Вчора здавалося мені інакше, але вночі, як розважила все добре, побачила я, що ви добре радите. Шож буде дома робити, як нема що їсти?

— А що-ж хочете на рік? — спитав Шевко.

— Що ваша ласка... Як я сміла би годити ся?

— Я вашої ласки не потребую і за дармо нічого не хочу. Дмитрови заплачу так, як бере у мене молодший парубок, а крім того оброблю ґрунтець та звезу хліб, бо самі не дасьте собі ради.

Умова була користна. Шевко тримав двох парубків, дві дівки і погонича-хлопця, а Дмитро мав прибути шестий. У Шевка було дванацятеро коней, шість коров і осмєро ялівнику — одним словом знатне господарство.

Умову прибили і Шевко післав за могоричем. Дмитро став у свого вуйка Шевка за наймита. Він відпровадив маму до перелазу і каже до неї стиха:

— Мамуню, не майте навіть надії, щоби я вам коли бодай шматок хліба дав без відомости вуйка... Я вуйка знаю — він дуже скупий, а око має як ястріб... Як би що змркував, вилетів би я як з фузії, а тоді все пропало!

Костиха аж зачудувала ся, що її Дмитро такий розумний.

— Ого головонька! — каже. — Не бійся, дитино, не буду тебе ніколи про ніщо просити.

Дмитро, оставшись у вуйка, взяв ся щиро до роботи, а що був хлопець сильний і розумний, то в мить виучив ся господарської роботи. Крім свого господарства мав Шевко другий інтерес, на котрім заробляв не малі гроші. Він віднаймав у сусіднім

селі у дідьча величезні сіножати над Дністром за половину сіна й отави, т. є. обробляв усе своїм коштом і половину сіна звозив дідичеві, а другу брав собі. Одну часть того сіна продавав ліверантам для війська, а рештою випасав коні. Скуповував по ярмарках в осени хлопські збідовані коні, годував добре через зиму сіном і вівсом, у марті повивозив ними весь гній на поле, а відтак виводив підпасених і вигладжених на ярмарок. На тім інтересі Шевко ніколи не тратив. Він заробляв звичайно в двоє стільки на конях, що варт був овес та сіно, а крім того мав іще стільки обірнику, щоби згноїти пятьдесят моргів поля. Сіна не продавав ніколи скорше, аж по нових сінокосах. На тім також добре виходив. Трафився де коли слітний рік, що сіно не дало ся зібрати, а він не тільки мав чим вигодувати худобу як звичайно, але ще решту добре продав.

До такого то господарства увійшов Дмитро. Взяв ся до ціпа, до коней, до різака, а крім того прях вечерами прядиво, що Шевкова давала всій челяді. Хто скорше віддав свою найку, міг відтак робити, що хотів. Дмитро звичайно був перший, що віддавав своє прядиво.

Вуйко був дуже задоволений з Дмитра, ніколи на нього не сварив, а противно, ставив його другим за приміг.

— Видко, що в нім добра шляхотська кров! — повторяв заєдно, як остали ся обоє з жінкою.

Прийшла весна, а з нею инша робота. Дмитро, по кількох вуйкових лекціях, навчив ся орати і сіяти.

Коли земля зазеленіла ся, зачали люде виганяти коней на нічліг. Се починав ся новий період для парубків — то була виключно парубоцька робота. Діти пасли худобу за дня, парубки коні в ночі.

А ті нічліги були для парубків повні поезії і приманливости. Вони умовляли ся ще за дня, в котру сторону поїдуть, а як смеркло ся, вечеряв кожний скорше, брав сінник і кожух, сїдав на коня і спішив на означене місце. Тоді починав ся в селі рух, накликування, свисти та співи. Коли вже всі зібрали ся, їхали цілою ватагою на означене місце на нічліг. Де-хто брав з собою пса.

Приїхавши на пасовище, парубки путали коней, розкладали огонь із сухого бадилля, хворосту і торфових купинск, котрих понад Дністром багато. Коли вже огонь запалахкотів, найстарший з парубків розділював по двох тримати варту. Варта змінювала ся менше-більше що дві години, але розумієть ся навгад, бо годинників у них не було. Парубки сиділи при огни, лежали на сінниках, курили люльки і розповідали собі всячину — страховину і смішне, заводили пісень, бороли ся, пробуючи свою силу, і показували ріжні штуки. поки не зачав оден за другим засипляти. Оставало ся двох вартівних; тим не вільно було спати. Варта була тут дуже потрібна. Вправді не треба було бояти ся, щоби коні попутані далеко розходили ся, але сюди забігали вовки і заходили злодії конокради, котрих було чого бояти ся. Тут був для вовків і конокрадів дуже догідний терен, було де сховати ся. Парубки-сторожі брали в руки грубі палиці, або залізні вила,

сїрники і скручений та смолою облитий вїхоть соломи. Так узброєні ходили довкола коней, що пасли ся.

З такими нічлїжниками пішов і Дмитро та ще другий парубок Шевка.

Ніч була темна і холодна, а хоч зорі блимали на небі, то таки не багато було від них світла. У воздуху був великий гамір. Се нічні птиці розпочали свої співи. Тут пїтьпїлїтькала перепилиця, там деркав деркач, а там дець далеко в болоті погукував гук. Мимо хаосу тонів зливав ся весь сей гамір в одну гармонїйну веселу цілість.

На Дмитра випала черга держати варту по півночі, т. є. тоді, як „косарі“ стануть на пів неба. Дмитро не привик був іще спати на дворі в такій холодній порі. Він натягав на себе кожушину, корчив ся, але таки його морозило і він не міг заснути. Аж як улїз у сїнник із сїном і накрив ся кожухою, заснув трохи.

Коли його збудили на варту, він узяв від свого попередника палицю й солому та став скоро ходити коло коней, щоби так загрїти ся.

Нараз спостеріг Дмитро, що одна пара коней відійшла щось за далеко над сам беріг Дністра і тут трохи за довго стояла не рухаючи ся з місця. Йому видало ся се підозріним, тож сїпнув свого товариша за рукав, присїв до землі і став йому показувати рукою те, що сам спостеріг. Оба нарадили ся і хильцем поза бадиле побігли до Дністра, трохи дальше від того місця, де стояли коні. Беріг Дністра був тут стрімкий. Вони спустили ся в низ і стали тихесенько, щоби не робити шелесту, поступа-

ти на перед, не доторкаючись верболозів, що росли низше. Зрівнавши ся з кіньми, вони присіли під берегом, заперли в собі дух і стали пильно наслухувати. Виразно почули пиловане зеліза пильником. Парубок, що був із Дмитром, висунув осторожно голову над беріг, зараз сховав ся назад і прошептав Дмитрови до уха:

— Злодій!

Дмитро затиснув ліпше шапку на голову і поправив на собі ремінь. У нім заграла молода кров, а що був сильний, то хотів попробувати своєї сили.

— Ану, Стефане, разом! Возьмемо його...

— А як штовхне ножем? — каже Стефан. — Може би закликати других?

— Заки закличеш других, злодій пропилує путо, сяде на коня тай усе пропало!

— То може би його лишень наполохати... може би пішов до чорта!

— О ні, я його не пушу! Він прийшов би ще другий раз, а як попаде раз у наші руки, то йому відхочеть ся красти. Помагай мені, Стефане, а якось то буде...

Слова ті шептали собі на ухо. Відтак оба рівночасно видрапали ся на беріг і в одну мить станули над конокрадом.

— А що ти тут ворожиш, свату? — закликав Дмитро. — Він був зворушений, серце било ся сильно, кров так гуляла в нім, що аж у горлі давило.

Злодій обернув голову з той бік, та як побачив над собою двох людей, зірвав ся на ноги, хопив зелізни вила в руки і ставув в оборонній поставі.

— Як тобі жите миле, утікай, бо забю! — каже до парубків.

Стефанови видав ся сей хлоп велитом, то й перелякав ся його постави й хотів утікати. Та Дмитро в миг ока прискочив як кіт до злодія і хопив його сильно в пів. Злодій не міг іще отямити ся з такого нападу, котрого не сподівав ся, тим більше, що в ночі не міг пізнати, з ким має діло. Тепер як побачив, що се молодий хлопець, заскріготав зубами з лютости, хватив одною рукою Дмитра за горло, а другою бив його кулаком по голові. Вила випали йому з рук Дмитро притиснув бородою руку злодія до своїх грудей і злодій не міг його гаразд піймати за горло... Стефан як побачив, в якій небезпеці Дмитро, прискочив з заду до злодія, хопив його за карк і впялив ся всіми пальцями йому в шию. Злодій копав позад себе ногами, але Стефан не зважав на те, повісив ся злодієви на карк, вліз йому на плечі і як тигр душив так довго, аж злодієви заперло дух... Він утратив память і повалив ся на землю.

— Стефане, давай мотуза або ременя! — просичав Дмитро

Стефан розперезав ся, а заки злодій прийшов до памяти, мав уже руки позад себе так ціпко звязані, що не міг ними рушити.

Тепер оба відітхнули зі змученя і стали накликувати товаришів

— Гоп-гоп! сюди хлопці, сюди! Конокрад є! гоп-гоп!

При ватрі счинив ся галас. Усі посхачували ся зі сну, кождий брав у руки, що попало, і бігли всі туди, звідки доходив голос. Злодій лежав нібито спокійно, але удало ся йому стягнути ремінь з одної ру-

ки, а в тій хвили, коли всі прибігли, мав уже обі руки вільні і станув на ноги. Однак усе те було трохи за пізно. Парубки кинулися гуртом на злодія і хоч він оборонявся руками, ногами й зубами, перемогли його й звязали посторонками.

— А то, пташечку, попав ся ти у клітку! — каже Левонко, — побачимо, чи гарно вмієш співати...

За тим словом приклякнув коло злодія, закрутив собі коло пальця його довгий вус і покрутив так сильно, що злодій запищав, як скажений.

— Ану, хлопці, вгадайте, яка то птиця? Шпак чи жайворонок? Гадайте по голосі!

— Шпак, шпак! — закричали парубки.

— Ей не вгадали! — каже Левонко і знов закрутив вуса.

Злодій знов зачав пищати з болю.

— Ви не знаєте, хлопці, що то є! То є такий соловій, що кобилу душить...

Всі зареготали ся.

— Тепер його до огню! — закомандував Левонко, — нехай загреє ся бідняка... Ніч така зимна, а він певно не спав сеї ночі...

Заки закричали всі на злодія: „Вставай!“ — кожний ударив його, чим мав.

Злодій ледви підніс ся на ноги. Два парубки взяли його під руки і серед насмішок та штовханців привели його до ватри. Тут докинули бадиля. Поломіль палахнула і освітила цілу статть злодія. Був се хлописко височезний, плечистий, з довгим волосем і довгими вусами. Він був без шапки, в старій кожушині і у високих угнівських чоботях.

— Ви всі не знаєте, що то за птиця,

Й ти, Левонку не вгадав... Таж се Шумило з Топорівців! — каже оден з парубків, пригадляючись злодієви,

— Таж бігме Шумило! — закричали всі парубки. — А ти, сусідо, чого сюди зайшов до наших коней? Чекай, небоже, справимо тобі весіле...

— На самий перед треба його порядно випарити, щоби памятав шляхотську руку... Нуте! на диван з ним! — каже Левонко. — Кожний дасть йому по палици, а Дмитро і Стефан по дві, бо вони найбільше прислужили ся.

В одну мить Шумило лежав на землі. Він навіть не боронив ся, бо знав, що сам нічого не вдіє, а ще більше роздразнить хлопців. Екзекуція була виконана з найбільшою докладністю.

— Ба, хлопці, а ми ще не знаємо, до чиїх коней він брав ся... Ану но, Дмитре, побіжи, подиви ся і позбирай там його „начине“... А возьми світло зі собою.

Дмитро копнув ся що сили над Дністер у те місце, де придибали злодія. За ним пішов і Стефан. Переконали ся, що коні, коло котрих Шумило подарив, були таки Шевкові. Хлопці засвітили смолоскип і знайшли в траві пильник і залізні вила. Забрали „начине“ — як казав Левонко — принесли до огню.

— Ану, зревідуймо його тепер! Може ще що найдемо...

Перетрясли Шумилови кишені і стягнули з нього чоботи. За холявою був іще оден пильник і два ключі; оден такий, яким селяне замикають пута кінські, а другий від хатного замку

— От зараз пізнати доброго майстра! — каже Левонко, — він не піде позичати ключів у сусіда..

З кишені виймили тютюн із капшуком, люльку і трохи грошей з калиткою.

Шумило взяв ся на хитрощі.

— От паничі, — каже, — що вам з того прийде, що будете мене тримати... Ліпше заберіть собі все, що знайшли, а мене пустіть... я бігме не доторкну ся більше ваших коней!

Йно що докінчив, а Левонко вривав злодія по лиці так, що трохи не впав на землю.

— А ти, злодюго, хочеш шляхотські діти підкупити своїми злодійськими крейцарами?

— Та певно, що то мало, — каже Шумило, — але у мене є гроші, бігме є! Дам багато, дуже багато, лише пустіть мене...

— Він таки на правду хоче шляхту підкупити... А нуте, хлопці, покажіть йому, як шляхта платить!

Парубки кинулись на злодія і стали бити, куди попало.

Зачало свитати. Коні посходили ся до купи і стояли дримаючи з позвішуваними головами. Декотре лежало. Левонко командував:

— Дмитре! розпугай ті коні, що мали йти на ярмарок... Злодієви треба конче зробити параду...

Привели коні. Шумила посадили на коня. Він мав руки звязані, а ноги звязали йому посторонком попід живіт коневі. Коня, як і Шумила, замаїли ріжним хабазем, на шию поклали злодієви зелізне путо, котре

він пилював у ночі, за ковнір кожуха встромили його зелізнi вила і заткнули на них віхоть соломи. Усе те робило ся на приказ Левонка, котрого всі згідно слухали, а він знав множество ріжних збитків і вигадок. На дальшу команду Левонка, два парубки устали ся по обох боках Шумила, а третій їхав із заду з буком у руках. Коли вже було все готове, Левонко сів на свого коня і закомандував:

— Марш!

Ціле товариство зі співами і криками рушило з місця.

Вже було добре розвидніло ся, коли нічліжане вертали до села Народ ворушив ся. Всі зглядали ся на се чудовище, а Левонко на перід розказував усім, якого то пташка удало ся їм сеї ночі зловити коло коней. В селі порозїздили ся хлопці, кождий на своє обісте, лишень Левонко і сторожні парубки відставили Шумила аж до коршми на Ячменівці. Оден із хлопців почвалав на кони по префекта і асесорів.

Коло коршми зачали товпити ся люде, бо-ж то трафило ся щось незвичайного. Старий Янкель, хоч не цікавий з природи з інтересу, виглянув крізь вікно, а як побачив, що дієть ся, вийшов таки на поріг.

— А ви звідки взяли такого гамана?
— питає.

— Та от, хотів собі позичити пару коней, але не вдала ся йому штука, — каже Левонко.

Зійшла ся громадська старшина з префектом на переді.

Шумило аж затряс ся, як побачив ячменівську коршму. Він знав, що находить

ся в самій середині шляхотського гнізда; знав, що не знайдець ся тут ні оден чоловік, котрий би хотів промовити за ним хоч би слово. Хиба би трафив ся який жандарм та виратував його з рук шляхти. Він думав про кримінал як про дошку свого ратунку, і рад був як найскорше туди дістати ся, щоб йому не поломили ребер, як уже неодному його товаришеви по ремеслу зробили в тій коршмі розлючені шляхтичі.

Наш сільський нарід за найбільшого свого ворога уважає палія та конокрада. І оден і другий може хлібороба довести до жебрацької торби. Звідси така заїла ненависть і жадоба мести проти одного і другого.

Украсти хліборобови пару коней на весні під роботу — значить позбавити його три рази стілько, що ті коні варті. Вже цілий рік піде йому як із Петрового дня. Треба наймати плуг та борону, а що кождий тримає лише стілько робочої худоби, кілько йому треба, тож і не дасть другому, доки свого не обробить. З того опізнений засїв зі всіми своїми наслідками. Хто хотів би купити коні на весні, заплатить за них у двоє, та коби ще свої гроші, а то треба позичати у Жида на великий процент...

Селяне, бувало, робили собі самі справу з такими людьми, не ждучи кримінального процесу. Діяло ся те ще за старої нашої процедури карної, де треба було достарчати формального доказу з приписаного числа свідків, бо переконане судії не мало ніякої сили, — інакше ніж тепер. Дятого то багато ноторичних злодіїв виходило з рук суду по кілька разів безкарно завдяки своїй зручності і робили людям пакости дальше та

мстилися на тих, що їх відставили до суду. Так отже люде давали злодієви добре почесне, щоби більше не кортіло його до села, хоч би його опісля в суді з „браку доказів“ пустили. Шляхта не була менче лютою як хлопи, а коли спіймали злодія на хлопсько-шляхотській території, тоді поступали зовсім солідарно.

Префект казав зсадити Шумила з коня і завести до коршми. При тім не обійшлося без штовханців, котрих старшина ніби-то не бачила. Префект сів поважно на кріслі і зробив зі злодієм короткий протокол. Писар списав письмо до суду, замовили форшпан і варту, а префект дав наказ одному асесорови, щоби відставив злодія до криміналу.

Видавши ті розпорядження, префект зі старшиною пішли до дому, асесор, що мав їхати до міста, пішов поспідати, поліцай пішов за форшпаном — і так порозходилися всі урядники громадські, полишивши в коршмі злодія з цілою товпою народу.

Всі вони дуже добре розуміли ся, хоч ніхто слова не говорив про те, що мають робити. Насамперед парубки, що привели злодія, відставили його до коршми, а не до громадського уряду, бо там, під повагою права, не випадало його бити. Відтак префект знав, що в його очах ніхто не поважить ся ударити злодія, тож розпорядивши як слід, забрав ся з коршми. Так само асесор і поліцай знайшли собі діло, щоби вийшли. В кінци і Янкель, знаючи, яка буде робота, пошваркотав щось із Рифкою і пішов у поле, а Рифка й собі пішла до огорода. Так остали ся лиш ті, що треба.

— Ну, зачинаймо! — каже оден.

Зачинили двері, розв'язали злодієви руки, здоймили путо з шиї і прикували ним ноги злодія до ковбиці. Відтак здерли з нього кожух і обернули його плечми на середину коршми. Кожух кинули за шинкфас та взяли ся до приладженої для них горівки. Кождий випив чарку на погибель злодіям і бив палицею по плечах Шумила. Ті побої йшли чергою, черга повтаряла ся. Плечі злодія покривали ся синими пасмугами, а далі стала показувати ся кров крізь сорочку. Тепер розпочала ся друга операція. Здоймили з Шумила чоботи і били в підшви так, що не було вже здорового місця. Надблизала ся ще одна операція, що рівнала ся тортурам, а тут нераз практикувала ся. Здіймали зі злодія сорочку і вішали його долі головою, прив'язуючи ноги мотузом до балька, а відтак сікли різкими місце коло місця. Шумило зразу кричав і ревів, але побачивши, що то ні на що не здасть ся, закусив зуби та стогнав із болю. Вже ладили ся до тої остатної роботи, вже зв'язали Шумилови ноги, а оден шляхтич станув на стільци і засилював мотуз на бальок, коли хтось загримав кулаками в двері і гукнув через шпару:

— Шандар!

На се слово всі покинули свою роботу, убрали злодія в сорочку, отворили двері, а самі чим боржій до алькира тай через відчинене вікно повискакували оден за другим до огорода, та попід плоти нишком побігли над Дністер у лози.

До коршми надблизав ся патрулюючий жандарм. Він ішов поволи, не догадуючи

ся, що дієть ся в коршмі. Оден хлопець, що сторожив перед коршмою, побачив його і дав шляхті знати. Той сам хлопець ішов тепер сміло проти жандарма.

— Дзїнь добрий, пане шандар! Кажуть, що сеї ночі зловили конокрада за рікою, як брав ся до коней.

— А де-ж він? — питає жандарм.

— Має бути в коршмі... Його тут рано привели, а пан префект замовили форшпан, щоби відставити його до криміналу.

— А є хто в коршмі, пильнує його хто?

— Не знаю, прошу пана... Я тепер туди надійшов... Іду за ріку капусту садити... Мамуня вже давно пішли, а я поснідав тай собі йду.

Б тій хвилі затаракотїв віз. Шляхтич поганяв, а з заду сидїв асесор із поліцаєм. Жандарм підждав на фіру. Оба сільські урядники позлазили.

— Повеземо злодія до міста, пане шандар! — каже асесор.

— Я вже чув... А де-ж той злодій?

— Має бути в коршмі... чей-же не утік... варту поставили.

Отворили двері і аж відскочили з переляку. На землі лежав пів-живий чоловік, цілий покривавлений, босі ноги так цупко звязані, що мотуз аж вїв ся в тіло.

— Хто його так справив? — питає жандарм.

Асесор розвів руки тай каже:

— Я тут не був... не знаю.

— А кого-ж ви на варті поставили?

— Та кого? людей! Не знаю, котрі тут були.

— Ви будете відповідати за сього чоловіка!

— Я? Або я тут був, чи що? Мені пан префект казав відставити його до криміналу, я пішов за фірою та на сніданє, а що-ж мені до того, що за той час тут діяло ся? Я відповідав би, як би злодій утік.

Не було що більше говорити... Жандарм рушив Шумила ногою, але той лиш застогнав тяженько. На приказ жандарма розвязали йому ноги і стали зливати його водою. Жандарм подав йому горівки. Шумило зачав йойкати і стогнати.

— А то тобі, небоже, дали почесне, по-пам'ятаєш! — каже жандарм.

— Ах, паноньку, сам Бог вас надніс, бо були би душу з мене вигнали! — простогнав Шумило.

Асесор з поліцаєм стояли коло печи та посміхали ся.

— Е, що то, прошу пана, така бійка? Подрапали трохи... Тут не так б'ють таких псубратів. От у Конюшках так збили одного, що ребра йому поломили, а в Кореличах три дні били, а в Курманові то таки на смерть забили такого собаку конокрада... Що то така бійка?..

— То ви таке похваляете? — підхопив жандарм.

— А що я маю хвалити або ганити? Мені що до того? Я не бив.. Вибили тай годі! Не займай чужого, то й тебе ніхто не зачепить...

Жандарм нахилив ся до Шумила.

— Хто тебе бив?

— Всі, всі били... хто був, то бив.

— А знаєш їх?

— Ні.

— А сей бив? — питає жандарм показуючи на асесора.

Та певно, що бив, бо всі били.

— Не бреши, злодію, бо тепер вибю! — крикнув асесор. — Пан префект посвідчить, що як ми виходили, то злодій був ще цілий.

— Значить, вибили тай пропало... Гого! розумна шляхта! — каже жандарм.

— Ходіть, пане шандар! — каже асесор.

— Зараз, тільки спишу де-що...

Асесор подав жандармови готове письмо з урядовою печаткою.

— Там є і свідки пописані і все готове!

— Коли так, то вам уже не треба їхати — сказав жандарм.

— Слава Богу! — утішив ся асесор, — нині день робочий...

Жандарм не довірював злодієви і дав йому ланцюшки на руки. Асесор і поліцаї допомогли висадити його на фіру. Надійшов і Янкель. Він також не знав, що тут діяло ся... Змилував ся над Шумилом і дав йому порцію горівки та шматок хліба.

Жандарм сів коло Шумила, а шляхтич затяв коні.

Асесор і поліцаї вернули ще до коршми.

— А де тамті?

— В алькірі вікно отворене, — каже Жид.

— А то гарно справили ся! — похвалив поліцаї.

— Ну, а від чого ж вони шляхта? — додав Жид. — Як би то були хлопи зробили, всіх би їх жандарм полапав на горячій учинку...

VIII.

Коли Шевко довідав ся, в якій небезпеці були його найліпші коні і хто їх уратував, не міг нахвалити ся Дмитра.

— Я все своє кажу, що в нім чиста шляхотська кров...

В нагороду за се дістав Дмитро гарні пасовані чоботи і суконну капоту. Дмитрови зовсім не шкодило, що капота не на нього була шита, коли сукно було тонке й добре.

Від сеї пори став Дмитро повіреником і правою рукою Шевка, а поле Костихи було насамперед оброблене і засіяне.

Шевко хотів випробувати вірність Дмитра на всі боки; він підкидав йому на стежку дрібні гроші, підглядав у ночі, чи не носить що мамі, але Дмитро показав ся неприступним для якої небудь покуси. Гроші віддавав точно, а в ночі і кроку не пішов з обістя не сказавши вуйкови, куди йде. Він перестав ходити на всі забави з ровесниками, а був пильний і невсипущий, як муравель. При тім був веселий, бо бачив, що плян йому удаєть ся; він бачив, що прихильність вуйка для нього росла з кожним днем. Про його задущевні пляни ніхто не знав, крім Костихи, а вона не зрадила би сина, хоч-би її огнем пекли.

— Чому ти, Дмитрусю, не йдеш трохи забавити ся? Маєш чорну капоту, нові чоботи...

— Е, буду бавити ся, як буде на чім, а тепер сиди в хаті, не рипай ся!

— Ото розумна моя дитина! — тішила ся Костиха і цілувала пристрасно розумну голову сина.

Вся закутянська шляхта чудувала ся, що з такого нероби-вітрогона зробив ся статочний парубок. Закутяне говорили:

— Шевко уміє добре екзецирувати хлопців... От що з того Костевого Дмитра зробив! Який то був ледар, бабин син, а тепер аж любо подивити ся...

— А що там, пані Полошинська? — питала сусідки, — а що ваш Дмитро?

— Та Богу дякувати йому добре.

— Певно, що добре, а ще ліпше буде. Шевко своїх дітей не має, то комуж усе запише, як не Дмитрови.

— У Шевка є своя фамілія, близша ніж я... Рідний його брат є священником, дітей у нього копиця, певне йому дістанеть ся все... А я таки не хочу, бігме не хочу! — казала Костиха і складала руки як до молитви.

— Е, що ви говорите? Дістанеть ся тому, кому Шевко запише, а з братом щось вони не дуже добре.

Костиха хоч як любила такі розговори, а бояла ся їх. Ану-ж Шевко почує, що балакають, і нічого не запише? Він не любить, щоби про його богатство говорили і диктували йому, як має робити. Почує, що говорять, і зробить інакше...

Сей рік заповідав ся дуже добрий і урожайний, такого року не зтямили й найстарші люде. Граду ніхто не бояв ся, бо в тих сторонах не видав ніхто ніколи граду. Бояли ся лише виливу Дністра, котрий, назбиравши води у допливів у своїм висшій бігу, заливав тут цілу околицю. Однак тепер була постійна погода, переривана хиба незначними дощами.

Всі кинули ся збирати з поля. Шевко

обіцяв зібрати Костисі. Він мав ким робити, бо крім своєї челяди приймав ще кількоро посторонних робітників. Робота йшла жваво, погода сприяла, все сухісіньке зложили в стоги та стодоли. Видаток збіжа був знаменитий.

Але не ціла Галичина була так щаслива. В місті балакали, що декуди був великий неврожай. Значить — буде покуп на збіже і будуть добре платити. Так і було. Ледви настала осінь, зачали зїздити Жиди-торговці за збіжем. Шевко взяв добрі гроші і Костиха продала своє збіже добре. Шевко порадив їй купити кусень ґрунту.

— Гроші розминуть ся, а ґрунту ніхто не вкраде, ані вода не забере.

Саме тоді трафив ся кусень шляхотського ґрунту, де було кілька властителїв і не могли погодити ся. Списали контракт і випили могорич.

Від часу, як Дмитро був у Шевка, Костисі вело ся дуже добре і все йшло як по маслі. На себе та дитину багато не потребувала, сама трохи заробляла, оброблене поля нічого їй не коштувало. За кілька урожайних років придбала кілька моргів поля, продавала в місті масло, сир, яйця, вигодувала кілька штук худоби і так добро множило ся з року на рік.

Дмитро все ще служив у вуйка. Раз каже вуйко до нього:

— Може би тобі, Дмитре, піти вже на своє, оженити ся і бути господарем? га?

— Е, моя жінка ще в попелі бавить ся...
Що я буду на своїм робити? Мені у вас ліпше!

Шевко був дуже рад із того, бо мав

на кого спустити ся зі всім своїм. Він мав до Дмитра таке довіре, що посилав його зі збіжем на ярмарок. Дмитро справив ся добре. Привіз добрі гроші та ще й не довго бавив у місті.

Шевкова хата стояла в долішній части Закутя, а що Дністер виливав тепер частійше, то Шевко задумав побудувати нову хату на горбі в горішній части села, де вода не могла дістати ся. Він мав там свій власний просторий огород. Маючи трохи придбаного гроша, поїхав у гори, накупив матеріялу і заки прийшли сінокоси, звіз усе до-чиста своїми кіньми. Дерево було сухе і добірне. Дубів на підвалини накупив таки у двірським лісі. Не відкладав довго роботи, згодив майстрів Німців і взяв ся до будови.

Дмитро помагав та дбав про все, як-би рідний син. Шевко тішив ся та постановив нагородити його щирість.

Хата Костиhi була стара і маленька. Коли майстри скінчили будувати хату Шевкову, закликав їх до хати Костиhi, казав хату до-чиста розібрати, а на її місце перенести свою давну. В тих сторонах будують хати деревляні в угли, тож за кілька днів, при помочи сусідів, на обістю Костиhi стояла велика деревляна хата. Треба було лиш обмастити глиною, побілити та пошити стріху. Солома була своя, глини навезли Шевкові коні, погода сприяла, тож за кілька неділь Костиha сиділа з дочкою в добрій теплій хаті.

Дмитро не був задоволений з того, хоч і не показував по собі. Він міркував, що коли Шевко побудував йому хату, то не думає віддати йому своєї нової, а він мав на

неї велику охоту і рад би колись осісти на цілім Шевковім маєтку. Шевко не догадував ся того. Дмитро-ж перед людьми, а особливо перед вуйком, показував велику радість і вдячність за таке добродійство.

ІХ.

Прочутє Луця, що не довго поживе на сім світі, невдозі справдило ся. Він почував себе що-раз слабшим. Чим близше осени, тим більше мучила його дихавиця, а при тім боліли руки й ноги так, що старий стогнав по цілих ночах, не можучи спати. В хаті було йому душно, на дворі холодно.

Луць уже не міг робити ніякої роботи. Ганна з-за того воркотіла й нарікала перед чоловіком, але все ще бояла ся старого і не важила ся виступити йому в очи. Андрій любив свого батька, але коли йно поважив ся перед жінкою вимовляти його старостею, жінка закрикувала його так, що не знав, куди дівати ся. Він у таких випадках забував язика в роті, не смів договорювати початого слова, лише стискав плечима і відходив до своєї роботи.

Старий занемагав що-раз більше. Похуд, на лиці пожовк, руки стали трясти ся, а кашель сухий, частенький і прориваний, не давав йому кількох слів до ладу сказати.

Надійшла пізна осінь, та найтяжша пора року для всіх дихавичних і взагалі хорих. Старий Луць не виходив із хати і поклав ся на постіль.

Недужий старець, прочуваючи близь-

кий свій кінець і розлуку з любою онукою, не хотів її тепер і на крок пустити від себе. Та не можна сказати, щоб її нудив чимнебудь, як се буває з тяжко недужими старими. Він, було, велить Олюньці сісти при своїй постелі на стільчику та заєдно дивить ся на неї, любить ся її гарним личком і гладить сухою, дрожачою рукою по головці.

Одної неділі, як Андрії пішли до церкви, а Олюнька лишилася сама одна з дідусем, старий каже:

— Слухай, моя Олюнько любо, маю тобі щось важного сказати. Я буду вневдовзі вмирати... мій кінець близький...

Олюнька й сама журила ся тим, що дідусь нездужає, але таких страшних слів не сподівалася почути від дідуся. Розплакалася страшно і кинулася старому на груди та стала його обнимати, цілувати.

— Дідусеньку мій, соколику! Не говоріть так, не говоріть! Я такого не можу слухати. Що ж я сирота буду без вас робити на світі? — і горячі її сльози котилися горохом на лице старця.

Він і собі заплакав, пригорнув дитину до себе що сили і став заспокоювати її:

— Така воля божа, моя дитино! Хто раз родив ся, мусить умерти. Тай мій вік уже по тому... Набідував ся я досить, пережив не одно горе. От прийшло ся й мою Мариню, а твою маму поховати, та що порадиш? Так Бог дав. Нам здаєть ся, що воно так повинно бути, аби діти ховали батьків, а у мене було на-відворіть; я поховав дочку і зятя разом, несподівано, одної днини... ба я їх навіть не видів, як ховали... померли від холери, та забрали їх як ту па-

длину і вивезли... Розумієш, як то страшно
Але в тім божа воля..

Олюнька тулила ся до грудей діда і хли-
пала.

— Скажіть мені, дідусю, яка була моя
мама і де її поховали?

— Була така, як ти, моя дитино. Ти
цілком у неї вдала ся та дай Боже, щоб ти
була така добра, як вона. А де її поховали,
я дійсно не знаю. От на холернім цвинтарі
що під каналом — знаєш? Тоді ховали по
кількоро враз до одної ями. Вкинули в яму,
налили вапна тай присипали землею... що-
би тобі хоч капля води свяченої!.. Ти бачи-
ла, яке то мале місце — той холерний цвин-
тар? А що там людей лежить! Я ще тямлю,
як тільки той цвинтар закладали. Страшний
тоді був час! То було ще за першої холери.
Потому була ще друга, і третя, от та, що
від неї твої тато-мама померли... Місця не
знаю, де вони лежать, але як будеш тамту-
ди йти, то помоли ся за їх душу під хрес-
том... Бог прийме... Але не пора тепер про
те говорити. Я хотів тобі сказати щось ин-
шого... Слухай, дитино! Веди ся чемно і че-
сно, щоби мені було легко лежати в могилі.
Будь добра для всіх, милосердна... Ти бу-
деш колись богачка.. Не горди ся своїм
богатством, бо й ангелів гордих Бог покарав...
Не пускай бідного від свого порога без ку-
ска хліба, без доброго слова.. Вуйни не
дразни нічим і не супротивляй ся їй... Вона
може й не така лиха, як показує... Але як
би тобі було вже так дуже зле, що не мо-
гла би витримати, то піди до Шевка і ска-
жи йому все.. Я його вже за тебе просив...

А не забувай помолити ся за мою душу, бо я тебе, моє серденько, дуже, дуже люблю...

Старому закрутили ся сльози в очех, уста затрясли ся від плачу, він ізнеміг ся, закашлав ся і не здужав слова промовити. Відсунув легко дівчину від себе, положив ся горілиць на постели і тяжко дихав. Груди то підносили ся, то спадали.

Олюнька подала старому теплого молока. Старий хлипнув трохи, відкашлянув іще раз, підніс ся на лікти правої руки і говорив дальше:

— Тільки, дитинко, не віддавай ся роспуці. Кождий чоловік мусить умирати, але хоч тіло зігніє в землі, то душа буде жити, а там усі праведні у Бога зйдуть ся разом. Воно й не може бути інакше! От я піду від вас усіх, але там знов застану знайомих, що перше повмирали... Так буде і з тобою колись... Дай тобі, Боже, довгого віку дожити і щасливою бути, але щоби й як довго ти жила, то таки не можеш вічно жити. А щастє тут на землі — яке? От павутина слабонька! Що воно варте? Там у Бога інакше щастє, хто собі на нього заслужить, там воно вічне, а тут що? — піна!... От видиш мене, Олюнько: Поки я був здоров, то добре, а тепер, коли не здужаю, як я мучу ся... Добре, що ще не довго, а як би так рік, два, або й більше? Тоді ти сама просила би Бога смерти для мене...

— Дїдусю солоденький, того нікдлі не було би!...

— Було би, було, бо ти бачила би, що для мене виходу нема. Смерть страшна лише для людей злих, що суду божого боять ся, а для добрих вона велике добро. Смерть

кінчить усі муки, все горе відразу... Я для того тобі те кажу, щоби ти не побивала ся за мною, не впадала в роспуку, коли мені очи замкнуть... Ми там побачимо ся всі — о! всі, що у Бога собі на те заслужать...

Дальшу бесіду старого перервали Андрії, що саме вернули ся з церкви. Старий поцілував іще раз онуку в голову, а відтак прикликав до себе Андрія.

— Слухай, сину! Як пообідаєш, запряжи фіру і привези мені ксьондза... мені вже не довго з вами бути...

У Андрія защемило серце.

— Що, тату, говорите? та де ще ви будете вмирати?... Коби трохи погоди на дворі, вам зараз полекшає.

— Мені полекшає і без погоди. Я се знаю, а ти таки зроби так, як говорю.

Ганна порала ся коло печи за обідом і слухала тої мови старого. І їй стало трохи маркотно, хоч ніколи не любила старого, а більше бояла ся його.

Обід проминув у мовчанці, ніхто й слова не промовив. Ганна насупила ся, Андрій проковтував сльози, нікому страва не йшла в горло.

По обіді Андрій вийшов на обісте, зладив віз, вистелив соломою, прикрив з верху веретою, запряг коні і поїхав. Було велике болото. Коники Андрія не були великі, а до того в осени коні звичайно слабші. Вони ледви витягали ноги з густого чорного болота. Андрій підганяв бичиною, бо ба-тога видало ся йому за мало.

Про що Андрій думав по дорозі, заки заїхав на попівство, ніхто не вмів би сказати. У нього переходили думки одна за другою,

але не було ні одної веселої. Пригадував собі ціле своє жите — свої дитинячі, парубочі літа, пригадав собі, який був його батько, ще тоді, як він його лиш затямив, а який тепер, немічний. Пригадав собі своє подруже з Ганною тай зітхнув тяженько, бо від тої хвилі йшов уже як у ярмі. Пригадав собі, як нераз батько радив йому, щоби не давав себе жінці взяти під ноги... Не послухав, а тепер уже було за пізно. Жінка дуже взяла верх над ним і він не в силі оперти ся її волі...

Заїхав на попівство перед ганок. Зліз із воза, обчистив собі чоботи тріскою, а відтак мітлою і ввійшов осторожно до сїней, а звідси до кухні.

— Єгомосьь дома?

— Тепер обїдають.

Андрій сїв на лавці і ждав терпеливо, поки обїд скінчить ся. Служниця сказала в покоях, що приїхав якийсь шляхтич.

Священник, що сам походив із ходачкової шляхти, поводив ся зі шляхтою дуже обережно, зовсім не так, як із хлопами зі своєї парохії, хоч волїв хлопів, ніж гордих шляхтичів. Вони нераз дали ся йому в знаки і за що найменче подавали жалоби до консистора. Раз навіть їздили до Львова до митрополита Литвиновича і загрозили, що як їм владика справи не зробить, усї перейдуть „на польське“. А пішло їм ось із чого: В тім часі наші священники почали дуже займати ся очищенням руського обряду від усяких додатків з обряду латинського — і на се очищене обряду зуживали майже всї сили. Так званою обрядовщиною займали ся не лише священники, отже люди

фахові, але й люди зі світської інтелігенції, от н. пр. пок. Михайло Качковський, судовий радник... Парох пишновецький уважав за велику невластивість нашого обряду також се, що дехто зі старших шляхтичів говорили молитви по польськи. А не було чому так дуже чудувати ся, бо ті люде тямили ще часи, коли голосило ся проповіді по наших церквах по польськи. Але пишновецький священник хотів усунути тую аномалію відразу, як найострійшими способами, які мав у руках. Між иншим він відправляв від сповіди всіх тих, що не вмiли руської молитви. З того шляхтичі розіли ся на „попа“, бо кількоро старших людей повмирало без сповіди, і поїхали до митрополита з жалобою. Треба було їм конечно дати якусь сатисфакцію — і сьвященник пишновецький пішов на тиждень чи більше під сходи у св. Юра на реколекцію...

Священник не міг того забути шляхті, але мусів із ними поводити ся осторожно. Він казав зараз покликати Андрія до канцелярії.

— Слава Ісусу Христу!

— Слава во віки! А що там, пане Андрію, скажете?

— Я приїхав по єгомостя, щоби тата висповідали тай „закомунікували“.

— Та тепер?

— А вже-ж тепер. Тато хотять конче сповідати ся...

— Таж я зараз маю їхати на вечірню!

— Е, прошу єгомостя, до вечірні ще далеко... буде ще час...

— А чому ви не привезли тата нині до церкви?

— Не можна було... Вони дихавичні... могла би їм така недобра погода зашкодити.

— А чей-же тато не такі дуже слабі... Приїдьте завтра!

Андрій, що перед жінкою не знав, на котру ногу стати, тутки почув себе шляхтичем і не гадав так скоро уступити.

— Тато слабі тай годі і я приїхав по єгомостя нині. А на те ми „ксьондза“ платимо, щоби людей сповідав у потребі тай робив свою річ...

Священник почервонів на таку остру мову шляхтича, але запанував над собою...

— Таж до завтра можете зачекати... то чей-же не буде пізно!

— Я хочу нині і вже! Мені сюди їхати не легко... А коли єгомость не хочять, то я поїду до польського, але бігме, що „біскуп“ буде про те знати!

Хоч священникови дуже не хотіло ся їхати і покидати гостей, що того дня до нього заїхали, та годі, що було діяти?

Священник зібрав ся, післав по паламаря, щоб отворив церкву, і поїхали до церкви. Священник забрав святі Дари. Паламар сів коло Андрія з ліхтаркою і дзвінком. Подорожі люде уступали ся на бік, знимали шапки, клякали і хрестили ся. Коні зміркували, що вже вертають до дому і йшли жваво.

Приїхали на подвірє. Андрій виніс із хати стілець, щоби священникови було ліпше злазити зі святими Дарами. Паламар ішов із дзвінком і ліхтарнею передом і отворив двері.

Заки Андрій привіз священника, Ганна надягла на старого чисту сорочку, застелила

білу постіль, стіл прикрила чистим покривалом і попрятала в хаті, підмела на ново. Вона хотіла уходити перед усіми, а особливо перед священником за добру господиню.

Хто не знає того почування, яке огортає чоловіка, коли до хати вийде священник зі святими Дарами? Здаєть ся, що й недовірок почує якусь тяжку, серйозну повагу тої хвилі, коли умираючий ладить ся розпрощати ся з сим світом. Кождому мусить прийти на гадку: От і всьому кінець! Дорога скінчена, а за тим усім темна для людського ока непевність, освітлена хиба промінем віри. Чим менша віра, тим темніша безконечність, що здibuємо ся з нею на самій границі нашого земного життя. На тій найкрайнійшій границі чоловік хотів би конче побачити, збагнути: Що поза тим? Тоді він прикликає на поміч усі свої сили і пригадає собі слова нашого Спасителя: „Прийдіте ко мні всі обремененні, і аз упокою ви!“ Ось де якор і послідний, єдиний ратунок для бідної душі, що ще й тепер не може проглянути тої далечі — і вона хапає ся того якора... Се хвиля, з котрою нема жартів,

Коли священник ввійшов у хату, всі приклякнули. Коже плакало. А вже Олюнька не могла й стямити ся. Клячала коло постелі, держала ся обіруч побічниці і плакала судорожно й голосно.

Священник казав усім повиходити з хати і остав ся сам-на-сам із Луцем...

Коли Луць запричашав ся, почув якусь полекшу. Лице його прояснило ся і набрало якоїсь живійшої краски.

— Єгомость! — каже до священника,

цілуючи його руку, — у мене ще одна просьба до вас!

Священник поважав Луця, бо се був найпобожнійший його парохіянин із цілого Закутя, тямив про церкву і неодну дорогу річ справив для неї.

— Що-ж такого? Говоріть!

— Я лишаю внучку Олюньку, оттоту сироту, що тут плакала за мною. Прошу вас, єгомость, поглядайте й ви де-коли за нею, щоби їй кривди не було та щоби її по божому виховали. Нині світ такий зрадливий...

— Ну, добре! обіцяю вам.

— А ще одно. Вона дуже добре вчить ся в школі. Прошу єгомостя, купіть їй молитовник. Я не знаю, кільки то коштує, але ось-тут даю єгомостеві ринського.

— Такий малий молитовник ринського не коштує...

— То купіть трохи більший, най дитина має з чого молити ся Богу...

— Добре, добре, куплю, і ви ще тих молитов послухаєте, як вам дитина прочитає...

— Хиба з тамтого світа почую її молитву — відповів Луць; — мені вже, єгомость, виходу нема... ноги вже попухли...

— Та чому ви не післали за доктором? Ви-ж чоловік заможний.

— На старість нема ні доктора, ні ліку, — каже Луць хитаючи головою. — Я жив такий вік без доктора, тай тепер він мені ні на що, бо чоловік усе колись мусить умерти, коли Богу подобаєть ся...

На таку аргументацію не було що казати. Священник отворив двері і покликав

до хати всіх. Почало ся „елеопомазане“, при чім священник вимовляв повагом молитви. Всі збили ся коло мисника в кутику і хлипали. Андрій в присутности жінки стратив зовсім свою чепурну шляхотську вдачу. Він переступав із ноги на ногу і проковтував сльози та закусував губи, щоб не показати, що плаче.

По відправі того сумного обряду священник попрощав Луця і поїхав просто до церкви на вечірню.

Старий Луць заснув смачно. Всім здавало ся, що старому може ще полекшає і він подужає,

Старий спав до вечера. Пробудив ся відтак, напив ся води, прикликав до себе Андрія і казав попросити до себе Шевка.

— Треба — каже — і про вас щось подумати! Мені вже тепер нічого не треба, хиба чотири дошки та землі трошки.

Андрій взяв шапку і пішов у село за Шевком.

— Добрий вечір! — поздоровив Шевка, війшовши в хату.

— Дай Боже й вам! — відповів Шевко, — просимо, будьте гості і сїдайте. Що там доброго чувати?

— Та де там доброго? От тато умирають..

— Е, ще так зле не буде. Старим людям у е здаєть ся, що умирають, як лише що-небу ї заболить.

— З ними таки щось зле. Нині спвідали ся.

— Га, що-ж робити? Та бо же й вік... дай Боже й нам усім стілько прожити... І старий, правду сказати, не хорував ніколи...

— Тато просили вас, пане Якубе, до себе нині.

— Ну, то треба піти, годі хорому такої прислуги відмовити!

Шевко встав із лави, надягнув кожух, узяв палицю й шапку і вийшли оба на вулицю. На дворі було темно, хоч око виколи, а під ногами страшенне болото. Йшли оба попід плоти опираючись одною рукою на палици, а другою чіпали ся плота.

В хаті Андрія світила ся маленька лямпочка нафтова коло вікна на кілочку. Було тихо як у могилі, лише деколи старий Луць покашлював.

— Добрий вечір! — сказав Шевко вийшовши в хату. — Як ся маєте, пане Лукашу? Що то ви вирабляєте? Умирати захотіли? От вам би ще оженити ся. Я маю для вас таку теплу вдовичку, як грубка..

— Жартуйте здорові, пане Якубе, а мені в далеку дорогу пора, — каже Луць покашлюючи. — Чую, що мені виходу не буде... вже й ноги пухнуть... і дихати не можу..

— Чи одному то не лиш ноги попухли, але й цілий спух як колода, а ще вихорів ся і був здоровий..

— О, у мене так не буде..

Луць говорив з такою повагою, з такою певністю про близький свій кінець, що Шевко стратив цілком охоту до жартів і споважнів.

Настала прикра мовчанка. Старий Луць дихав тяжко, в грудех йому клекотіло, як у горци. Всі стояли тихо, лиш Олюнька, держачи дідуся за руку, відкрила собі лице другою рукою і стиха плакала.

Нарешті старий Луць відкашельнув і каже :

— Треба мені, сусідо, якийсь порядок зробити, щоби по моїй смерті не було спорів і гарканини...

Шевко догадав ся, що старий хоче робити завіщанє. Він шепнув Андрієви, щоби прикликав іще префекта і писаря. Андрій взяв шапку і хотів вийти, та старий задержав його :

— Куди ти, Андрусю, хочеш іти? Почекай, те що хочу зробити, і тебе буде обходити...

— Я гадав би—відзиваєть ся Шевко, — що добре би закликати ще префекта і писаря. Ви певно, панє Лукашу, хочете робити „тастамент“...

— А на що тут „тастаментів“ ? — протестував Луць — Або то я маю такі маєтки, чи що? Ог, послушайте ви, панє Якубе, щоби знали тай припильнували моєї послідної волі. У мене не багато мізерії зібрало ся, бо як знаєте, не було з чого. Грунт розділив я межи діти, а собі лишив стілько, от щоби не зовсім бути на ласці дітей... „шольвак“. Не треба тут ні префектів, ні писарів. Як більше свідків, то більша замішанина; оден буде одно тямити, а другий що інше, і потому не знати, кому вірити... От подай мені, Андрію, скриночку мою з під постелі та дайте трохи світла, бо не виджу.

Заки Андрій витаскав невеличку скринку з під постелі і поставив коло старого на лавці, Луць сів на постели і здіймив із ший ключик, що висів на шнурочку. Тим ключиком отворив він скринку і став там шукати.

— О! тут є 50 ринських, — каже Луць виймаючи невеликий звиток, — то буде на похорон і для „ксьондза“, як там згодите ся... Тут знов є 30 срібних, то за те поставите на моім гробі хрест який... Тут є сотка, то буде для Олюньки на весіле. — Старий при згадці на Олюньчине весіле зітхнув тяжко і похитав головою; йому либонь того найбільше було жаль на сїм світї, що не зможе своєї внучки під вінець поблагословити. — Весіля для неї не робить кошовного... що то варто? Лїпше купити їй що.. яку корову або що, то більший буде пожиток... Усі мої річи, одежу, най забере Андрій... тай пять моргів поля, а других пять піде на Олюньку. Більше не лишаю нічого, бо нічого не маю... Працюйте так, як я працював, то доробите ся.. Ага! у тебе, Ганно, Олюньчині коралї, що я для неї купив... Не забудь же віддати їй, як буде час... Чуєте, панє Якубе, за тїї коралї? — сказав звертаючись до Шевка. — Але я би вам, мої дітоньки, лишив одну добру раду; вона лїпша, як гроші, коли її хто слухає, бо вона притягає благословенє боже... Я порадив би вам, щоби ви більше любили ся, а менче сварили ся. Ти, Ганно, маєш острый язик, ти окубальчила свого чоловіка як слїпу кобилу, а то зле, дуже зле, бо чоловік має бути голова, а жінка його підпора, поміч. Лиши йому трохи волю! Таж він чоловік добрий, роботячий, не пє і в карти не грає, то чогож водиш його на пояску все? А що найважнїйше, що аби ти менї по людяному обходила ся з Олюнькою, бо тебе з-за моголи проклинати буду... тям собі! — і старий погрозив їй пальцем.

— Або я їй яку кривду роблю? — відозвала ся Ганна — та що тато вигадують?...

— Ну, ну! Я знаю, що говорю, і ціле Закуте добре те знає. Не тягни мене за язик та до гріха не доводи по святій сповіді... Се вже вас прошу, пане Якубе, не дайте сироті кривди зробити, а як би ви що побачили не так, то знаєте, до суду тай інчого опікуна! — А тепер нате всю ту мою мізерію тай ви всім заорудуйте...

Ганна обидила ся тим, що старий не дає грошей синові, лиш чужому чоловікові.

— А то раз! або то Андрій малолітний, чи що?

— Він іще гірший, як малолітний... Я певно би йому те віддав, як би він мав иншу жінку... Ти, Ганно, не сердь ся, але ти сама тому винна... ми всі те знаємо...

Шевко взяв гроші, почислив при всіх і сховав у кишеню.

— Я маю надію, — сказав, — що ті гроші я вам ще верну тай могорич випемо, як подужаєте.

— Хоч би я й подужав, то таки їх не рушу. Вони вже давно у мене на те призначені... Хто знає, чи другі зложив би...

Шевко збирав ся відходити. Луць стиснув йому на прощанє руку:

— Навідайте мене, коли ласка, ще завтра!

— Добре, з охотою прийду... може вам за той час полекшає тай веселійше побалакаємо. Доброї вам ночі!

Олюнька підбігла і поцілувала Шевка в руку. Вона бачила в нїм чоловіка, що мав їй на будуче заступати дорогого дїдуса, Ганна посвітила гостеві через поріг.

По відході Шевка старий положив ся на постели, замкнув очи і став засипляти. Віддих його був тяжкий і в грудях заєдно кипіло і клекотіло..

Було вже пізно в ніч. Десь на дереві близько хати обізвала ся сова Путь-путь! Старий отворив очи і прокинув ся.

— Вже мене кличе, о!

Слабі люде мають звичайно дуже острій слух.

Усім пішов мороз поза плечі. Старий дрімав дальше. Здавало ся, що цілком заснув. Андрії обоє довго ще чекали, хоч діти їх уже позасипляли. Олюнька зморена плачем і смутком, притулила головку до побічницї ліжка і таки заснула, де сиділа. Андрій вийшов до стайні, оглянув худобу, прикинув сіна і вернув потихо до хати, замкнувши двері на засув. Нарешті полягали всі. Андрій на лаві прикрив ся кожухом, Ганна полізла на піч. Світла не гасили, лямпочка блимала на своїм місци.

Старий Луць ворухнув ся кілька разів, але засипляв знов.

Другої днини поставали всі пізнійше як звичайно. По сніданю пішли кождий до своєї роботи. Андрій молотив жито в стодолі. Ганна упоравши ся з кухнею, сіла прости з дітьми і Олюнькою. Олюнька що хвилі забувала веретено в руках і споглядала на дїдуся, що не рухаючись лежав на ознак.

По обіді став дехто з сусідів навідувати ся до старого. Вся шляхта любила його, тож коли розійшла ся вість, що старий умирає, кожде хотіло видіти його у-последне. Так було до вечера. Вечером по роботі зійшла ся повна хата людей.

Старий обзивав ся мало, хоч ні разу не втратив памяти. Він пізнав кожного і подавав дрожачу руку на привитанє.

Коли смеркло ся, старий став непокоїти ся. Він розкидував руками, здирав із себе накрите, розхрістував сорочку на грудях.

Настала агонія.

Олюнька, проковтуючи сльози, що тиснули ся їй до рота, питала кілька разів заглядаючи до Луця:

— Не подати вам, дідусю, чого? Може молока напете ся?

Старий не відповів нічого. Він дивив ся скляними очима в стелю. В хаті настала мертвецька тишина.

Надійшов Шевко. Він надблизив ся до Луця, щоб із ним привитати ся. Луць вдивляв ся довго в нього, але вже його не пізнав.

Шевко приглянув ся Луцеві уважно і махнув рукою. Відтак обернув ся до Ганни і шепнув:

— Засвітїть „громнічну“!

Значило се таку свічку, що її посвячують на Стрігенє.

Ганна отворила скриню, виняла грубу воскову свічку, пообліплювану хрестиками з золоченого, вже почорнілого паперу. Заї світили. Шевко взяв свічку, встромив ї в руку умираючому і став говорити в голос: „Помилуй мя, Боже, по велицїй милости Твоїй по множеству щедрот Твоїх очисти беззаконїє мое..“

Шляхта, що була в хаті, поклякала і шептала й собі молитву.

Недужий держав судорожно горючу

свічку в руці, дивився в стелю і дихав тяжко. Віддих став проривати ся. В горлі харчало.

Олюнька, як побачила, що дідусь умирає, не здержала плачу й заридала,

Умираючий ворухнув ся на постелі. Горячий розтоплений віск капнув йому на руку. Але він не чув болю...

Шевко подивився на Олюньку і каже зтиха:

— Цить, дитино, незавдавай бідній душі муки...

Олюнька заткала собі ротик руками і хотіла на силу придушити плач.

Недужий віддихнув іще раз глибоко і перестав... Його душа відійшла, ідіже ність болізни, ні печали, ні воздыханія...

Шевко поклав руку на грудях Луця — серце вже не било. Він виймив свічку з руки покійника і клякнув коло постелі.

— „Отпусти йому, Господи, всяке прогрішеніє, вольное і невольное“... Молім ся, братя!!

Настала гробова тиша. Навіть Олюнька перестала плакати. Вона ціла задубеніла від горя. В очех їй потемніло, в ухах задзвеніло, не знала, що з нею діється ся.

— Праведна була душа! — промовив Шевко, встаючи з землі, і перехрестив ся.

— Легку мав смерть! — каже другий, — дай Боже й нам усім таку!

— Й ладний вік прожив! — каже третій. — От покійний дід лише два роки був від Луця старший.

Луць лежав неподвижно з отвореними очима.

— Єнджею! — відозвав ся Шевко, —

замкніть татови очи; се ваша робота, бо ви син..,

Андрій приблизив ся хлипаючи до мерця і старав ся примкнути повіками очи.

Тепер Олюнька схопила ся з запічка, припала з криком до ніг старого:

— Ох, мій дідусеньку солоденький! мій добрий! Та на когож і на що мене сироту лишаєте? Возьміть і мене з собою, возьміть! Мені не треба жити без вас! Там буду з вами і з мамою, котрої я не знала... Мій голубе, без вас не хочу тут лишати ся!..

Олюньчине риданє зворушило всіх. Андрій і Ганна стали плакати в голос, діти й собі, а за ними і шляхта утирала сльози грубими мозолистими руками.

— Досить того! — сказав Шевко, — живий живе гадає! Ану, панове, побіжіть хто за старою Полюнькою, щоби тіло вмила..

Шляхта почала розходити ся.

Прийшла стара заспана Полюнька. Принесли води в цебрику. Дехто став помагати. Здіймили умерця з постелі, роздягли, умили, надягли чисте біле. Андрій виніс із комори святочну капоту старого і чоботи. Поставили серед хати стіл, прикрили білим простиралом, поклали подушку і положили Луця на стіл.

Хтось зі шляхти поїхав Андрієвими кінми за паламарем і привіз із церкви ліхтарі, свічки і хрест.

Коло Луця було все в порядку. Якийсь письменний шляхтич приніс молитовник і стали співати: „Пам'ятайте християне..“

Принесли й горівки. Ганна поставила на лаві бохонець свіжого хліба і соли.

— Ходи, дитино, до нас спати! — звернув ся Шевко до Олюньки.

Олюнька і говорити собі не дала.

— Але послухай мене, дитино! Покійний дідусь казав у всім слухати мене... правда?

Спомин на дідусеві прикази успокоїв її. Вона хлипаючи накинула на себе хустину. Шевко взяв її за руку і пішли.

Шевко ввів заплакану Олюньку до хати. Шевкова поміркувала з того, що стало ся. Взяла Олюньку голубити і потішати:

— Не плач, серце, то тобі ні на що не придасть ся, а даремно очі виплачеш... Ну, роздягни ся та сїдай коло мене... ну, так! Таж усі люде вмирати мусять!.. ніщо не може. А дідусь твій, слава Богу, такий ладний вік прожив, і чесно, ніхто на нього марного слова сказати не посміє, лишив добру память по собі. Дай Боже й нам усім так! Він тепер щасливий у Бога, щасливіший від нас усіх...

Олюнька не відзивала ся ні словом. Сїла на лаві, де її посадили, і дивила ся проти себе в землю... Від часу до часу відхлипувала судорожно, як то у дітей буває по великім плачу. Шевкова давала їй їсти, але вона не доторкнула ся страви. Тимчасом наймичка постелила Олюньці в алькири подушку. Поклали ся спати.

В ночі пробудила ся Шевкова. Олюнька плакала крізь сон.

— Олюнько! Олюнько! Пробуди ся, моя дитино! Тобі щось страшного снигь ся...

Олюнька пробудила ся, але дійсність не була веселійша від сну. Їй снив ся дідусь. Він вибирав ся кудись далеко їхати, а її не

хотів узяти з собою, хоч вона дуже його просила. Аж хватила її вуйна за волосє, стала тягнути до хати і бити, а тимчасом дідусь відіхав.

Коли Олюнька розповіла свій сон Шевковій, та каже:

— Перехрести ся, дитино, та перехрести подушку... воно більше не повторить ся...

Олюнька так зробила, але вона рада була, щоб їй ще раз приснив ся дідусь, хоч-би й як.

Другої днини Шевко полагодив усі потрібні до похорону формальности: згодив священника, умовив ся з церковним братством, заплатив подзвінне, грабареві, а Дмитра післав фірою своєю до міста за тертицею на домовину.

Олюнька, скоро розвидніло ся, ледви зїла кілька ложок вареного молока, до чого її Шевкова аж змусила, побігла до вмерлого дїдуса.

Дідусь нічого не змінив ся і лежав із поважною погодою на лици, наче-би спав.

У хаті не було багато людей, бо ті, що приходили, помолили ся потихо і виходили, уступаючи місця другим. Під вікном на лаві сидів дячок і бурмотів Псалтиру. На запічку дрімала стара Полюнька.

Олюнька увійшла в хату і стала приглядати ся дідусеві. По так зле переспаній ночі, по таких прикрих вражіннях із попередного дня, вона була як опяніла, не могла стямити ся, що з нею дієть ся. В голові їй шуміло і гуділо, як від удару обухом... Вона заходила з ріжних сторін і приглядала ся дідусеві. Нераз їй бачило ся, що дідусь дихає, що ось-ось ворухнеть

ся, отворить очи і заговорить до неї, а чим більше й упертійше дивила ся в трупа, не хотіло ся їй вірити, що дідусь умер.

В тій німій задумі ніхто їй не перебивав, ніхто до неї одним словом не відзивав ся. Коже з домашних було заняте своєю роботою. Андрій порав ся в стодолі, вуйна перебирала платє в коморі, а діти порозбігали ся по сусідах.

Олюнька стояла так довго і не стямила ся, як приїхав священник правити парастас. З ним приїхав і Олюньчин учитель Пришлай. Олюнька стояла, мов-би нічого не розуміла. Проспівали „вічную память“.

Коли скінчив ся парастас, Пришлай підійшов до Олюньки і погладив її по головці.

— Нехай тебе Бог потішить, моя дитино! Уповай на Бога, він тебе не лишить, бо ти сирота, а Бог сиротами опікуєть ся.

Мягко і сердечно вимовлені ті слова очутили Олюньку. Вона заплакала глибоко, зпід самого серця, аж на душі полекшало.

Пришлай каже до священника :

— То, прошу єгомостя, моя найпильнійша і найздібнійша учениця.

— О, я се чув — відповів священник, — а покійний дідусь дав мені гроші, щоби тобі купити гарненький молитовник... Будеш мати... Я вже записав зі Львова.

Але в тій хвили, хоч-би хто Олюньці цілий світ обіцяв дати, вона не повеселійшала би.

Між людьми, що прийшли на парастас, була й Шевкова. Вона мала пильне око на Олюньку, бо не мала своїх дітей, то любила чужі, а особливе милосердила ся над сиротами.

Шевкова взяла Олюньку за руку:

— Ходи зі мною, Олюнько! Потому прийдеш знов...

Олюнька поглянула ще раз на мерця, перехрестила ся і вийшла з Шевковою.

На другий день призначили похорони.

Від самого рана сільський майстер ладив у сїнях домовину. Він зміряв ліктем умерця, порізав після того тертицю, погіблював дошки і став збивати. Люде в хаті міняли ся. Коже помолило ся, побалакало трохи в хаті та виходило на двір. Де хто остав у сїнях та придивляв ся роботі майстра.

Принесли хоругви, хрест. Нарід став сходити ся з цілого Закутя. Кождий хотів віддати Луцеви послїдню прислугу.

Приїхав священник із дяком на Шевковій бричці. Народу була повна хата. Священник надягнув ризи і розпочав відправу.

Заспівали: „Со'духи праведними...“ Счинив ся плач, лемент. Андрій опер голову о мисник, заткав рот кулаками і аж душив ся від плачу. Ганна заводила собі, Андрієві діти теж. Олюнька стояла з боку мерця. Шевкова держала її за руку і утирала сльози. Олюнька зблідла ціла, але не плакала. Ціле тяжке горе запекло ся в її нещасливій груді і сльози закаменїли. Тільки сині уста дрожали.

Священник покropив мерця свяченою водою. На столі побіч Луця поклали домовину, вистелену гіблівками. Андрій з помічею кількох сусїдів поклав тата в домовину. Ще „послїднє цілованіє“... Олюнька була перша. Вона вдрапала ся на стіл, трохи не прилягла дїдуся. Цїлувала його в чоло, в уста, в руки. Андрій і його рідня підходили з боку.

— Дідусю, пташеньку мій, мій голубе! — заводила Олюнька, — чи довго мені тут без вас бути? Возьміть мене з собою, возьміть! Не лишайте мене саму... я без вас загину. Ой, Боже мій, Боже!

Люде стали відривати Олюньку на силу.

— Пустіть, мене, пустіть, прошу вас, най ще надивлю ся на дідуся!

Але годі! Всему мусить бути кінець. Олюньку відорвали від трупа на силу. Її взяла в свої руки Шевкова і успокоювала, як могла.

Заложили віко і прибили молотком кілки. Домовина загуділа під тими ударами. Луця ніхто вже більше не побачив!

Винесли домовину на двір, ударивши на порозі тричи, і поклали на віз, запряжений Андрієвими кіньми. Священник сїв із дяком на бричку, хрест і хоругви пішли передом.

Дяк затягнув „Святий Боже“ і цілий похорон рушив у дорогу. За возом із домовиною ішли Андрії з дітьми, за ними Шевкова вела Олюньку за руку.

Густе осіннє болото зупиняло похід. По дорозі читали євангеліє.

Скінчила ся відправа в церкві, рушили на цвинтар.

Пишнівський цвинтар був далеко за селом на оболоню. Ідеш, було, від Вибудова до Пишновець і бачиш серед широкого оболоня купку дерев, посаджених у чотирукутник. Були тут усякі дерева: верби, тополі, берези, а найбільше було верб. Здалека хутір тай годі — іно не видно веселих вікон та білих стін. Гадаєш, що то якийсь дуже спокійний чоловік завів такий хутір та обса-

див густо деревиною, щоби до нього ніхто не заглядав тай він не хоче бачити, хто дорогою іде. Підїзжаєш близше, а то цвинтар. На середині один великий дубовий хрест, а далі дрібні хрести, всяко помальовані стоять на низких могилках, порослих буйною травою. Справді, в тім хуторі дуже супокійні мешкають люде. Ніхто їм до домівок не загляне, але й вони за ніким не споглядають...

Ось тепер привезли нового хуторянина — Луця.

Хоронив хто з вас дорогу серцю людину? Коли так, то знаєте, що дієть ся в душі, коли почуєть ся гуркіт грудок землі, що падуть на домовину. Се вже послїдне — кінець. Ще поки мерлець у хаті, поки йдемо за його домовиною — все ми ще близько, все ще він між нами. Коли-ж повитягають грабарі мотузе, що ним домовину спустили в яму, коли стануть кидати землю, — тоді вже безповоротна розлука.

Олюнька стояла над темною ямою і дивила ся на ті білі дошки, що вкривали найдорожший її скарб. Ще видно половину домовини... ще білієть ся лиш оден кінчик... уже нема нічого...

Вертали люде до дому, вертала й Олюнька з Шевковою.

— Ще, Олюнько, сю ніч переночуєш у мене, а завтра вже підеш до вуйни.

Коли Олюнька другої днини прийшла до дому, подибала на улици купку смітя і стару мітлу. Вона знала, по кім се. Люде таке сміте забобонно виминають, щоби не наступити. Олюнька радо була би його цілувала й пестила, бо се нагадувало їй до-

рогого дїдуся. В хатї було вже все чисто, позамітано і все стояло на своїм місци. Лише на столї хрест із двома свічками по боках нагадував, що тут недавно був мерлець.

Х.

Коли повінь Ніля вважають Єгиптяне за велике добродїйство для цілого Єгипта, то — противно — вилив наших рік вважаєть ся язвою єгипетською. Не трудно вгадати, чому се так.

Ніль виливає в рівних періодах що року, Єгиптяне знають про те і на се вони пристосовані. Хати будують на підвищенню і заосмотрюють себе у всяку потребу на той час. Наші ріки виливають, коли їм забagnetь ся, коли є чим вилити. Як би то можна їм наказати, аби виливали ранною весною або пізною осенею що року, може би й ми благословили наш Дністер, як Єгиптяне благословлять Ніль.

Закутяне памятають добре один такий рік, коли Дністер виліяв як-раз по весняних роботах. Люди нарікали і готовили ся на голодний рік. Тимчасом стало ся інакше. З під тонкої верстви намулу повикол вало ся посіяне збіже і зродило як гай. Цибуля, чосник, бараболі та бураки й морков повиростали такі великі, що і в Ерфуртї відай нема красших, а такої великої капусти найстарші люде не запам'ятали.

Інаше було, коли повінь наступила перед жнивими. Тодї все замулила вода і збіже зігнило на пни. Літо, коли се діялось, було дуже слітне. Безнастанний дощ із ту-

чачами і хмароломами казав сподівати ся повени. Люде були супротив того безрадні. Сіна не можна було зібрати, бо що днини дощ, ніщо не могло висохнути.

Кождий тремтів і бояв ся не так уже неврожаю, як того лиха — повени, котра крім того, що забирає всю працю в поли, добереть ся ще до хат і тут біди наробить. Люде клали ся спати не роздягаючись, перестали виганяти худобу на пасовище, а годували її з рук, чим хто мав — торічною соломою, то що. Кождий знав, що як би повінь захопила худобу на оболоню, тоді вона певно пропала би.

Дністер знав робити людям несподіванки. Нераз, було, назбирає води повні береги, здаєть ся ось-ось вода вилле, а тут ні з сього, ні з того вода напрасно десь подіньєть ся та хиба намул на прибережних вербах показує, як високо вода сягала. Иншого знов разу, в погідний нераз день, наплине Дністром стілько води, що аж беріг виливає. Але тепер не було що жартувати і всі були приготовані на вилив. На Дністрі показували ся зловіщі знаки. Вода була каламугна, аж жовта, несла цілі дерева з коренем, несла оправлене дерево з тартаку, несла до-машню посудину.

Падав зимний дощ і на дворі було холодно, хоч кожух задягай. Люде стояли купкою на березі, хто на кони, хто пішки, і міркували, чи зараз наступить катастрофа. Де-хто втикав над водою кілок у землю, щоби побачити, чи скоро вода підступає. За хвилю вода вкривала кілок.

— Коли так дальше вода буде прибувати, то над раном будемо мати непрошеного

гостя! — каже старий Стефан Яців, що придивляв ся тим пробам.

— А мені здаєть ся, — каже хтось другий, — що буде ще з вечера, або в ночі...

— Зле вам здаєть ся, бо я заложу ся зі всіми, що не скорше як над раном..

Той хтось не хотів ні перечити ся дальше, ні закладати ся зі Стефаном, бо всі цінили Стефанів розум і досвід.

— Коби хоч Бог дав за дня, що вже має бути, а то в ночі серед пітьми прийшло би ся загинути з дітьми, з худобою...

— Пане префекце! — каже Стефан до префекта, що тільки надїхав на кони, — рано буде повінь скоро світ. Накажіть людям, щоби держали ся осторожно.

— Не знати звідки воно стілько води береть ся? — питає один. — Та то й дощу такого не було...

— А ви гадаєте, що то дощ лише з одної околиці? Наш Дністер впливає геть у горах, далеко, тай до нього вливаєть ся багато потоків з ріжних сторін. Усе те таке мізерне, що як посуха, води зовсім нема, а як злива, то Господи! Забирає все, що по дорозі попадеть ся. Нераз я бачив, як несло цілі хати...

— А о! а о! Гей, дивіть ся, хата плине! — крикнув хтось із громади.

Всі поглянули в той бік.

Серединою ріки надплила ціла хата з солом'яною стріхою. Хата була деревляна з соснового дерева, будована в угла. Вона плила рівно, як корабель, зануривши ся в воду до половини вікон. Лиш коли надплило грубе дерево і вдарило в стїни, хата потрясла ся, схилила ся одним боком у долину, плила так кілька хвиль, а відтак знов ставала про-

сто і плила дальше рівно. На хаті сиділа кіттка і м'явкала щ) сили.

— От кобї гак чим її зачепити, — заговорила шляхта, — ану давайте мотуза, а борзо!

Заки хата приплила до того місця, де люде стояли, вони звязали кілька мотузів до купи, привязали до одного кінця камінь, а один найсильнійший шляхтич розмахнув камінь що сили і кинув у на ір'ямі, куди плила хата. Камінь попав на стріху, продіравив її і зачепив за лату. Люде хопили ся до мотуза і стали тягнути що сили. Хата подала ся на бік, зважила ся і стала приближати ся до берега. Всі закричали з радости і стали накликувати себе до поспіху. Счинив ся гамір. Ось-ось хату вратують Та ба! під самим берегом надплило якесь тяжке оправлене дерево, ударило хату в бічну стіну з такою силою, що мотуз урвав ся. Хата закрутила ся на місци і поплила дальше. Люде, що тягнули за мотуз, так були напружили ся, що коли тягар від разу усунув ся, всі попадали на землю. Не було вже часу попробувати мотуза в друге, пливуча філя понесла хату дальше з кіткою на верху.

Та в тій хвили що иншого звернуло увагу шляхти. Серединою ріки плила колиска, а в ній сиділа дитинка. Вона держала в руці ложку і від часу до часу встромлювала її до ротика. Дитина була обставлена подушками. Вона либонь не розуміла, що з нею діється.

Коли шляхта побачила дитину в такій небезпеці, закричала з роспуки в оден голос. Як дитину вратувати? — питав кождий сам себе і не мав на се відпозіди. Кидати моту-

зом і каменем було і небезпечно і непевно, бо ледви чи в таку малу точку втрафиш, а коли втрафиш, то убеш дитину певно. А тут іще леда хвиля надплине щось грубшого, удагить у коліску і переверне її. Але пливучі пні і дерева якось оминали дитину. Шляхта почала кричати:

— Ратуйте, хто в Бога вірує! — та ніхто не знав, як ратувати.

Закутяне були тямучі люде і між ними були славні рибаки. Вони замешкували одну окрему улицю недалеко Дністра і займалися головно ловлею риби, котрої в Дністрі було чимало, а закона про риболовлю тоді ще не було. Ловили рибу саком, крошнею, волоком, остею при світлі запаленої соломи, але були й такі, що ловили найбільшу рибу руками. До таких удальців належав Базьо Якубів.

Базьо був чоловік середного, можна-би сказати, низького росту, грубий як бочілка, з косматим як мітла вусом і з великою головою, на котрій сторчало все низько острижене волосє. Плечі і груди були у нього широкі як двері, руки незвичайно довгі, а ноги короткі, серединою трохи повідгинані від себе. Груди, руки й ноги були у нього порослі косматим волосем. Цілим своїм виглядом нагадував він гориля так, як його малюють по книжках. Легкі у нього були як ковальський міх і — на причуд, на диво — Базьо, натягнувши в себе воздуха, потрафив незвичайно довго бути під водою. Так він пускав ся в найнебезпечніші вири і кручі по під береги, порослі верболозами, мацав осторожно руками і насмотривши рибу, що спочивала в горячий літний день у норі.

посував зручно рукою аж до голови, а риба і не чула ся, як її хватав сильно за карк і виносив на беріг. Такої штуки не міг ніхто з рибаків потрафити, а Базьо уперто мовчав про свій спосіб і нікому не хотів його виявити.

Базьо, мимо своєї неприязняючої поверховности, був чоловік добрий і сміховалець, якого шукати. Він був іще музикантом і грав на басі в шляхотській капелі. При тім умів таке множество ріжних пісеньск, що всі аж клали ся, як він став своїм баранячим голосом приспівувати при музиці. Длятого жадне шляхотське весіле не обійшло ся без Базя і кождей молодий, замовляючи на весіле музику, старав ся конечно, щоби грав Базьо, а не який другий басист.

Той то Базьо був межі шляхтою на березі грізного Дністра.

Ще люде не стямили ся з остраху, Базьо скинув із себе полотнянку й срочку і скочив з берега у воду. Вода лише запінила ся в тім місци. Дехто не знав, котрий то такий відважний.

— А се хто? — спитало кілька голосів.

— А Базьо!

Базьо якийсь час не показував ся з під води. Шляхта гадала, що його вже не побачить, бо саме тим місцем надплило кілька бальків. Але Базьо, здаєть ся, видів добре ті перешкоди і виминув їх тим способом, що занурив ся і пішов по-під воду.

Тепер виринула з під води його їжаста голова і стріхаті вуси, що і в воді сторчали до гори та не хотіли пригладити ся. Базьо подавав на морського тюленя. Сапав тяжко,

аж вода відскакувала від рота й носа, і плив так зважим щулаком — витягав одну руку против себе, відтак другу, і за кожною такою зміною руки посував ся на перед трохи не на сяжень. При тім розглядав ся осторожно на боки і як лише надплила яка перешкода, він зараз пускав ся під воду. Дністер садив філями одна по другій і деколи заливав Базя з головою.

Базьо допливав до коліски! У всіх, що приглядали ся тій страшній боротьбі, вступив дух. Шляхта ревнула від берега: „Віват Базьо!“ — стали плескати з радощів у долоні, а деякі познимали шапки і стали хрестити ся набожно. Базьо хопив коліску за передній бігун лівою рукою і став прямувати до берега.

Всі доміркували ся, що Базьо мимо своєї зручності і сили не годен переплисти півтерек ріку навпростець, лише мусить плисти укісно. Молодші шляхтичі хопили мотуз і стали бігти що сили долі ріки до того місця, де міркували Базьо приплине. Базьо напружав усі свої сили пливучи одною рукою і ногами. Другою рукою держав обережно коліску твердо, щоби при зміні свого дотеперішного напрямку не повернути Дитина, як побачила коло себе вусату голову, стала плакати.

Надплив великий бальок. Усі аж крикнули з остраху — ось тут буде амінь! Але Базьо в одній хвили пристанув, скрутив ся боком і цілою силою відтрусив пливуче дерево. Воно змінило трохи напрям і поплило дальше. Базьо наближав ся що раз ближше до берега. Люде звинули мотуз у кільце і кинули на воду. Мотуз розвинув

ся у воздуху, зафурчав і став опадати. В тій хвили вже оден його кінець був у руці Базя. Базьо заревів: „Тягни!“ Яких десять пар рук стали тягнути за мотуз до берега. Тепер плив Базьо стрілою. Ціла громада, що приглядала ся тому з берега, аж крикнула з радости.

Але й тут іще треба було перебути таку одну перешкоду, що як би не притомність і зручність Базя, вся робота була би ні на що. Надплила саме недалеко берега знов колода. Люде тягнули мотуз що сили, але колода плила на саму коліску. Ще може оден цаль, а колода ударить о коліску і розібе її на куски. Базьо хопив миттю мотуз у зуби, а правою рукою дитину з коліски — на маленьку хвилину перед тим, заки колода цілою силою вдарила в коліску. Коліска пішла під воду, але дитина остала ся в руках Базя. Він держав її за рученя під самою пахою і посадив на свій грубий карк, щоб дитина як мога найвисше була над водою. Мотуз держав у своїх сильних зубах, а лівою рукою борикав ся з філями.

За малу хвильку Базьо був на березі. Сюди збігла ся ціла громада. Всі тішили ся і кричали шляхотським звичаєм: „Віват!“ Базьо з утоми не міг промовити слова. При тім тряс ся від зимна як у пропасниці. Шляхта прибігла з помочою. Взяли від Базя дитину перемоклу і завинули цупко в кожух, котрий якийсь шляхтич здіймив із себе. Другий кожух закинули на Базя, а хтось витягнув із кишені фляшку горівки, що був забрав зі собою на випадок, і подав Базеві. Базьо приткнув фляшку до рота і став

глотати з усеї сили. У фляшці мало що лишило ся

— Ну щож, пане Базилі, — промовив до Базя префект, — я вас подам до цирку. За таку штуку дістанете або двацять п'ять ринських, або ордер... Всі бачили, чого ви dokonали!

— Певно, що йому те належить ся! — крикнули голоси. — Подайте, пане префекце!

— Мені гр-ші непотрібні — каже Базьо, — я хочу мати ордер!

— Віват Базилі! — заревіла шляхта. — Видно, що шляхтич, то й більше йому за-лежить на гонорі, як на грошах!

— А треба і з дитиною щось зробити, — каже префект.

— Я возьму її! — зголосила ся одна шляхтянка, що саме тримала дитину на руках і зацитькувала її.

— Ого! яка цікава! — відзиваєть ся Базьо. — Було за нею скакати в воду і ратувати... Я сам беру дитину!

— Таж ви не маєте жінки! — замітив хтось.

— Ну то що? Власне для того, що не маю жінки і не буду її мати, то хочу мати свою дитину, а кожний мені признасть, що я їй більше як рідний отець. Коли я лише скакав за нею в воду, то слюбував собі, що як мені Бог pomoже виратувати, то й вигодую її — й баста! — так він звичайно закінчував свої резони.

Базьо відобрав дитину з рук шляхтянки і став гойдати на руках та наближувати до неї свої страшні мітласті вуси.

— Пан Базилі має рацію, — осудив префект. — Дитина належить до нього, поки би її родичі не знайшли ся, а коли він відважив ся її з такої біді виратувати, то їй не дасть їй з голоду згинути...

— Тепер, панове шляхта, ходіть звідси — каже Базьо, — а бодай я піду. Як би ще надплила яка дитина, а мене скортіло скочити за нею, то, бігме, було би мені капут, а я тепер маю для кого жити. А-а-а-а! — почав приспівувати Базьо своїм баранячим голосом і не оглядаючись на нікого, пішов межею поміж коноплі до села.

Довго ще було видно зміж високих конопель щетинувату голову Базеву і чути було його приспівуванє: А-а-а-а-а!

Тимчасом вода підступала що раз висше.

— Ого! панове, — каже один шляхтич — забираймо ся до дому, бо й нас вода забере, а Базя вже нема, щоби нас виратував...

Стали вертати до села. Лише кількох, що мали коні, лишили ся ше на березі і затикали колики над водою та приглядали ся, як вода прибувала.

Префект, як іно вернув до села, став робити порядки на випадок, коли вода залле село. Ходив із поліцаєм селом і наказував, щоб ніхто не клав ся спати; щоби все, що хто має, переносив на другу половину села до сусідів, що мешкали на горбку. Поставив кінну варту за селом і в селі, щоби на випадок небезпеки стріляли з рушниць, котрих було в Закутю кілька, і тим давали знак до утечі.

В селі счинила ся метушня і крик як серед пожару або перед набігсм Татарів.

Ціле Закуте заворушило ся. Хто що мав, таскав до сусідів на горбок. Накликуване чоловіків, крик жінок і плач малих дітей серед безнастанного дрібного зимного дощу та при шумі вітру, що завзято колихав вербами, мішали ся в такий пекольний гамір, що той судний день.

Але були й такі байдужні, що їм не кінче хотіло ся виходити з сухої хати під ніч на слоту. Вони потішали ся надією, що може ще вода не вилле.

Надійшла ніч, а гамір довго не втихав. Вартові, розставлені на ріжних кінцях села, накликували ся що хвилі. Кождий вартовий зі стрільбою або пістолем сидів на кони під густою гиястою вербою, прикривши веретою себе з головою й коня. Коні змокли трясли ся від зимна і позвішували сумно голови в землю. Вони немов прочували, про що тут йде, бо стояли супокійно, підносячи від часу до часу то одну, то другу ногу для відпочинку. Вже було геть по півночі, заки в селі утихло. Лише накликуване вартових не стихало.

Над раном, коли лише стало сіріти небо на сході сонця, дав ся чути вистріл над рікою. Йому відповів другий, третій близше села. З над ріки почуто тупіт коней. Се вартові гнали з над ріки до села, що кінь міг скочити. Вода виливала ся з берега.

Вартові стали чвалати улицями і накликувати до утечі. Ціле Закуте було на ногах. Тепер ті, що не чослухали префекта лишили ся по своїх тах, пізнали свою неосторожність і стали в гвалт утікати на другий бік села. Ще як на іду серединою села плив малий потічок. Ту було далеко

глибше, а не можна було виминути того місця, щоби дістати ся на горбок.

Вода рванула до села скорше, аніж хто міг сподівати ся. Всі надіяли ся, що вода приплине просто з ріки, як се бувало кожного разу. Тимчасом висше села вода підмулила кусень стрімкогô берега, на котрім був насип землі, щось ніби гребля. Беріг той враз із греблею зсунув ся і вода цілою жовтою масою влила ся туди. Заки люде могли перейти потічок, вода вже плила бистро серединою села.

Всіх, що ще не були в безпечнім місци на другім боці, огорнув панічний страх. Ніхто не знав, до чого брати ся, що хапати. Хто взяв на мотуз корову, і став плисти водою, хто ніс теля, або провадив коня. Счинив ся страшенний плач і зойк, а до того ще худоба ревіла з цілої сили. Люде з другого боку стали кидати своїм сусідам мотузе, наставляли жердки. Дехто витягнув корито, в яким безрог парять, узяв замість весла лопату і пускав ся на такім човні на ратунок сусідам. Та годі плисти човном такому, що ніколи човна не вживав, а ще човна з таким округлим дном. Вода рванула корито, перевернула його, а весляр ледви видрапав ся до берега змочений і заболочений.

Костиха також не хотіла з вечера переносити ся на другий бік. Вона бояла ся лишити свою хату і комору без нагляду. Що наговорив ся їй Дмитро — ніщо не помагало. Костиха лишила ся з дівчиною в хаті, а за її приміром пішла також її найблизша сусідка, вдова. Лише корови загнав Дмитро з вечера на обісте вуйка.

Тепер Костиха зміркувала цілу небезпеку. Вона вилізла на під, вистромила голову крізь стріху і стала гвалтувати о поміч. Але при такім пекольнім гаморі ніхто не чув її голосу.

Та Дмитро догадав ся, що мама в небезпеці. Він скочив у потік, переплив на другий бік, забрив водою по пояс до хати і став кликати маму. Костиха злізла з поду, а за нею дочка. Дмитро висадив сестру собі на плечі, маму взяв за руку і пустив ся вертати. Води за той час уже прибуло. По дорозі причепила ся до нього ще й плачуча вдова-сусідка:

— Ой, Дмитре, Дмитрусю! ради Бога, не дай грішній душі без сповіди загинати! Нехай і я причіплю ся до тебе! — і з тими словами вона хопила Дмитра за сорочку з тою божевільною силою, з якою потапаючий хапаєть ся стебелинки або й бритви.

Дмитро пустив ся дальше. Він мусів придержувати ся плота, та філя була рвуча — мало з ніг не звалила його. Поки йшли вузкою вулицею, було ще пів біди. Аж прийшли над рвучий потік. Про пливанє не можна було й думати з таким тягарем на плечах, як мав Дмитро. Сестра заплела ся ногами коло його шиї і тримала ся руками за голову. Крім того обі жінки, що були нижші ростом від Дмитра, почіпали ся судорожно його плечей, поопирали ся на нього і таким способом змогли удержати ся поверх води.

Дмитро пустив ся сміло через потік. Він утягнув у себе воздуха, що міг. Вода закрила його цілком, а як глибоко був у воді, видно було по тім, що сестрі його

на карку сягала вода по під паху. Дівчина зачала кричати, баби й собі. Кількох людей поспішило на поміч. Один чепив ся довгої жердки, котру другі притримували за кінець, і став хутко вступати в воду, поки не прибрив до Дмитра. Хопив його за руку на осліп і став скоро вертати до берега. Люде що сили тягнули за жердку. Голова Дмитрова стала хутко показувати ся на верху води і він відітхнув глибоко. Тепер були вже всі на березі і просто пішли до хати Шевка, на скрізь перемоклі.

На подвірю Шевка стояло повно всякої худоби, бо в стайни і стодолі не було вже місця. Шевкові наймити понакладали сіна всюди попід стріху, де лиш було трохи сухого місця. Худоба суміш із кіньми гризла завзято сіно, хоч трясла ся від студени і слоти. Тай хата була повна людей. В сінях, у кімнаті, в пекарни — ніде було голці упасти. Шевкова отворила скриню і роздавала шляхтянкам на оба боки свої сорочки і спідниці, поки стало запасу. Кожда, що дістала суху сорочку, стала передягати ся. В такій прикрій пригоді ніхто не тямив на соромливість.

Сюди попала ся й Костиха. Шевкова казала їй влізти на теплу піч у пекарни. Там Костиха надягла суху сорочку й огріла ся.

Андрії мешкали з Олюнькою в долішній часті села. Андрій, почувши приказ префекта, хотів зараз перенести ся на горбок, а мав чого бояти ся тим більше, що його хата була стара і спорохнавіла, отже могла під напором повени легко розлетіти ся. Од-

нак Ганна, котра чомусь не любила префекта, не дала собі про те й говорити.

— Ти боягузе! — каже до чоловіка — боїш ся, аби собі пяти не замочив? Не бій ся нічого! Я вже неодну воду виділа, тай нічого мені не стало ся. Підемо з хати під ніч, то буде злодіям празник... От лягай спати, а як буде треба, то заберемо ся разом.

Андрій уступив жінці, як усе. Але виднав у неї бодай стільки, що з вечера попереносив увесь дріб і скриню та попереганяв худобу до сусідів на горбок.

Як лише вартові нарobili крику, що вода наближаєть ся, Андрії заметушили ся у хаті. Ганна виправила чим скорше заспані діти до свого брата, а Олюньку післали на під скидати всячину. Олюнька поскидала, а Ганна звязала до двох великих клунків. Один хопила сама, другий казала нести чоловікови.

Олюнька стала скоро злазити по драбині з поду і хотіла йти разом. Але Ганна крикнула на неї:

— Лиши ся в хаті і пильнуй, щоби хто чого не вкрав... Дідько тебе не возьме!

З тими словами зачинила хату і замкнула на ключ та стала, підобравши ся, чалапкати скоро до сусідів.

Олюнька гримала кулаками до дверей і стала кричати.

Андрій пішов був зі своїм клунком наперед і нічого не бачив.

— А де-ж Олюнька? — запитав, коли жінка здогонила його.

— Я лишила її в хаті... най пильнує.

щоби хто чого не вкрав, — каже Ганна, держачись плота.

— Та бо, Ганно, не можна так лишити її.. Я верну ся..

— Не руш! Нічого їй не стане ся. Як замочить ноги, то полізе на піч, а хати вода не рушить...

— Чому би ні? Хата вже стара й спорохнавіла!

— А ти старий дурень! Не знаєш, що стара хата сидить твердо в землі і скорше нова поплине з водою, ніж такий старий гриб..

— Нехай би й так, але дівчина може перестрашити ся! — вговорював Андрій жінку.

— То сорочку їй розідреш та зженеш острах углями і зараз поздоровіє! — воркотіла злісно Ганна й тягнула чоловіка за руку. — Не важ ся мені вертати!

Андрій не посмів дальше перечити ся з жінкою і пішли дальше.

На обістю Ганниного брата було теж немало людей, що туди повтікали.

За хвилю спостеріг хтось, що Олюньки нема.

— А де-ж Олюнька? — спитало кілька голосів нараз.

Ганна не дала своєму чоловікови прийти до слова і скоренько заговорила:

— Або-ж то вона дитина, щоб її пантрувати? Десь певно вже тут є, може сидить на печі...

Люди метнули ся до хати, але ні на печі, ні в хаті Олюньки не було.

Тепер Андрій не втерпів і обізвав ся:

— Та що тут крутити, коли Олюнька лишила ся в хаті...

— А ви-ж мали серце там її лишати? — каже одна шляхтянка. — Та-ж дівчина там загине!

— Нічого їй не станеть ся, не бійтесь! — відповіла Ганна, — хоч-би трошки і змокла...

— Але перестрашить ся! — реплікувала шляхтянка. — Її конечно звідтам треба видобути!

Ганна все ще упирала ся, що Олюньці нічого не станеть ся, аж один шляхтич відозвав ся:

— Е! бо то, видите, пані Єнджейова має в тім свій інтерес, як би Олюнька втопила ся... Двацять пять моргів ґрунту пішки не ходить... Але за те може бути велика біда...

Тепер Ганна зміркувала, що її плян зрадив ся. Вона таки настрашила ся не мало. Їй нараз зібрало ся на плач.

— Та що-ж я нещаслива пораджу? Тут можна голову втратити в такім нещастю... та хто ж її, сирітку, теперь поратує? — і стала голосити, як по умерци.

Люди, що були на обістю Ганниного брата, повибігали над потік і стали розповідати, що Лукашева Олюнька лишила ся на долинї в хаті.

Над потічком стояла купка людий, меж ними Шевко і Дмитро, що йно своїх із води повитягав.

— Ану, панове каваліри, на вас тепер черга! — звернув ся Шевко до парубків, що тут стояли. — Хто відважить ся піти дів-

чину врагувати, може оженить ся з нею.
Посаг гарний..

Ніхто якось не рухав ся.

Хто того доконає — сказав дальше
Шевко — дістане від мене доброго коня.

— Я! — зголосив ся Дмитро, либонь
длятого, що хотів вуйкови приподобати ся,
— і кинув ся в воду. Переплив потік, а далі
став бродити по пахи в воді улицею, чіпа-
ючись плота.

За той час Олюнька гримала кулаками
в двері, просила, плакала, а як почувла, що
вуйна що раз дальше відходить, вбігла до
хати. Сюди стала вода підходити шпарами
попід підвалини, а далі й бити до вікна.
Дівчину опанувала страшна, смертельна тре-
вога. Одна шиба трісла під напором води
і вода стала туди вливати ся струєю. Олюнь-
ка вилізла на піч, запхала ся в сам кутик
і стала в голос молити ся. Молитовник, що
їй купив покійний дідусь, вона затиснула
щупко під пахою. Вода прибувала що-раз
більше, хата стала тріщати. Вода вирвала
хатні двері, а ліжко, стіл та лави пливали
по хаті, розбиваючись то до стін, то до
припічка. Олюнька пізнала, що прийдець ся
їй загигати.

Поки що Дмитро добрив до хати. Хо-
тів отворити двері, але вони були замкнені.
Він надблизив ся до вікна і тут крізь збиту
шибу, мимо шуму води, почув, як Олюнька
плачучи молила ся.

— Ано, Олюнька! гей, Олюнька! від-
чиняй двері і виходи! — кричав Дмитро під
вікном.

Олюнька почувла голос Дмитра. Злізла
з печи й забрила до вікна.

— Та вуйна замкнула двері на замок! —
каже крізь плач, — не маю куди вийти...

— А бодай твоя вуйна повісила ся! —
крикнув сердито Дмитро.

Він хопив обіруч за раму вікна в тім
місци, де була збита шиба, потермосив з ці-
лої сили і вирвав вікно з рамами з віконної
варцаби та шпурнув ним далеко.

— Вилази борзо!

— Та тут повно води — каже дівчина
— я бою ся!

— Не бій ся, ходи борзенько, бо по-
тому буде вже пізно.

Олюнька стояла на лаві під вікном
і перехилила ся на двір. Дмитро хопив її
попід пахи і посадив собі на рамя як ди-
тину.

— Держи ся цупко моєї голови і не бій
ся нічого!

Придержуючи одною рукою Олюньку
за ноги, другою чіпав ся плота і так вер-
тав до потока.

Тут справив ся він так, як і першого
разу, коли переносив сестру. Він натягнув
у себе воздуха і пустив ся півперек потока.
Олюнька закричала. Одною рукою тримала
ся голови Дмитра, в другій затиснула моли-
товник і держала його високо, аби не замо-
чити. Дмитро відгортав воду вільною рукою.
Кілька хлопців скочило йому на поміч. По-
дали йому жердку і він дістав ся на беріг.
Тепер, сапаючи тяжко, зсадив Олюньку на
землю.

— Зух із тебе, хлопче! — каже Шевко
кліпаючи його рукою по плечи, видно, що
в тобі шляхотська кров... Але я також сло-
ва дотримаю. Котрого коня собі вибереш?

— Та на що мені коня, що я з конем буду робити? Я за коня у воду не поліз би.

Він знав дуже добре свого вуйка і знав, що таким чином зєднає собі ще більше його ласку, а се було у нього більше вартне, ніж пара коний.

— Ну, як хочеш, але я слова шляхотського не цофаю, — каже Шевко. — Хочеш, бери, котрий тобі найліпше подобається.

— У мене вуйкове добре слово більше значить, як сто „цугових“ коний, — підлещував ся Дмитро.

Шевко відійшов задоволений, бурмочучи собі під носом: „Я все кажу, що в тім хлопці пливе правдива шляхотська кров“...

На те діло Дмитра дивила ся уся закутянська громада і всі стали лише про се говорити. Нині був Дмитро побіч Базя героєм дня.

— Своє зробив, а коня не хотів брати! — говорили між собою Закутяне, — той Дмитро таки дурний...

За кілька годин почала вода опадати. Тепер знов устремлювали люди колики, але вже не на березі, лише що-раз дальше в воду, щоби побачити, як скоро вода буде опадати. Вода дійсно стала в таким темпі опадати, в яким прибувала. Над вечером остав лише намул та невеличкі калюжки води. До того легенький вітрець розігнав хмари, небо прояснило ся і над заходом показало ся ясне сонце.

Слава-ж тобі, Господи! Люде стали вертати ся до своїх загород. Всі хати остали ся цілі завдяки сильним плотам, що стояли півперек пливучій фили, та грубим вербам, що їх було в селі повно. Се здержувало

напір води. Одна лише хата Андрієва розмокла ся у воді і завалила ся.

Кожний, що ввійшов до своєї хати, заставав пустиню. Намулу було всюди стілько, що треба було лопатою та коцюбою вигортати. Не лиш на помості, але і в печі було намулу завгрубшки долоні.

Люди стали порати ся коло хат. Повигортали болото, почистили посудину, домашні прибори, прали платє і розвішували по плотах сушити. Кожний сусід з горбка позичив комусь із долини приколоток соломи та трохи сухого ріща, щоби було чим на перший раз у печі затопити, погріти ся та зварити теплої страви.

Мимо цілої величавости грізної поведи, не обійшло ся і без смішних епізодів.

При дорозі, що вела з міста до Пишновець, стояла на поли мурована каплиця, а в ній на підмурованім престолі лежав вироблений з дерева чорт, котрого побивав св. Михаїл. Чорт мав стать чоловічу, довгий задертий у гору хвіст, роги на голові і довгі кігті на руках і ногах. Він лежав плічми до гори, лише голову обернув до св. Михаїла та вишкірив до нього довгі зуби. Над зображенєм сього ворога світа зужила фантазія сільського артиста різбаря всі свої сили, щоби його представити як найбільше по чортячому.

Чорт був справді страшний. Цілий помальований чорною краскою, очи червоні з білими білками, рот червоний, а зуби білі, щербаті. В тім отворенім роті, в тих вишкірених зубах, у тих страшних очах малювала ся така злість і завзятість, що не можна було спокійно на чорта поглянути.. Ще

більшої грози додавали йому ті кігті, що впилилися в муроване підвисшене, на котрім він лежав. Здавалося, що чортяка ось ось вирветься зпід святого свого мучителя і кинеться в світ робити людям пакости.

Св. Михаїл, одягнений в панцир від колін до шиї і узброєний коротким римським мечем та списом, стояв одною ногою на спині чорта, а другою на підмурованню, і свою довгу спису встромив у розтворений чортячий рот. На лиці св. Михаїла малювався небесний ангельський супокій і певність побіди над нечистою силою.

Ті дві фігури відбивали ярко від задної стіни каплиці, що представляла сподом горюче пекло, а горою лагідні білі облаки на синьому небі. Цілість, та ще з такою декорацією, представляла себе добре.

Люди, що їздили туди до міста, знімали перед каплицею шапки і хрестилися, та хоч лютилися на се, що й перед чортом мусять шапку знімати, мали великий страх перед тою каплицею і ніхто не був би за жадну ціну нічною порою до тої каплиці надблизився.

Але повінь, що й туди засягла, не була така боязлива і зайшла до каплиці. Св. Михаїл як фігура стояча був примоцований до задної стіни залізним прутом і остався. Та чортови при помочи води удалося виховзнути зпід ніг святого воїна і він поплив світами.

Михась Ясїв дібрався й собі до хати і став робити порядки. Вигорнув болото з хати, потряс хату соломою і став порати коло печі. Засунув коцюбу до середини і — наткнув на шось твердого. З початку

гадав, що жінка забула в печі горнець зі стравною, але то було щось не таке. Він зачепив коцюбою тай став тягти... і витягнув на припічок чорта. Чорт вилазив з печі ротом на перед. Здавало ся, що роззявив його просто на Михася, наче б хотів зісти. Михась настрашив ся, кинув коцюбу і вибіг як несамовитий на двір та став брости в болоті на обістю, не можучи з переполоху промовити слова.

Заглянув його сусід.

— А що так, панє Міхалє, танцюєте по болоті?

Михась тепер отямив ся.

— Ой, сусіде, я ледви живий... Ходіть сюди і подивіть ся... я сам бою ся до хати вийти.

Зацікавлений сусід переліз через перелаз і зайшов до сїней Михася.

— Йдіть ви, бо я бігме бою ся! — каже Михась.

Сусід не знав, що про те думати. Гадав, чи не гадина заплила до хати Михася. Для безпечности взяв у руку зелізняй рикаль, що стояв коло дверей у сїнях.

Михась відчинив осторожно хату. Сусід подивив ся уважно, переступив поріг, а далі підступив до печі, хопив чорта за руку і витягнув на хату.

— Ха-ха-ха! Та то бігме з під св. Михаїла з капиці... ха-ха! А то неборака, зпід одного Михаїла визволив ся, а другому до печі вліз... ха-ха-ха! І говорять, що чорт має бути дуже розумний... ха-ха-ха!

Сусід лишив Михася з чортом у хаті а сам побіг розповідати сусідам новину, що Михасєви чорт до печі заліз.

Назбігало ся багато людей. Оглядали диво на всі боки, бо поки чорт був у каплиці на своїм місці, ніхто був би не поважив ся приглянути ся йому ближше. Але тепер лежав він немічний і обвалений болотом. Шляхта помітувала чортом на всі боки, аж хтось відломав йому хвіст.

— Що я з ним зроблю? — радив ся Михась людей. — Якась біда напосіла ся на мене!

— Занесіть його до двора до пана, бо то його каплиця, а він вас за труд певно винагородить.

— А де-ж би я його ніс? Господи! — відпекував ся Михась. — З мене би люди сміяли ся.. Та то біда така велика, як теллиця...

— То возьміть на фіру і завезіть, — радив другий.

Другої днини Михась запряг коні, положив чорта на віз, прикрив соломою і повіз до двора.

Пан сміяв ся, аж за боки брав ся, угостив шляхтича в канцелярії і дав йому за се фіру сіна і ринського.

XI.

По смерти Луця Олюнька ходила ще ту зиму до школи. Коли настала весна, вуйна й говорити собі не дала про школу.

— Хиба-ж вона в школі і слюб буде брати? — говорила Ганна до Андрія; — таж то гріх, щоби така дівка дармувала над книжкою. Коли-ж вона навчить ся господарської роботи?

Андрій не спорив із жінкою, але знаючи, що покійний Луць поставив над ним контрольора, пішов тихцем, у тайні перед жінкою, до Шевка порадити ся, що робити.

— То видите, пане Якубе, покійний тато хотів, щоб вона ходила до школи, тому й я би не хотів його волі не виповнити (він соромив ся признати, що таки боїть ся Шевка, що б йому не відобрав опікунства), а моя Ганна і говорити собі того не дасть.

— Ваша жінка має рацію, що так робить, — каже Шевко.

Андрій аж рот роззявив, почувши таке слово. Він не хотів зразу вірити, чи се на правду сказано, чи жартом. Та Шевко повторив іще раз, що Ганна має рацію.

Андрій привик дотепер чути на свою жінку самі докори. Ніхто і в нічім не признавав їй раці, а він сам ніколи би її говореня не послухав, як би не те, що бояв ся її як огню.

— Так гадаєте? — питає недовірливо Андрій.

— А вже ж. Дівчині уже 15 літ. Читати і писати навчила ся. Або вона буде книжки писати, чи буде ксьондзом? Най буде доброю шляхтянкою, а до того потреба не самого читаня й писаня, але ще чогось: познакомити ся з господарством, навчити ся кожної роботи, от що! А то як би її так усе посилав до школи тай до школи, то далі забуде, на чім біб родить ся, тай не буде знати, як вареха називаєть ся...

Андрій аж утішив ся, що хоч раз його жінку розумні люди похвалили.

— Та правду кажучи, пане Якубе, і я так собі мислив, але я властиво вас не хотів.

погнівити... Тато так вас просили і бажали собі, щоби Олюнька ходила до школи...

— Який бо ви чудний чоловік! Гадаєте, що покійний ваш тато бажав собі, щоби Олюнька до сивої коси ходила до школи? За що-ж я мав би на вас гнівати ся? Коли ви й ваша жінка, а особливе ваша жінка, не будете Олюньці кривди робити, то я вам прикрого слова не скажу.

— А яку-ж би я їй кривду робив? — оборонював ся Андрій, утішений тим, що не буде потребувати опирати ся жінчиній волі.

— Ну яку, ви не знаєте, що значить кривда? Та ви, як ви, ви добрий чоловік, але вибачайте, пане Єнджею, за слово, ви баба, і я на вашім місци, як би мені так жінка їздила по носі, то я би її за косу та так випарив, що пити просила би.

Андрій, маючи на гадці теє, що він дуже підлестить ся Ганні, коли їй скаже, що Шевко її похвалив, не думав перечити ся з Шевком і пішов чим скорше до дому.

— Знаєш, Ганно, я також собі так розгадав, що Олюньку нема що до школи посилати... Нехай уже буде дома, та навчить ся чого коло господарства.

— А я хотіла би видіти, що би з того було, як би ти інакше розгадав ся, ніж я говорю! — спитала Ганна і взяла ся по під боки та станула против чоловіка. — Як то може бути інакше? га? Хиба я розуму не маю, чи що?

Андрія мов водою поляв. Він пізнав свою безсильність супроти волі жінки.

От іще щастє — подумав Андрій, — що Шевко не сперечав ся... Що ж би я був тоді нещасливий зробив?

— Чого ти ходив до Шевка? — спитала Ганна остро.

— А ти звідки знаєш, що я до Шевка ходив? Я не ходив.

— А во, ще брешеш, бо ходив! Я виділа з комірки.

Годі було дальше перечити.

— Та видиш, Ганю, покійний тато установили його ніби то наглядачем за Олюнькою, тому я хотів порадити ся що-до тої школи.

— То ти, паскуднику, будеш із чужими людьми на мене змовляти ся? А ти поганий, уважай, бо як возьму макогона, то тобі голову твою двону розчереплю!

— Та Шевко цілком так говорив, як ти. Казав, що Олюнька вже за велика до школи, — заговорював Андрій, щоби придобрити розлючену жінку.

— А ти гадав, що Шевко буде тримати сторону такого дурня як, ти?

Андрій не мав уже способу, щоби жінку укоськати, то й не нагадуючи ся довго, вибіг із хати.

Ганна ще довго воркотіла сама до себе.

Олюньки за той час не було дома. Коли показала ся на порозі, вуйна каже:

— Поженеш завтра корови пасти!.. розумієш?

Олюнька не відповіла ні слова, не гадала супротивити ся, хоч усе ще мала до тепер надію, що буде дальше вчити ся, та в тій хвили надія її розвіяла ся як дим.

Олюнька стала пастушкою, як і давнійше була. Але тепер трохи інакше дивила ся на світ і зовсім не цікавили її пусто-

ти та вигадки других пастушків. Олюнька хотіла сповняти свої обов'язки серйозно, не сміхом та жартами, як другі.

Першої днини забрала Олюнька з собою книжку на пасовище. Гадала, що де-небудь присяде осторонь та прочитає дещо, а може й котре з діттих буде цікаве послухати, то буде читати в голос.

Але як тільки Олюнька сіла під вербою і розтворила книжку, товариші підняли страшний сміх, стали її дразнити, бігати коло неї і називати її ученим рабіном. Вона з початку не зважала на те і робила своє упірно. Тоді видерли їй книжку з руки, кинули в болото, а її саму стали тягнути за руки між себе. Не помогли ні просьби, ні плач. Олюнька витягнула з болота книжку, пообгирала травою и сховала за пазуху. Треба було читане занехати. Але до гурту Олюнька не прилучила ся. З-за того її не любили другі і прозивали панею, попадею. Прийшло до того, що Олюнька вилучила свою худобу з череди і пасла окремо, подалеки від гурту.

Найлюбіше пасла вона свою худобу коло цвинтаря. Тут була трава добра і другі якомсь сюди не пхали ся. Може длятого, що соромили ся коло місця вічного супочинку виправляти крики і сміхи. А Олюнці те місце найбільше припало до вподоби. Тут і підчас найбільшої спеки був такий милий холодок, а що не було близько дерев, то вся пташня збирала ся на деревах цвинтаря і проводила від ранного рана до пізньої ночі свої веселі співи. Коли в полудне худоба збирала ся в холодку під цвинтарними вербами, Олюнька заходила на

цвинтар і сідала на могилі дідуся, під хрестом. Задумавши ся тут, вона забувала про щільний світ і линула думкою кудись, у невідомому собі країну... геть до дідуся. Так просиджувала вона цілими годинами.

Олюнька мала ще одно місце, куди заходила від часу до часу. Був се знов цвинтар холерний. Він стояв на другому кінці пишновецького оболоня, геть під самою греблею. Але тут не було так мило. На тім цвинтари ні однісінького дерева. Одним-одиноким стояв чорний високий дубовий хрест, а більше нічого, крім буряну між низькими могилками. Всі люди той цвинтар оминали зі страхом. Але Олюнька заходила сюди. Вона знала, що тут лежать кістки її тата й мами. Де? — того вона не знала. Та нехай, добре, що в тім місци, а цвинтар був зовсім невеличкий, тож можна де-будь за своїх помолити ся.

Так минуло літо. Олюнька ганяла худобу вуйкову до пізної осені — до снігу. Вона стратила пів року, не навчивши ся ні одної господарської роботи. Хиба пасти корови вміла. За той час поздирала все, що ще дідусь їй справив і ходила як жебрацька дочка.

Розпочала ся зимова робота. Вуйна не дала їй нічого робити, хиба прясти. До другої роботи, до шитя та до кухні, заправляла свої доньки. Олюнька не сміла ні до чого доторкнути ся.

— Не руш того, ти бовване, нездаро, бо стовчеш! — кричала вуйна, коли Олюнька хотіла їй дещо допомогти при вареню.

В хаті Андріїв звичайно всі мовчали. Ніхто не смів відозвати ся, хиба Ганна кри-

чала, коли їй ішло не в лад. Всі навчили ся сидіти як при хорім.

Олюнька була обдерта і боса. В чорній подергій сорочці сиділа на печі з кужелею і пряла аж шкіра їй із пальців позлазила.

Андрії мешкали від часу повени в Олюньчиній хаті. Відобрали хагу від Йогана і туди стягнули ся. Хата Олюньчина була подальше від хати Шевка, тож Шевко не заходив туди ніколи.

Одного разу, коли Андрієва старша дочка пішла до сусідів, Ганні треба було миски і казала на-борзї Олюньці умити миску. Олюнька злізла з запічка, підтягнула рукави і схилила ся над помийником. Миска була засохла від учерашної страви й не хотіла скоро пустити.

— Ну же, нездаро, ти зателепана помийнице, чи ти примерзла до миски?

Олюнька настрашила ся крику і випустила миску з рук. Черепяна миска розлетіла ся на кусочки.

— А чорте угляний, бодай тебе була холера стерла враз із твоєю мамою, заки тебе біда принесла мені на карк... О шкоду мені зробила тая погань. Марш, рушай мені з хати!

По тих словах кинула ся на дівчину, стала її кулакувати, сіпати за волося і витрутила її на двір та заперла двері на засув.

На дворі було зимно, мороз, а Олюнька була боса, в сорочці і одній подертій спідничині. Дівчину обвіяло зимно. Вона постояла хвильку на снігу, стала затирати руки та хухати в кулаки. Ноги їй почервоніли,

аж посиніли; вона переступала з одної ноги на другу. Трясла ся цілим тілом. Вона плакала і з зима і з побоїв, котрих набрала за одну дрантиву черепяну миску. Далі стала стукати до дверей. Вуйна й не гадала отворити. Олюнька вилізла на приспу, але й тут їй не було тепліше. Вона заплакала голосно і заглядала до вікна та просила вуйну ради Бога, щоби впустила її, бо замерзне.

В тій хвили надійшов улицею Шевко. Побачивши обдерту дівчину, він очам своїм не міг вірити, щоби се була Олюнька, властителька двадцяти моргів ґрунту і шляхотська дитина.

Шевка огорнула лють. Він переступив через перелаз, опинив ся під хатою і догадав ся відразу, що тут стало ся, бо й зачув, як дівчина крізь плач просила ся до хати.

— Відчиняй! — гукнув так, що аж шиби задзвеніли і гримнув чоботом у двері. — Зараз відчиняй, бо двері виважу!

Ганна, почувши голос Шевка під дверми, притихла, мов би її не було дома.

— А ти, собача віро! — заскреготав Шевко зубами і підважив двері своїми широкими плечима.

Двері піднесли ся в гору і зсунули ся з бігунів, — держали ся хиба на засуві. Шевко потиснув двері в-друге, засув затрішав, відломив ся від одвірка — і двері впали на сїни Ганна хотіла зашіпнути хатні двері, але Шевко в саму перу так сильно їх сїпнув, що Ганна аж до сїний випала.

— А ти свиняче путо! То тивикидаєш дитину шляхотську на мороз з її власної хати?

Ганна хотіла попробувати свого язика.

— А то що, розбій? У моїй хаті двері вивалювати?

— А мав пес хату? Так ти маєш! То її хата! Вона тут дідичка.. ти заволоко! Як тобою потелепаю, то мазею розіллеш ся!

Олюнька бояла ся тепер вийти до хати. Вона трясла ся під порогом і плакала.

— Олюнька! сюди ходи! — гукнув Шевко і потягнув її за руку. — Почекай — звернув ся знов до Ганни — я тебе научу розуму, як із сиротами обходити ся... ти суко!

Андрій молотив із сином у stodолі і не знав, що в хаті робило ся. Тепер, на той крик, прибіг до хати та ще більше настрашив ся, коли побачив вивалені двері і зломаний засув.

— Що тут такого робить ся? — питає.

— Е! що робить ся? Ти ліпше повинен знати, що тут робить ся, ніж я.. ти бабо!... Твоя магніфіка хотіла сироту заморозити і викинула її босу й голу на мороз, як пса.

Андрій дивив ся з докором на жінку, мовби хотів їй сказати: „Видиш, Ганю, треба було того?“

— Збирай ся, Олюнько! — сказав Шевко, — підеш зі мною! Я тебе в тім пеклі не лишу, бо мене би покійний Луць прокляв із гробу.

Олюнька не знала, що з собою робити. Вона трясла ся ще з зимна і прикладала закостенілі руки до теплої печі.

— Ну, скоро, одягай ся зараз!

Шевко не терпів непослуху.

— Та я не маю в що одягнути ся, — сказала Олюнька несміло крізь плач.

— Як то, вона не має лаха на себе? — обернув ся Шевко до Андріїв. — А ви прокляті дідоводи! То її маєтком запихаєте собі горло, а вона ходить, як жебрачка? — По сих словах Шевко стягнув із жердки Ганнин кожух святочний з широким лисячим ковнірем, а з кілка її чоботи нові і звернув ся до Олюньки: На, на, одягай ся зараз!

— Не руште того, то моє! — заверещала Ганна, прискочила до Шевка і взяла ся видирати йому кожух із руки й чоботи.

Шевко аж запінив ся з лютоści.

— Твоє, все твоє, а її де? А де-ж та одежа, що по її мамі лишила ся? Все ти поїла?

Він так сильно стиснув двома пальцями Ганнину руку в самій кістці, що Ганна заверещала, як кіт, коли йому дверми хвіст притиснуть і пустила кожух.

Шевко посадив Олюньку на силу на лаві і казав убувати ся, відтак задягнув на неї кожух, стягнув іще якусь хустку з жердки, закинув Олюньці на голову і вийшов з хати, ведучи дівчину за руку.

— Пожди, я вас навчу, по чому локоть маслянки! — гукнув Андріям на прощане і тріснув за собою дверми.

Андрії стояли ще якийсь час мовчки, заки не затих хрупіт чобіт Шевка по замерзлім снігу.

Перший відозвав ся Андрій.

— Бій ся Бога, Ганно, що ти наробила? Шевко наробить нам такої біди, що в чистій воді не обмиємо ся..

— А хто-ж знав, що його якраз тепер дідько наднесе? — відповіла Ганна зі злістю.

— Та бо й не годило ся на таку лють дівчину голу на двір виганяти.. могла закоріти.

— А коби її чорт уже злизав мені з очий, то я була би щаслива!

Андрій здвигнув плечима, не сказав більше нічого. Вийшов до сінний, пошукав сокири і став направляти засув та вставляти двері на бігуни.

Шевкова не пізнала Олюньки, коли Шевко привів її в хату.

— Свят Господи! А ти де таку шляхтянку розпитав? — каже до чоловіка.

Але Шевкова зараз зміркувала, що му-сіло стати ся щось незвичайного, бо Олюнька була заплакана, а Шевко насупив брови і нічого до жінки не сказав.

Шевкова кинула ся до Олюньки і стала її з материнською печаливою роздягати. Здіймила з неї хустку, кожух, та аж очем своїм не вірила, як побачила на Олюньці чорну подерту грубу сорочку.

— Ті люде хиба серця не мають, ні крихітки совісти! Матко найсвентша, та у мене пастушка, що безроги пасе, має ліпшу сорочку.

Шевко сів на лаві і тяжко сопів. Він не міг іще успокоїти ся з гніву.

— Та що-ж, Мариню, думаєш над нею? Возьми, умий та перебери в шо, бо ще яка худоба порозлазить ся по хаті з тих едвобних састів.

— Ну добре, добре, але ти йди собі на другу сторону до кімнати.

Шевкова наляла до миски теплої води, виймила з полиці кусок мила і казала Олюньці мити ся.

За хвилю вода в мисці зачорніла ся, як би хто сажі насипав.

— Бій ся Бога, дитино, та хиба ти ніколи не мила ся.

— Або мені вуйна коли дозволила мити ся? Все, було, промию лиш очи тай лице і зараз за кужіль. Мені навіть гребеня не дали зачесати ся. Вуйна все ховала гребінь до скрині під ключ.

Олюнька ніколи не любила жалувати ся на вуйну перед чужими людьми. Але тепер докір Шевкової був звернений просто до неї, то вона бояла ся, щоби справді не вважали її за нехлюю.

Тимчасом Шевкова розплела дівчині довгу чорну косу, взяла свіжої теплої води і мила та стала мити голову. Голова аж забіліла ся від миляної піни. За тим пішло чесанє. Шевкова за кожний раз, як потягнула гребенем, плювала обтираючи гребінь патичком над мискою з водою.

— А Господи, як живу на світі, ще не бачила такого плюгавства!

Потому стала помалу розчісувати довгу косу, заплела її і звинула на голові шляхотським звичаєм.

Прийшла черга на білє. Шевкова виймила зі скрині свою чисту сорочку і спідницю та якийсь кафтаник і задягнула на дівчину. Дівчина в мить перемінила ся. Вона показала ся такою хорошою, що Шевкова не могла очий від неї відорвати.

— Ото раз панна, бігме! Якубе! Якубе!

ходи но сюда! — закликала на чоловіка, отворивши хатні двері.

Шевко ввійшов усе ще насуплений і гнівний, та як побачив таку кралю, розяснив чоло і усміхнув ся.

— І такий ладний цвіток гноєм прикинули тай то на своїм власнім огороді... тьфу на їх голову!

Олюнька виглядала справді гарно. Її тнучка стать, обнята красним кафтаником, румяне личко з чорними бровами і довгою косою, що гадюкою обвила ся кругом голови, червоні губи, трохи з природи отворені, і визираючі з по-за них рівні білі зуби — творили під кожним оглядом одну хорошу цілість гарної дівчини.

Олюнька й собі усміхнула ся, але в мить засумувала ся знов, бо пригадала собі мізерну дійсність.

Аж тепер розповів Шевко жінці всю пригуду з Олюнькою. Обоє сердили ся і вигадували на Андріїв, що на язик попало. — Я з тим зроблю порядок, але не знаю, кому се буде гірко! — сказав Шевко. — Поки що будеш її, Мариню, держати коло себе, вона буде у нас. На другий тиждень буду в місті і зроблю лад у суді. Олюнька дістане иншого опікуна, а Андрії мусять із хати таки зараз уступити. Нехай та чарівниця посмакує, як то добре гріти ся на морозі! За той час, Мариню, вживай Олюньки до всеї роботи, нехай привчить ся де-чого, заки стане своєю господинею.

В тій хвили увійшов до хати Дмитро. Він хотів щось заговорити та сказав лише: „Вуйку!“ і урвав на слові та роззявив рот,

коли побачив несподівано таку кралю перед собою.

Шевко моргнув на жінку значучо і усміхнувся. Відтак видячи, як Дмитро змішався, обернувся до нього і ніби сердито спитав:

— Но і що, вуйку, скажете?

— Та я — каже Дмитро — хотів сказати, що лиса має теля.

— Хвала Богу! — промовила Шевкова, — буде більше молока, а то тепер того добра так скупно, що вже мені аж голова схне, як прийдець ся тою одробиною челядь ділити.

— А що, ялівочка чи бичок? — спитав Шевко.

— Га? — відповів Дмитро, що знов задивився на Олюньку, — ая, ялівочка!

— А ти нею так утішився, що язика в роті забув, — дразнив його вуйко.

— Та де, о, та чого забув? — і Дмитро вибіг із хати.

Олюнька була кілька днів у Шевків. Вони поводилися з нею, як із власною дитиною. Спала враз із ними в кімнаті: Шевкова не дала їй дармувати і все приділяла їй то сю, то другу роботу.

По кількох днях Шевко, коли був сам-на-сам із жінкою, каже:

— Знаєш, Мариню, що я собі погадав, як побачив Дмитра коло Олюньки? — Я погадав собі зараз: А то була би з них пара, аж любо! Прошу тебе, вона дівчина гарна і заможна, він хлопець працьовитий і добрий, а що в ній правдива шляхотська кров, то я се знаю. Що ти гадаєш?

— Та певно, що то було би добре, але

до того ще далеко. . А знаєш ти, Якубе, що вона нічого, а нічого не вмє? Я не розумію, як її виховували! Така велика дівчина, а вона не вмє ні голки в руки взяти, ні горця вмити, про варенє й не говори! Яка ж із неї буде господиня, як би так мало бути?

— Та правда, що без того господиня з неї не буде, але що вона тому винна, що та чортиця нічого її не навчила? Та я гадаю, що як би побула при тобі який рік, то таки би дечого навчила ся. То має бути дуже понятлива дитина, от як скоро навчила ся читати! Учитель хвалив її, ну, а вже читанє то більша штука, як мите горців, або як шите...

— Будемо видіти! — відповіла жінка.

По тій пригоді, яка лучила ся у Андріїв, вони охолонули і стали роздумувати над тим, що стало ся.

Ганна була страх зла на Шевка; відгрожувала ся, гадала собі, що Шевко вже не одно таке зробив тай нічого йому не стало ся, бо він знає ся з панами. Але як би Шевко зробив те, чим їм грозив? Як би так Андрієви відобрали опіку, то то була би біда! Відобрали би grunt, викинули з хаги, а тоді хоч під пліт іди, і то під чужий, бо свого нема.. А ще ті рахунки, що то покійний Луць згадував і Шевко часто пригадував.. то скарана година! Обоє Андрії думали про ті прикрі можливости, кожде про себе, по тихо, бо Ганна не любила в нічим радити ся з чоловіком, а Андрій знов бояв ся вихапувати ся зі своїми гадками перед жінкою.

По кількох днях Ганна не втерпіла і каже:

— Що гадаєш, Андрію, зробить Шевко те, чим нам грозив?

— Ніби що?

— Що-о? Дурень, не знаєш? А за ту дурну опіку.

— Я гадаю, що зробить, бо він завзятий чоловік.

— То була би біда..

— Ще й яка біда! — потакнув Андрій.

— Відобрали би ґрунт і хату..

— Певно!

— Казали би рахувати ся за стільки літ...

— Ая!

— Дурний ти зі своїм ая! Піди нині до Шевка.. треба його якось уговкати.

Андрій посіпав ся за ухом і скривив ся. Він бояв ся дуже туди йти, бо знав, що його порядно вичешуть.

— Я гадав би, що ліпше було би, як би ти, Ганю, пішла.. Ти ліпше вмієш говорити, — сказав несміло Андрій.

— А тобі язик задубів, чи що? Підеш ти! Ти менше винен, то на тебе не так дуже визвірять ся..

Не було що казати, бо так наказувала жінка. Андрій хотів лише трохи проволікти ту прикру місію.

— Та най буде... піду в неділю.

— Аж у неділю? Чи ти оцапів, чоловіче, чи тебе вже цілком заморочило? Хиба не знаєш, що до неділі можемо вже бути під плотом? Підеш нині, зараз!

Приказ був твердий. Андрій зліз із лави, надягнув святочну капоту, взяв шапку і вийшов. По дорозі роздумував над тим, як перед Шевком стати і що говорити.

Шевка тоді не було дома. Андрій здибав Олюньку в сїнях, щось заговорив до неї, але вона нічого вуйкови не відповіла і скрила ся до хати. Вона пізнала, як спокійно плило жите у Шевка, і длятого дуже їй не хотїло ся вертати під п'ястуки вуйни.

Андрій звитав ся з Шевковою і присїв несміло на лаві. Коли довідав ся, що Шевка нема дома, був дуже задоволений. Все-ж не потребував у тій хвили перебувати немілої, хоч конечної стрічи. Того можна було по Андрію сподівати ся — він був чоловік слабого характеру. З одної сторони він знав про те, що приходить у ділі, котре по його боці не було справедливе, а приходить лише під моральним напором жінки, котрій не в силі був оперти ся. З другої сторони не хотїв того змїркувати, що та прикра місія не мине його, а жінка буде його гонити, хоч-би й десять разів на день, шоби справу полагодив. Андрій мїркував собі тепер: От хвала Богу, що справа проволіче ся, а потому нехай буде, що хоче, аби не нині...

Та треба було щось заговорити.

— Я, прошу пані Якубов і, прийшов за Олюнькою..

Андрій сказав се на-вгад і аж як сказав, помїркував собі, що може так без нічого удасть ся забрати дівчину в неприсутности Шевка, а тоді справа олагодилась би скорше й лекше, нїж він думав.

Такі люде, як Андрій, трафляють ся на світі. Такий чоловік бовтне що небудь, не надумуючи ся, що говорить, та аж як почує свій власний голос і змїркує те, що сказав, переконуєть ся, що добре сказав

(часом буває противно) і на тім своїм сказаню буде дальшу акцію.

— Як то по Олюньку? — спитала Шевкова. — Я без чоловіка не можу вам її видати!

— Адже я її вуйко і судовий опікун...

— Не моє діло про те рішати, а на мій бабський розум то й опікун не має права знущати ся над дитиною... Поза тим мені до того нічого.

Андрій не мав що на те сказати, але гадка забрати тепер Олюньку до дому крутила ся уперто в його голові. „А то Ганна була би з того рада! тай похвалила би мене“... І він сказав:

— Я таки, прошу пані, заберу дічину...

— Ледви чи вона схоче з вами піти?

— То я возьму її силою, бо маю до того право! — почав горячити ся Андрій. — Хто би там питав ся її про те? Возьму за руку та і кінець і поведу до дому. Вона має у мене бути!

Андрій став щораз більше підносити голос. Він почув ся відважним, бо тут не було його Ганни, і нікого такого, кого бояв би ся.

— Не робіть мені тут криків, пане Єнджею, бо я без „мого“ дівчини з дому не дам!

— А я таки возьму її!

— А я закличу парубків і кажу вас викинути за ворота, — сказала твердо Шевкова, — а гвайтів мені тут не робіть!... Ганко! — звернула ся відтак до наймички — приклич сюди Дмитра, але борзо!

Ганна побігла стрілою на двір, хоч

Андрій, почувши ті слова, не мав охоти ні кричати, ні на силу брати Олюньку.

За малу хвильку явив ся Дмитро.

— Мене вуянка кликала?

— Зачекай тут трошечки, бо нам Єнджей хоче Олюньку брати, а вуйка нема дома.

Дмитро подивив ся згідно на Андрія і посмотрив своїх кулаків. Андрій знав його силу та знав і те, що у Шевка були ще два наймити, отже рішив ся відійти з тим, з чим прийшов. Не прощаючись навіть, хотів уже вийти, та на порозі стрітив вертаючого Шевка. Андрія аж за спиною заморозило. Ось попав ся, добре ще, коли Шевко не каже вибити, бо він то вміє, але й ціла акція буде утруднена тепер, коли Шевкова розповідь мужеви зухвалий його виступ. Андрій не міг зі страху промовити слова.

Шевко заговорив перший.

— А, гості! Що-ж скажете доброго, пане Єнджею? Сідайте!

Перша буря проминула. Тепер небезпека була менша, бо шляхта коли кого просить до себе і гостем називає, не нарушить прав гостинности, як що лише гість буде вести ся чемно і не дасть причини, щоб його треба було вибити. Андрій постановив бути чемним, аж солодким, так як би перед ним стояла Ганна.

— Та я, пане Якубе, прийшов що до Олюньки, — сказав Андрій покірним голосом. — Воно так усе зле зробило ся...

— І я кажу, що зле, — промовив Шевко, сідаючи на лаві, — тай може бути ще гірше, а всьому тому я ніраз не винен. Ви знаєте, як мене просив про те ваш по-

жійний тато... ну, а вже ж я не міг пропустити крізь пальці того, що я видів власними очима. Скажіть, може я вам налазив до хаги і шпігував? Ні! А тепер, коли я вже справу взяв у свої руки, то й докінчу її, бо на середині дороги я ставати не вмію...

— Та я те все добре знаю — сказав Андрій — але прошу вас, пане сусідо, не робіть мені стиду тай вибачте, що моя жінка сказала вам прикре слово..

— Вона мені прикре слово? О, ще би, не позбирала би тоді своїх зубів! А ви гадаєте, що як?

— Та того вже більше не буде, — обіцявав Андрій, — на те маєте моє слово!

— Я повірив би вашому слову, як би не було вашої жінки, а так вибачайте! Поки ваша жіночка здорова, то не дасть вам слова дотримати, хоч би шляхотського...

Андрій не знав, що сказати. Він знав, що Шевко говорить правду.

Шевко подумав хвильку і каже:

— Яким ви властиво чолом сюди лізли? Ви гадали, що я вам віддам дівчину? Чи я її з плюгавства обчистив на те, щоби ваша Ганя волося їй з голови обдерла? О ні, сього не буде! Мене прокляв би, покійний Луць із гробу, що я слова не додержую. Ваша жіночка мудра. Вона не мала смілости тутки носа показати і ддятого післала вас. Най но вона сама потрудить ся, а тоді будемо вже говорити.

— Та то все одно, чи я, чи вона, — сказав несміло Андрій.

Він заздалегідь бояв ся таке предложене жінці повторити.

— Нічого з того! — промовив твердо

Шевко. — Хочете на-правду ту справу по доброму залагодити, то най сюди прийде ваша магніфіка. Інакше не говорю нічого!

Шевко рішив ся остаточно не налягати на зміну опіки. Він знав, що в суді пред-ложать йому те опікунство і він мусить при-няти, бо відповіднійшого не буде нікого. Але тоді його противники, котрих мав до-сити у Закутю, підіймуть гвалт, що богач-хоче збогатити ся сиротинським добром. Шевко постановив Андріїв тепер добре по-страшити та сироті запевнити ліпшу долю.

— Не схоче ваша жінка до мене пофа-тигувати ся, то завтра їду до суду, а тоді ви так будете опікуном, як на моїй долони-волося виросте. Що за богато, то за бо-гато!

Не було що робити. Андрій попрощав-ся і вийшов.

Тепер Шевкова розповіла чоловікови, як тут Андрій з початку поводив ся.

— Дуже добре ти зробила, а його ща-сте, що ти мені не сказала того, коли він тут був, бо я був би з ним собі побалакав інакше.

Тимчасом Андрій не знав, як зайти до-дому і що жінці сказати. Але що буде, то буде, годі не йти. Андрій виглядав так, як той кінь, що вже привик до побоїв і з ре-зигнацією вижидає, коли його батогом кропнуть.

Ганна стрітила його в сінях. Вона як побачила його крізь вікно, не втерпіла і вий-шла до сінній.

— А що? — питає.

— Та зле, казав, щоби ти, Ганю, прий-шла сама.

— А ти який чоловік? То ти не міг сам того поладити? Як ходить про старшенство в хаті, то ти хотів би бути перший, але як треба зробити діло, то ти рад би виручити ся жінкою... Твоє діло розмовити ся з тим гордим шляхтичем, розбійником, що чужі хати нападає та двері вивалює, а моє діло горці і миски. Ти такий голова в родині?

— Е, ти сама ліпше знаєш, який я голова, — каже Андрій, махнувши рукою. — Говорячи ті слова він скинув капоту і надягав свій старий кожух. — Хочеш, то йди сама Шевкови на язик! — докінчив Андрій, але вже тоді, як був на порозі.

Ганна хотіла ще що ближше розпитати та розглянути положенє, але Андрій уже був у stodолі і молотив завзято.

Ганна поворкотіла ще трохи, але нічого було робити. Дуже не хотіло ся їй іти до Шевка, бо знала, що там її чекає, але знов хотіла показати ся перед чоловіком відважною, а на тім їй дуже залежало, бо се причиняло ся також до того, що-б удержати його під кульбакою.

Коли Андрій відійшов від Шевка, Олюнька вийшла з кімнати і прийшла до пекарні. Була заплакана. Вона чула, що вуйко викрикував і грозив, що забере її на силу. Тому-то замкнула вона кімнату з середини. Олюнька підступила до Шевка і клякнула перед ним та зложила руки як до молитви:

— Ай, не давайте мене вуйні, не давайте! Вона мене тепер убає! Я все чула, що вуйко говорив. Вони готові мене колись із улиці хопити.

— Не бій ся, не хоплять, устань! — сказав Шевко, — проти моєї волі тобі волос із голови не впаде. Але приготуй ся на те, що треба буде вертати до дому. — Олюнька, почувши ті слова, зблідла як стіна — Та не лякай ся так зараз. Я вже тебе обезпечу, не бій ся! Я казав твому вуйкови, щоби тут зараз прийшла вуйна, коли тебе хоче мати у себе. Вона певно прийде, бо знає, чим то пахне, як би я покінчив те, що сказав. Будеш чути, що ми тут будемо говорити. Інакше видиш, дитино, не можна зробити, бо вони свої, а я чужий.

Олюнька не сказала нічого, але ще не успокоїла ся і аж дрожала на ту гадку, що знов треба буде надягати брудну сорочку та ходити босо по снігу.

Відчинили ся двері і ввійшла Ганна.

Олюнька не мала часу утекти, та лиш уступила ся за піч.

— Дзїнь добрий! — сказала Ганна.

Вона прибрала дуже смиреньку по-стать, згорбила ся, губи стиснула так, що виглядала як нитка півперек лиця перевязана, а руки зложила перед себе.

— Дзїнь добрий і вам! — відповів на-суплений Шевко і навіть не просив її сіда-ти шляхотським звичаєм. — Що доброго скажете?

— Ох, я сама не знаю, що казати по-тім, що стало ся...

— Певно, що трудно говорити по-тім, що стало ся... Чого-ж ви прийшли до мене?

— Та ви, пане Якубе, казали мене при-кликати.

— Я? то неправда! Приходив сюди ваш чоловік поладити справу з Олюнькою,

а я йому сказав, що з ним не маю що говорити, бо він мені не дотримає того, що обіцяє. То знає добре ціле Закуте, що ви в хаті голова, а ваш чоловік віхоть... Я йому сказав, що як хочете що робити, то прийдіть самі, отже я вас зовсім не кликав і мені вас потрібно до хрину...

— Та най вже буде й так, як говорите, бо в вашій хаті ваша правда мусить бути, — каже Ганна з натиском. — але що будемо робити, бо я дівчину забираю...

— Ого, а як я не дам? Сю правду, що вам тут у моїй хаті кажу, можу вам повторити всюди, а з дівчиною зроблю так, як мені моя совість наказує.. кривдити її не дам!... Вибийте собі те з вашої премудрої голови, що ви її заберете без моєї волі, навіть як-би по неї посилали таких відважних ляндсдрагонів, як ваш чоловік... Щасте його, що я не знав, який він тут був зухвалий, поки я прийшов. бо був би так обірвав, що його всемогуча жіночка була би йому того не відняла.

Ганна закипіла злістю, але вгамувалася до часу.

— Та яке ви, правду кажучи, маєте право до неї? Я її вуйна, а мій чоловік опікун.

— Тільки ви не виїздіть із тим опікунством як Жид із крамом, бо за кілька днів дістанете з суду, що ваше опікунство чорт узяв, тай ще рахуночки прийде складати... ну, а розумієть ся, що у вас рахунки ті в порядку... Адже всі знають, що ваш чоловік продавав збіже з Олюньчиного поля, складав гроші і докупив їй ґрунту, придбав їй худоби ладної... ну а Олюнька має повну

скриню всього добра, і біля й одежі, всього-всього, хоч зараз до сльобу!... І не дивота, що стільки всього є, бо було з чого придбати. Двацять моргів шляхотського ґрунту в році щось приносить!

Глумливі ті слова цідив Шевко одно за другим із такою повагою, що хто не знав би, як є на правду, а чув їх, гадав би, що се свята правда.

Ганна стояла як на грани і кожде слово кололо її як голкою. „Ото! як би то мій чоловік поважив ся таке мені сказати, я би йому коцюбою голову розбила!“ — думала собі Ганна. Але ті слова говорить не Андрій, лише Шевко. По його боці була правда і сила, то треба було жовч проковтувати. Ганна виділа, що не жарти, а грізьбою нічого не вдієш.

— От не сміяли би ся ви надо мною бідною, — каже Ганна крізь сльози, котрі або були удані, або таки плакала зі злости, — чи ви не знаєте, як у мене є? Мій чоловік баба, не має своєї волі і треба його на мотузку водити, про ніщо не постараєть ся, а тут троє дітий, тай покійний тато стільки літ був коло нас...

— Говоріть се кому иншому, не мені! — сказав на те Шевко вже сердито. — Я знаю добре, що ваш чоловік, хоч баба... я то сам кажу... але господар добрий і нічого з хати не винесе, а покійний Луць дармо хліба не їв тай своє мав, навіть на похорон собі зложив.

— Та то правда, все свята правда! — каже Ганна, отираючи сльози хусткою, але я вас дуже прошу, не робіть мені стида, не подавайте до суду і віддайте мені дівчину.

Ганна уклонила ся Шевкови в ноги.

Тою покорою вона його розбрóла. Але хотів ище поторгувати ся.

— Я не можу! Тепер як би ви дівчину дістали в свої руки, гіркий був би їй світ... А хто мені заручить, що так не буде?

— О, Боже мій святий, які ви невірні! Та вже вам ручу, що так не буде, а як би що найменшого, то вже тоді зробите, що вам схочеть ся.

— Ну, нехай і так буде, беру вас за слово. Але тямте, коли що-небудь побачу, тоді нічого вам не pomoже, тоді ґрунт віддавай, з хати марш і рахунки на стіл!

Шевко погрозив їй пальцем. Ганна хотіла поцілувати його в руку, та Шевко не давав руки. Ганна таки зловила за руку і цмокнула з цілої сили.

Відтак кинула ся до Олюньки:

— Ходи-ж, ходи, моя дитино! Забудь, що було, більше воно не повторить ся..

Вона хотіла взяти Олюньку за руку. Дівчина відступила ся від неї і притулила ся до Шевкової.

— Е, ба! „за позволенем“! — каже Шевко, — чекайте трохи, не так скоро...

Ганна станула серед хати зачудувана. Вона не знала, чого Шевко хоче і вже бояла ся, що може відкликає те, що сказав.

— А в чім-же ви хочете її брати? Таж вона не має на собі ні сорочки, ні спідниці своєї! То все моєї жінки, а чей же не хочете, щоби я давав їй моє, коли вона має Богу дякувати своє. А її єдвабна сорочка і спідниця, що ви їй дали, пішли на сміте. Навіть каглу годі було ними заткати, бо би мені „худоба“ хату занечистила...

— То я їй зараз принесу свої річи, — сказала Ганна.

— Ба свої а дома зідрете з неї і вдяг нетена неї знов онучі... Так не йде! Олюнька не піде від мене, поки не вшиєте їй шість сорочок, дві спідниці і два кафтаники та й порядні чоботи. Ідїть і спішіть ся з тим, бо я від свого не уступлю ані на крок. Але спішіть ся, бо як за чотири недїлі не буде готове, то я відкликаю все, що сказав, а Олюнька буде мати иншого опікуна.

Нїчого було казати, хоч Ганна казила ся зі злости. Вона попросила ся, як могла найсмирнїйше, і вийшла.

Аж на улици відсапнула. Ганна була така зла, що була би вербу кусала по дорозі, щоби лють свою зігнати. Її лютило не так те пониженє, якого дізнала, як те, що на все дивила ся Олюнька, котра перед нею дрожала від самого погляду.

В хагї застала чоловіка. Вона ще не змінила через дорогу своєї покїрної постави. Андрій не пізнав ся на міні. Він іще не видїв своєї жінки такою солодкою і покїрною, то й осмілив ся запитати її:

— А як же?

Замість відповіді Ганна плюнула чоловікови в очи.

— Оттак, ти бовване проклятий! Я стїльки наслухала ся задля твоєї чортової сестрінки, бодай її був дїдько взяв, заки я її побачила!

Андрій не слухав дальше. Він обтер лице рукавом і пішов до стодоли.

Ганнї треба було брати ся до шитя. Вона закликала собі ще одну бабу-швачку,

виймила з комори полотно, покряяла сорочки і взяла ся в двійку до роботи.

Андрія післала до міста з одною сусідкою і сказала, що має купити. Він був тому радий, бо хоч-би щось не таке купив, як треба, то міг усю вину зложити на сусідку.

Коли вже все було готове, Шевко зайшов до Андріїв, оглянув, почислив сорочки і каже:

— Ну, тепер приходіть обоє за Олюнькою!

Андрії вибрали ся до Шевка як на празник, або в свати.

Шевко прикликав іще кількох шляхтичів-сусідів і префекта. При людях розказав усе, як і що, а відтак, звертаючись до Андріїв, сказав:

— Але тут вам кажу, при шляхті, що як не будете з дитиною обходити ся, як Бог приказав, то гіркий ваш світ буде! Пам'ятайте!

Ганна приобіцяла обходити ся з Олюнькою по людяному і забрала її до дому, добираючи для неї слів найсмачніших, які лише знала.

Шевко затримав у себе шляхту на почесне а з ними й Андрія.

Ганна, що при таких okazіях ніколи не пускала чоловіка самого, тепер, коли діло так добре повело ся, забула на нього.

Шляхта перейшла до світлиці, Шевко післав за горівкою і араком. Шевкова поставила на столі хліб, масло. Зварила ковбасу, поставила миску капусти з солониною, пироги, голубці — одним словом празник. Шляхта посідала за столом і стала часту-

вати ся. Чарка кружила між шляхтою. Гості стали заїдати, поливаючи горівкою. Коли вже миски стали порожні, внесла Шевкова горнець киплячої води, поставила склянки, цукор, і всі стали запивати „окропок“, се-б то горячу воду з араком.

Розв'язали ся язикі і почав ся гамірливий розговор. Розумієть ся, бесіда ішла за Олюньку.

— Добре ви діло зробили, пане Якубе! — каже префект. — Тепер сирота буде трохи інакше дихати.

— Певно що добре! — відзиваєть ся Петро Ясїв. — Як би не пан Якуб, то ніколи так не було би, і Олюньку була би дальше „нендза“ їла...

— Їла, не їла, — каже Андрій, що розігрів ся напитком, — або я від чого? Я був би терпів, терпів, але таки була би колись терплячка скінчила ся і я був би всьому конець положив.

Всі зареготали ся.

Обізвав ся старий Стефан Юзїв:

— Не говоріть, не говоріть, пане Єнджею! От по що то хвалити ся, коли ми всі знаємо, що жінка вас на мотузку водить і при ній забуваєте язика в роті...

— Що забуваю? Бо не хочу з бабою сварити ся, але як би було треба, то й ви-блю! — відгрозював ся Андрій, бючи кулаком до стола. Шляхта знов зареготала ся. — Та бо не смійте ся з мене, пані браця, бо як кажу, що так, то так! — кричав Андрій.

Він горівки майже ніколи не пив. На okazji ходив лише з Ганною і вона пильно за ним наглядала, щоби не випив більше,

як треба. Тепер, дібравши ся до чарки і не видячи коло себе Ганни, перебрав мірку.

Михасів Ясьо, збиточник знаний, задумав собі штуку і хотів її таки зараз виконати.

— Панє Єнджею, за ваше здоровле!

Андрій випив один і знов заговорив ся. Підсунули йому ще.

— А я таки кажу, що ви боїте ся жінки як чорта! — дразнив його Ясьо.

— Я ні чорта не бою ся, ні жінки, і випарю її, що буде аж пищати... як лиш захочу!

— А я заложу ся з вами, що ні! Як жінка лише крикне на вас, то зі страху влізете під лаву...

— Не під лаву, а в мишачу дїру! — підхопив хтось із гурту.

— О що заклад? — питає підпилий Андрій.

— Який заклад?

— Я ще нині мушу жінку вибити, мушу, аби я так здоров був!

— Добре! най буде заклад! — каже Ясьо.

Подали собі руки. Шляхта розтяла, але ніхто не знав, о що заклали ся, а паний Андрій забув спитати ся, що Михасів Ясьо ставить.

— Ну, ходім! — каже Ясьо.

— Добре, ходім!

Андрій встав і заточуючись попрямував у двері.

Була вже пізна година.

Михасів Ясьо, затираючи руки, моргнув на шляхту і всі гуртом пішли в віддаленю за Андрієм.

Андрій ішов у чотири боки. Горівка робила своє. Андрієви танцював світ. Верби крутили ся перед ним, місяць йому покривлював ся.

— Як кажу, що вибію, то вибію... бігме! а вона, собача віра, не буде вже помітувати мною... вже не буду називати ся фартушковичем... бігме! досить того! Або я не шляхтич, як і другі, чи що? Чому моя жінка не така, як другі? — Він станув проти верби, що стояла при улиці, наче-би хотів від неї почути відповідь. — Як тебе вціджу, то побачиш, що значить Лукашів Єнджей! Ти палубо, ти малпо одна!

Він замахнув ся і мало не упав. Викрутив ся млинцем по снігу і пішов дальше повтаряючи своє: „Малпо, малпо зателепана!“

Шляхта ішла за ним, криючись по-за плоти, та аж душила ся від сміху.

Андрій зайшов проти своєї загороди. Тут закінчив свій монольог, переліз осторожно через перелаз і пішов уже трохи певнійше до дверей. Отворив із лоскотом двері і станув на хатнім порозі.

Шляхта станула під вікном і дивила ся цікаво до хати.

Андрій стояв зухвало на порозі, поставив шапку на ухо і взяв ся під боки.

Олюнька сиділа на лаві, Ганна порала ся коло печі.

— Замикаєш ти двері, чи ні, ти дранте!

— А коли мені не хочеть ся запирати!— відзиваєть ся Андрій.

Ганна зміркувала, що він п'яний.

— Будеш мені зимна напускати? Ти піяку проклятий! Я тобі голову розчереплю!

— А коли... мені так хочеть ся... Я тут пан... я шляхтич... розумієш? А ти так шануєш шляхтича, свого мужа?...

— Як тебе ушаную, то голова тобі облізе! Ти мерзений... Марш на двір! — крикнула Ганна з цілої сили і замахнула ся великою лопаткою, що нею давила коровам варені бараболі.

Андрій в мить переступив поріг, хопив одною рукою лопатку, видер її з руки Ганни, а другою пірвав за волося.

— Почекай, ти малпо одна!.. потанцюємо собі, як ще ніколи не танцювали!.. Не все ти будеш на мині їздити... най я на тобі трошки поїзджу!..

Андрій говорив ті слова, як би був уже цілком тверезий. Здаєть ся, тая важна хвиля, коли брав ся виконати се, що по пьяному постановив, вибила йому хміль із голови.

Ганні злетіла хустка з голови. Вона аж тепер налякала ся, бо ще ніколи чоловіка таким не бачила. Андрій завинув собі її косу коло руки і став пражити лопаткою, куди попало: „Отсе за моє, за тую зневагу, маєш, от маєш, суко!“ — повторяв і бив, аж засапав ся. Ганна верещала що-сили, проклинала, взивала дітей на поміч, але все було на дармо. Діти обмерли зі страху і зачудованя. Вони ще з роду такого не бачили, та жадне не сміло рушити ся з місця.

Ганна пробувала видерти ся Андрієви з рук, обороняти ся, дерла ся йому з кігтями до очий, драпала по лицю, але Андрій на те не зважав і бив без устанку. Тепер Ганна стала просити ся:

— Ай, пусти мене, Андрію, Андрусеньку!

Пустити! не буду вже, не буду, вже буду тебе шанувати, як рідну маму...

Нічого не помагало і Андрій окладав її даліше. Він розів ся, як дикий звір, що виломить ся з клітки і гризе свого дозорця, хоч-би той не знав як солодкими словами до нього приговорював.

Шляхта, що стояла під вікном, надіяла ся, що Ганна висварить на чоловіка і він утікне, та будуть мати з чого сміяти ся. Тепер зміркували, що розлючений і паний чоловік може убити жінку. В одній хвилі скочило кількох до хати і хватили Андрія з заду та видерли йому лопатку з рук. Але Андрій не давав ся. Він обороняв ся ногами, а коси з руки таки не гадав випустити і повалив жінку на землю. Шляхта з тяжкою бідою розмотала косу з між пальців і увільнила Ганну. Вона, збита і люта, положила ся на запічку і стала стогнати та плакати зі злости.

Андрія, що ще рвав ся до жінки, посадили на силу на лаві і стали вговорювати:

— Та бо майте розум, пане Єнджею, убете жінку...

Андрій сапав тяжко, але вже протверезив ся.

— А видиш, ти суко, що збанок воду носить, поки ухо не вірве ся!.. А ти гадала, що ціле жите будеш на мині їздити?..

— А бодай тебе холера стерла за мій біль! — каже з запічка Ганна крізь плач.

— Тихо, ти гадино, ще сичиш? — закричав Андрій, аж вікна задзвеніли, і затупотав ногами. Ганна замовкла, а Андрій говорив даліше: — Через тебе вся моя біда... через тебе мене бабою прозивали тай

ціле Закуте мене висмівало... через тебе я і від Шевка сорому набрав ся... Тепер буде інакше! Мусиш так танцювати, як я тобі заграю. А як мені будеш Олюньці кривду робити, то тобі за кожний раз зроблю як тепер. Спишу тобі плечі, що здорового місця не буде.

Андрій, попробувавши раз своєї сили, почув, що його на верха. Його тішило се, що раз виломив ся з тої томливої залежності; тішив ся, що коли крикнув на свою грізну жінку, вона замовкла, і тепер не хотів пустити захопленої таким чином власти зі своїх рук. Він сидів на лаві і спер голову на руках. Шляхта мовчала. Ганна стогнала і йойкала на запічку. Кожде міркувало своє. Андрій чудував ся, чому він вже давно так не випарив жінки, а було би все інакше. Він пригадав собі, що то йшло про якийсь заклад і благословив ту хвилю, коли пішов до Шевка і ту горівку, що йому додала відваги. Ганна знов зміркувала, що її панованє скінчило ся, і того було їй більше жаль, ніж побоїв. Знов же Олюнька радувала ся в душі, що тепер настане для неї ліпша доля, як вуйко, а не вуйна буде орудувати в хаті.

Шляхта посиділа ще, поки не побачила, що Андрій успокоїв ся. Не довіряючи йому, таки змусили його, що поклав ся на постіль. Андрій був умучений і перепоем і бійкою і се успокоїло його.

Шляхта вийшла на двір.

— А що, програли заклад, пане Яне?

— О що ви заложили ся? — питаєхтось.

— О ніщо, — каже Ясьо. — Але тепер думаю собі так: — І найміцнійша гребля не витримає, як багато води набереть ся... У Андрія прорвала ся гребля.

— Добре їй так, бо вже не знала міри, тепер буде трохи смирнійша...

— Але то буде сміху на ціле Закуте!

Другої днини ціле Закуте оповідало собі як річ дуже незвичайну, що Андрій вибив жінку.

XII.

Не так давно тому, як людей стали брати до війська лиш на три роки. Давнішими роками було інакше. Служили люде вісім до дванайцять літ, та кого до війська взяли, той уже пропав на віки вічні для родини і господарства. Такий жовнір, вислуживши стільки літ у війську, повертав до дому цілком неужиточним чоловіком, а до того ще звичайно втратив здоровле, постарів ся тай поломив собі бесіду так, що не вмів уже ніяким живим язиком гаразд говорити, а мішав усе на купу. Мішав слова чеські, німецькі, мадярські, італійські — взагалі всі, котрих за час своєї довголітної служби наслухав ся між ріжними націями австрійської держави. За те не брали до війська шляхти, учеників, що в школі визначали ся, і тих богатих людей, котрі могли поставити за себе заступника або суплента. Ті щасливіці складали в уряді приписану квоту, а все знайшли ся такі, що за гроші пішли служити. На таких суплентів наймали ся вислужені вже вояки, котрі не

мали чого до дому вертати ся, а зі службою військовою так уже зжили ся, що без муштри годі їм було жити на світі. Таких вояків старих приймали власти військові дуже охочо, бо замість рекрута мали виро-бленого старого жовніра.

В Закутю був один такий старий вояк, що і свій час вислужив і за суплента раз наняв ся. Взяв за се гроші, але вони ніраз не тримали ся його; всі пропив до чиста та ще, прийшовши раз на короткий урльоп, продав свій ґрунтець і теж пропив гроші. Коли вислужив другу „капітуляцію“, хотів наймити ся до третьої, але його вже не приймили, бо чогось недомагав. Отже вернув у Закуте і живив ся з зарібку денного, в ночи ловив рибу, тай так валяв ся між свояками.

Звав ся він Лавром, ізза чого Закутяне прозивали його Гаврусем. Він був посміховиском цілого села задля того, що не вмів по ніякому говорити, лише уживав у своїй конверзації так званої „регіментсшпрахе“. При тім усім Лавро держав ся чепурненько, ходив рівним міряним кроком, голив ся чисто і воскував свої хороші вуса. Находивши ся по світі, Лавро присвоїв собі гладке поведене, особливо між жіноцтвом закутянським він уходив за найгладшого кавалера. Лавро став крутити ся коло дівчат і вдовиць, хоч практичний його розум казав давати першенство вдовицям.

Той то Лавро кинув оком на Костиху, Дмитрову матір. Вона ще не була стара, бо скінчила ледви сорокову весну, виглядала не зле, а при тім добра хата і несогірший

грунтець манили дуже такого підтоптаного козарлюгу.

Зразу здивався Лавро з Костихою на улиці і привітався з нею чемненько та сказав їй кілька солодких слівець, відтак став підходити аж до воріт тай так завязалася знакомість, а Костиha залюбилася в Лаврі по саму шию. Далі-далі стала запрошувати Лавра до хати, частувати, посилала дівчину за горівкою, а в кінці порадилася таки зладити весілля.

Спостерегли се сусіди і пішла по селу сплетня. Костиha старалася укрити свої любові в тайні, а особливе перед Дмитром, по котрим можна було сподіватися, що за протестує. Тому Лавро, йдучи до Костиhi, вибирав такі години, коли знав, що Дмитро не забігне до хати і його не побачить.

Але всьому буває кінець. Люде стали про те балакати голоснійше, а відтак де хто проговорився перед Дмитром.

— Дмитре, чому ти ліпше не пильнуєш мами? Незадовго будеш мати тата.

Дмитро зразу не зрозумів, про що ходить, але як йому пояснили і сказали, що до мами забігає Лавро, він запалав таким гнівом, що мало вістунови зубів не вибив. Таку вістку уважав він за просту обиду своєї матери, бо йому й на гадку не прийшло, щоби той висміюваний Гаврусь, котрого прозивали безязиким, посмів сягати так високо.

Але дарма! Закутяне сміялися з Гавруся і не любили його, за те Закутянки вважали його за гладкого чоловіка, що знав світові манери ліпше ніж перший-ліпший шляхтич від плуга та ціпа.

Дмитро, коли почув таку новину, побіг зараз до матери.

— Мамуню, чи то правда, що люде говорять, буцім-то до вас забігає Лавро?

— А як би правда, то що? — питає Костиха, котра хоч була таким питанєм за-скочена несподівано, хотіла раз тую справу полагодити.

— Як то що? Та що з того буде?

— Він буде зо мною женити ся тай уже! Ми так умовили ся...

— А я нічого про те не знав! Та як так може бути, щоби таке робило ся по-за мої плечі?

— Чи ти гадав, що я буду у тебе дозволу просити? Я своя господиня і твоя мама... я маю свою волю.

Дмитро запаленів від злости.

Та Костиха була хитра баба, не хотіла всього ставити на вістрію ножа від разу, а воліла все полагодити по доброму.

— Слухай, сину, розміркуй добре, що тобі буду казати, а признаєш мені, що моя правда. Другі в старшій віку виходять за муж... мені ледви 35 літ. Як я віддавала ся, мені було 16 років, ну, а тобі тепер 19, то якраз так виходить. Ти в службі, а я сама на господарстві і не можу собі з дитиною ради дати (Костиха пробувала при тих словах заплакати). Тепер прийде на господарство чоловік розумний, бувалий і роботящий, то зараз усе піде своїм ладом...

— Ото мама роботящого собі найшли! Таж то нероба, що його порядний господар за наймита не приймив би!

— Е, то ще не рація. Як наймитови йому може й не схочеть ся робити, але на

своїм буде інакше, бо то для себе. А силу має... хлоп здоровий... бо таки правда, нічого йому не бракує...

— Але бійтеся Бога, ціле село буде з нас сміятися...

— Я собі з того ніраз нічого робити не буду! Нехай сміються, аби нам було добре...

— Чекайте-ж, мамуню! Як би ви віддалися, я не міг би виреклямуватися від війська, а хоч би й не те, то коли я оженюся, куди я піду з жінкою, як тут буде вітчим?

— Ого-го, чим ти журишся? Не бійся! Вуйко знаєть ся з панами і певно тебе з війська увільнить, а як засядеш на вуйковім, то тобі й не схочеться впроваджуватися до такої мізерної хатини.. Вже, сину, хоч що говори, а я таки так зроблю, бо я без нього не можу жити...

Костиха мала на Дмитра великий вплив іще з дитинячих літ, длятого то й тепер Дмитро не посмів гостро виступити проти матери. Та ще підлещувала йому згадка, що він засяде колись на вуйковім і стане великим паном. Дмитро здвигнув лише плечима і пішов до вуйка.

Шевко їздив того дня до міста, тож Дмитро аж не знає, як його діждатися, щоби виговорити перед ним своє горе. Скоро лише вуйко приїхав, Дмитро вибіг аж на ворота.

— А що ти, Дмитре, так скривився?

— Ой вуйку, біда моя!

— Що сталося? говори!

— Скажу в хаті...

Війшли до хати і тут Дмитро розповів усе до чиста.

Шевко вислухав уважно тай каже:

— Здуріла баба тай годі! Видно, що чоловік дуріє, як ся волос сіє і як сивіє... Але ти, Дмитре, міг би сам собі порадити...

— Та як?

— Буком!

— Таж то мама!..

— Е, маму лиши, а паничеви випари хребет, щоб йому відхотіло ся весіля.. Потому я з мамою поговорю сам.

Дмитрови така рада подобала ся і чудував ся собі, чому він сам не попав на таку гадку... Тепер роздумував, як би то виконати. Він наглядав пильно свою хату. Через те навіть занедбував ся в роботі.

Вуйко спостеріг се.

— Ей бо, Дмитре, то шкода часу! Так нічого не зробиш. Твоя хата з тамтого боку потока, звідси не побачиш нічого, а хочби ти по цілих днях сидів дома, то нічого з того, бо він власне не прийде тоді, як ти є. Але зроби так: Скажи мамі ще нині в вечер, що завтра їдеш скоро день до міста. Я замість тебе вишлю Гринька, а ти скриєш ся, ну, тай тоді роби, як знаєш...

Дмитро пішов таки того вечера до матери.

— Чи не маєте, мамуню, якого діла до міста, бо я завтра їду скоро світ... Вуйко посилає мене.

— Та купи мені... наперсток, бо той дуже подіравив ся, не можу навіть латки до сорочки пришити.

— А який купити, жовтий, чи білий, і як за великий?

Костиха зраділа, що Дмитра цілий день не буде дома, тай так лиш на вітер сказала про наперсток, хоч їй зовсім не було треба.

— Купи, Дмитрусю, жовтий такий, знаєш, середний.. Ось тобі дві шістки.. або ні! на, маєш ринського.. може собі що купиш.. Ти так працюєш тяжко тай на нас усіх стараєш ся, а ніколи собі нічого не купиш.. Може собі купиш файку, або хустку на шию. А тепер, дитино, йди спати, бо завтра треба встати рано, то щоб тебе головка не боліла.. Шануй, Дмитрусю, здоровле, бо то найдорожший скарб..

Дмитро лиш посміхав ся від такої бесіди своєї матери.

— Я вже тепер ледви на ногах стою, а очи аж злипають ся.. Нині рано вуйко збудив, ще було темно, та стілько наробив ся, що рук собі не чую.. Зараз іду спати.. Доброї ночі!

Костиха по відході Дмитра скоренько дала Лаврови знати, що може приходити безпечно, бо Дмитра не буде.

Лише смеркло ся, прийшов Лавро. Костиха післала за горівкою.

— А що там, сем, ваш клюк робить?

— Та казав, що буде зле, як ми пожемимо ся, але то вже моя річ, щоби так було, як я схочу.

— Шон гут! Най ми поберемось, то я так його виабрихтую, що пізнає, по чому локоть. Затрачена мерга, корпо ді омаледетта!

Коли собі так любенько розмовляли, попиваючи горівочку і закусуючи пиріжками, Дмитро не пішов до дому, лише засів у буряні під плотом. Скоро побачив Лавра, хо-

тїв таки зараз кинути ся на нього, але ще здержав ся. Він був подразнений, серце товкло ся, наче-би хто молотком товк у груди. Відтак хотїв вийти до хати і там йому справити свати, але і сього не зробив. У хатї Костиха певно станула би в оборонї Лавра, а з матірю дерти ся якось ніяково. Огже рішив ся ждати на дворі, поки Лавро не вийде з хати. Але Лаврови анї снило ся виходити тепер, коли чув себе так безпечним.

Дмитра взяла нетерплячка. Він ждав так під плотом зо дві години, аж йому ноги потерпли.

— Е, я тут до рана не буду сидіти.. Треба його викликати на двір... але як?

Дмитро вихопив собі доброго колика з плота і став ходити довкола хати. Відтак підійшов під вікно і гукнув :

— Горить, гей! Утікайте!

В хатї заворушило ся. Вони не знали, з котрого кінця горить, бо не бачили ніде світла. Кинули ся бігти на двір. Лавро вийшов перший, бо Костиха метнула ся збудити доньку.

Як іно Лавро вийшов за поріг, Дмитро замкнув сінні двері на защіпку.

— Що то за алярм? — питає Лавро.

— Почекай, татуню, я тобі такий алярм зроблю, що десятому будеш заказувати, як удовам голови завертати!

В тій хвили держав уже Лавра за чуприну, перевернув під ноги хребтом до гори, придавив колїнами за карк і став бити коликом, куди попало. Лавро, видно, не був силач, а тепер і кричати не міг, бо лицем заповоров у болото. Костиха кричала в хатї, дївчина собі, і термосили двері.

— Не бійтеся, мамуню, не горить ніде!
Я тут.. не бійтеся! — і бив даліше, аж лускіт ішов.

Костиха зміркувала, кого бють.

— Ой, Дмитре, ти проклята дитино!
За що-ж ти його так караєш? Таж він тобі буде татом..

— Я длятого його тепер бю, бо потому
якось не випадає тата бити, — говорив
Дмитро і молотив даліше. — Маєш, зло-
дію, ти пройдисвіте, волоцюго! А як іще
раз тебе тут прихоплю, то убю на смерть!..
Тепер марш!

Дмитро зліз із Лавра, підніс його обі-
руч до гори проти себе і майже виніс до
перелаза та бебевхнув ним на улицю, як при-
колотком соломи.

Лавро стогнав тяжко, піднісся на силу
і пішов у чотири боки попід плоти до
дому. Він не посмів і словом обізватися,
бо Дмитро готов підбігти та побє ще дужше.

Дмитро, сапаючи тяжко, відчинив сінні
двері і випустив маму, що дерлася на двір.

— Де він, де Лавро?

— А то був Лавро? Я навіть не знав..
я гадав, що то злодій господарить коло на-
шої хати..

— Я-ж до тебе кликала, що то Лавро!

— Ба, мама вже тоді кликали, як я його
зачав бити, то трудно було переставати..
він міг би мене вибити..

Костиха зміркувала, що Дмитро собі
з неї жартує. Вона ще більше розсердилася.

— Та яка кара тебе наднесла тепер?

— Та яка кара? Я сам прийшов.

— Таж ти мав їхати до міста!

— Ну, я поїду завтра, а до рана ще далеко... Не бійте ся, мамо, буде наперсток... я не забуду... Доброї вам ночі!

Дмитро пішов до вуйка і поклав ся спати в стодолі.

Прокинув ся скоро день і став поратися коло коний, вибираючись у дорогу.

Вийшов вуйко.

— Адеж Гринько? Ти-ж не їдеш нині...

— Та чому маю не їхати? Я вже по роботі...

— Коли?

— Ще вчора Я так його, вуйку, випарив, що а! Буде лизати ся який місяць...

— Добре справив ся! Ну, їдь до міста, а я мамі сам іще скажу, щоби не дуріла.

Ще того дня побачив Шевко Костиху, як ішла селом.

— Сестро, ходіть но сюди, щось вам маю сказати!

Костиха догадала ся, що Шевко хоче їй сказати, але годі було не піти.

— Ну, коли весіле, сестро? Може й за старосту попросите?

— Та я, пане браце, гадаю в осени... тай певно, що буду просити, коли не погордите та не відкажете.

— Ти, бабо, на правду дурієш! Чи ти собі зміркувала своїм дурним розумом, що з того вийде? Я тобі зараз скажу. Лавро не дасть собою так помітувати, як покійний Кость. Возьме тебе за косу і будеш у гіркий черепок плакати. Потому — то знаний п'яниця, буде з хати виносити все, що під руку попаде, та таскати в коршму, а за кілька літ підете обоє з торбою. Раджу завчасу купити собі ліру і вчити ся дідівських п'я-

сень. Далі — Дмитро піде до війська, бо вжеж на господарстві буде чоловік, то режлямувати не можна, а як верне, то твого Гавруся пражити буде на кождім кроці, поки вас обоє не викине на улицу, бо се його хата... розумієш? Його, а не твоя, бо я для нього її поставив тай щоби ти мала де старі кости погріти, але не для твоїх кавалерів, таких безязиких волоцюг, як той Лавро...

— Я маю і свого поля досить, то вистане для нас двоїх...

— Коли ти дурна коза! Дмитро як схоче, — а я постараю ся про те, що схоче, — то тебе за тиждень по весілю з хати викине і сам буде господарити, бо інакше я його з війська не увільню, а тоді поставте собі з Гаврусем шатро на опусті, там, де звичайно ставлять зайшли Цигани. Буде вам добре, як голубятам у гніздочку; ти будеш ворожити, а він найчить ся завчасу коний красти — а може вже уміє?..

— Ог не сміяли би ся ви з мене бідної! Я вже й так маю з себе досить.. Вчера той тунцвот Дмитро так його тяжко скарав...

— Дуже добре зробив! Хвалю його за те і кажу тобі, що ледви чи дожие твій Гаврусь із цілими ребрами до вінця.

Костиха відійшла, хоч не покидала тої гадки, що мусить віддати ся за Лавра.

Иншої гадки був тепер Лавро. Він ледви заволік ся до дому і зараз післав по стару Білецьку, щоби йому що порадила. Стара оглянула тіло Лаврове, поприкладала масти цілющої тай каже:

— Не ходи, Грицю, на вечерниці, бо Бють...

Таким способомвилічився Лавро не лише з побоїв, але і з любовців. Він був би не лиш не пішов до Костиhi, хоч вона переказувала до нього, але навіть не хотів на неї подивитися, коли прийшла його відвідати.

— Марш цум тайфель! ферфлюхте багаж! Твій синок так мене тяжко сплейзерував... не хочу тебе знаць!

Тепер Костиha стямила ся, а по кількох днях тихого плачу забула на своє весіле.

— Слухай, Дмитре! — каже одного дня Шевко, — тобі, небоже, пора до дому, та пильнуй мами, шоби знов який кавалір не підбрав ся. Треба й про твоє військо подумати, бо як наймита тебе не виреклямують. Зачинай господарити сам. Я про тебе не забуду і будемо собі взаїмно помагати. Далі-далі треба буде подумати й про жінку...

Таке предложене було Дмитрови не на руку, бо воно віддалювало його від задушевного пляну остати на вуйковім господарстві, а відтак узяти якусь таку невидану богачку, якої в Закуттю нема.

— Та мені ще час женити ся, — каже смирненько Дмитро — а у вуйка мені так добре, що певно й на своїм ліпше не буде... От вуйко вже далі зачнуть старіти ся, то все я таки доглянув би всього ліпше, ніж наймит, тай вірнійше..

— Про твою вірність, Дмитре — сказав на те Шевко — я знаю, і я тобі того не забуду, лише будь дальше такий, як до тепер. Але ти не для мене жнеш, а для себе. Годі тобі вислугувати ся для мене — треба й про себе подумати. А ми-ж за море не розходимо ся. Як би мені чого до тебе було

треба, то закличу тай прийдеш. Тобі треба конче дома бути, бо добре, що ти одного каваліра відправив, але як трафить ся такий другий, що буде міцнійший від тебе, що тоді зробиш? А може й так трафити ся, бо твоя мама ще собі нічого, а такий кусок дуже ласий. Влізе тобі вітчим у хату, розтратить усе, пропе.. А вже ґрунтець заокруглив ся, де-що і в оборі і в коморі.. шкода би..

Дмитро не перечив ся дальше. Він рішив ся не спускати з вуйка ока і підлешувати ся йому дальше, удавати безінтересовного, а свою гадку вкрити на самім дні душі, щоб і в сні не зрадити ся.

Шевко дав йому на початок паруконий.

— За виратованє Олюньки — сказав — належить ся тобі оден кінь, а другого даю тобі за твою ширість до мене. Віз мусиш собі сам справити, а поки-що позичу свого, як буде треба.

Дмитро осїв на своїм і став господарити. У вуйка навчив ся пильности, ошадности і всякої господарської роботи, а що був сильний як мед відь ітверезий, то все йому йшло легко, як по маслі.

Костиha розстала ся тепер із думкою в'ддавати ся. Тепер не було навіть нагоди зробити яке-небудь знаомство, бо Дмитро пильнував її як ока в голові. Не удержала ся теж пригода Лавра в тайні, а всякий удо-вєць чи молодець волїв би піти до Дністра утопити ся, ніж посягнути за Костиhoю. Костиha, хоч мала великий вплив на свого сина, то однак на тій одній точці бояла ся переконувати сина.

XIII.

У Лукашового Андрія пішло від тої болючої події все іншим ладом. Ганна віддала тепер керму всього господарства в руки чоловіка, що захопивши собі власть і посмакувавши в ній, був би ні за що не хотів зійти до своєї попередньої ролі.

Тепер усім було лекше жити. Ганна не раз пробувала панувати, але Андрій гримнув зараз на неї і баба не знала куди дівати ся. Поза тим Андрій був лагідної вдачі і не надужив з свого панованя.

Олюньці полекшало. Тепер вона мала за кого сховати ся в потребі, бо вуйко любив її і не раз на Ганну посварив, коли побачив, що знущаєть ся над дівчиною. Проте, щоби Олюнька пасла худобу, й бесіди вже не було. Олюнька робила в поли, в огороді з вуйною, зимою пряла. Вуйна не перестала ненавидіти її, а що не могла інакше виляти на неї своєї злости, то мстила ся тим, що нічого її не вчила, що жінка повинна вміти, бо інакше ніколи не буде доброю господинею.

З Олюньки стала дівчина гарна на ціле село. Почали за нею і хлопці заглядати, але Ганна, де лиш могла, відганяла їх і відрашувала. Вона тим матерям, що мали дорослих хлопців, розповідала на ухо ріжні, несорворені річи на Олюньку. Вона як огню бояла ся тої хвилі, коли би Олюнька мала вийти за муж, бо тоді не лиш віддавай грунт і уступай ся з хати, але ще і рахуй ся з того, чого нема. Тих рахунків вона найбільше страхала ся. Крім того вона знала, що ко-

лись се мусить скінчити ся, але коби хоч не тепер, коби хоч трохи дальше ту неминучу конечність відтягнути, хоч би дівчина за той час і посивіла...

На тім усім Андрій нічого не розумів ся і длятого не перешкоджував жінці. Йому й на гадку не приходило, щоби колись мало бути інакше, як тепер.

Парубки подовідували ся від своїх матерей про ріжні хиби Олюньчині і стали собі розказувати на ухо, а в кінци всі довідали ся, що Олюнька така дівка, що бодай нікому не довело ся женити ся з нею. Олюньці було се зовсім байдуже. Вона ніде не ходила. Заєдно була при роботі, а в неділю або свято, коли другі дівчата йдуть на музику, Олюнька сяде та читає книжку або виспіває пісні з молитовника. З-за того то вона і не могла довідати ся, що про неї по селі говорили.

Але був хтось у Закутю, що думав заєдно про подруже Олюньки. Шевка не покидала та гадка, що Олюнька лише для Дмитра пара.

— То видиш, Марин — мовляв він до своєї жінки — красшої пари не було і не може бути. Олюнька з доброго шляхотського роду, дівчина чесна, роботяща, по музиках не ходить — ну, і хороша, як пані! А Дмитро хлопець лепський і я все кажу, що в нїм пливе добра шляхотська кров... Я їх мушу злучити, аби не знаю що!

Шевкова не перечила чоловікови, бо й сама бачила, що пара буде дбрана, а бодай так їй здавало ся.

— То якраз так, якби ми обоє! — мовив дальше Шевко. — Дмитро не дасть

собі в кашу дмухати, а Олюнька спокійна і смирна, а так повинно бути, бо се по божому. І маєток у неї є — є коралі, у мене сотка і двацять п'ять моргів доброго ґрунту...

— Воно все добре — замітила жінка, — але я не знаю, чи то ще не завчасу? Він іще молодий, а вона ще таки дитина тай не знати, чи чоґо навчила ся...

— Ти все зі своїм! — перебив Шевко, — чому не мала би навчити ся? Або то святі горці лїплять? А як не навчила ся, то вже хиба й не навчить ся у вуйни. Скорше вже при Костисі доучить ся того, чоґо не вміє. Або ж то Олюнька піде на самостійну господиню? Дмитро не викине мами, а при старій навчить ся таки скорше, ніж там... Кажеш, що молоді, а я своє говорю, що не кай ся рано встати, а молодо оженити ся. Коли-ж віддавати ся, як коса посивіє? Моя покійна мама, як віддавала ся, мала п'ятнацять лїт, а жила дев'ятьдесять. Олюнька має тепер шіснацять — сама пора!

Шевкови та гадка так дуже подобала ся, що задумав таки зараз виконати її. Думав іще кілька днів над тим, а в кінці післав за Костиною.

— Чуєте, сестро, не час би то вже Дмитра женити?

— Або я знаю? Може би й час...

— А з ким? — питає Шевко.

— Треба би когось пошукати... та чей-же не з ким-будь...

— Певно, що так, але для Дмитра лиш одна тут пара...

— Не знаю, кого ви думаєте, пане браце!

— А Олюнька Лукашова, що?

— Може би й Олюнька? але треба би то добре розгадати.

— Що тут довго гадати. Ось дивіть: Дівчина ладна на все село, і добра, про те всі люде знають, тай маєток ладний. Буде вас слухати, як рідну маму, бо вона в добрій руці була, тай будете мати спокійну годину на старість... Знаєте, сестро, підіть ви самі до Ганни і розпитайте, як там? Вам бабам найліпше такі діла удають ся. Погадайте про те, що Дмитро став би відразу заможним господарем...

Костиха, заки пішла на обзорини, порадила ся з сином. Дмитро сказав:

— Як би то, мамо, радив хто инший, а не вуйко, я на Олюньку й не подивив би ся, але з вуйком годі перечити ся. Хоче так, най буде так! Як би хотів мене і зі старою бабою оженити, то й так було би добре. Я вже того певний, що він усе запише мені, а нікому другому. Я знаю, що вони з братом-ксьондзом поперечили ся страх! Сам я чув під дверми, як сварили ся, і вуйко сказав, що його дітям не дасть нічого... во-лить першому-ліпшому шляхтичеви записати. А хто-ж у нього перший і ліпший шляхтич, як не я? Поводив ся зо мною як із власним сином.. ну, а все до того йде, що я буду на Шевковім... Таки, мамо, зберіть ся і йдіть до Ганни розвідати...

Костиха була хитра баба і не хотіла поки-що перед Ганною показувати, що вона на правду щось думає з Дмитром. Вона хотіла лише так, буцім-то випадком кинути слово та розглянути ся ближше по хаті.

Костиха вибрала ся ніби-то в поле улицею попри хату Андріїв.

Ганна саме в ту пору порала ся з чимось перед хатою, як Костиха надійшла улицею.

— Дзїнь добрий вам, пані Єнджейова!

— Дзїнь добрий і вам, пані Костьова! — відповіла Ганна, оглянувшись, хто до неї говорить.

— Як там сього року у вас в огороді показує? — заговорила Костиха. — Виджу, гарні у вас бураки...

— От собі, нічого.

Костиха тимчасом приблизила ся до воріт, оперла ся на них руками тай почала розказувати:

— У мене, чуєте, така біда, що страх! Якесь лихо стало ся корові, ніраз не хоче молока давати! Вже що я не робила... і чари зганяла і підкурювала бзовим цвітом... нічого не помагає!

— А де ходить пасти ся? — спитала Ганна.

— Та на толоку... там, де і другі.

— Най би вже і на толоку, аби тільки не гонити на міст, коло тої чарівниці Решетелихи, лише долиною, яругою, бо та шельма молоко відбирає... То вже не одному таке трафило ся і я сама торік досвідила того. Тому я не дозволила би ні за що туди гонити мої корови...

— Е, та що вам, пані Єнджейова! Ви маєте ким послужити ся, то можна вам гнати, куди хочете, а у мене одна дівчина, то жене, куди може.

— А у мене так багато челяди, чи що? Що ви говорите?

— Не ображайте Пана Бога! — каже

Костиха. — У нас троє своїх дітей тай Олюнька..

Ганна махнула рукою, буцім-то хотіла сказати, що з Олюньки не великий для неї пожиток.

Бесіда перервала ся, та Костиха не була тому рада.

— Ви, пані Єнджейова, будете десь далі Олюньку віддавати..

— Віддала би ся, як би який каваліртафив ся, але тепер тяжко.. Кожний шукає чогось ліпшого тай вибирає.

— Е, та ще Олюнька не знайшла би гарного каваліра? — замітила Костиха, — таж вона богачка на ціле село..

— Правда, що ніби то богачка, але то ще не все, чого до щастя потреба..

Ганна зробила таку таємничу міну, мовби вона Бог знає що мала сказати на Олюньку.

Костиха зацікавила ся і стала допитувати дальше:

— Та що би їй бракувало? Дівчина вродлива, навіть красна, спокійна, ніде не ходить..

— То все мало! А як би я вам стала розказувати, то на волівій шкірі не посписував би.. Та прошу близше!

Костиха відхилила ворота і ввійшла на подвіре.

— Ну дивіть ся! — сказала вона, — хто би того сподівав ся? А мені радили, щоб її мій Дмитро сватав..

— Ваш Дмитро? Бійте ся Бога! Вона Дмитра не варта.. Для нього не такої жінки треба, бо то хлопець гарний, робітний.. його шкода!

— А леж скажіть, пані, бо я повинна знати, коли йде про мою дитину... Мушу його перестерегти, бо йому також дівчина в око впала.

— Ой, б'йте ся Бога, не губить дитини! А то би ви взяли собі ящірку до хати! Вона вас незадовго так взяла би за лоб, що ну! — говорила зтиха Ганна. — Поки ще була під моєю рукою, то тримала язик за зубами, а тепер, кажувам, як виросла і пішла ніби-то під руку мого чоловіка, гірка моя година! Перед людьми ніби то смирененька, як ягня, а коли ніхто не дивить ся, то го-го! А нехлюя, нероба, сама зпід себе не вимете і не винесе. А такий вам туман, нічого-нічого не навчить ся. Прошу вас, дівчина як тополя, стілько літ учу її, а вона вам не вміє горця умити, голки в руку взяти... Я дала би її охотно з хати, відрекла би ся всього, але що ж, ніхто не хоче брати, а я мала би собі на совісти, як би кожного не перестерегла...

— Та то нераз така відміна трафить ся, — притакнула Костиха.

— Ой, правду ви сказали, що хиба якась відміна, а не людська дитина... Я не радила би й мому ворогови брати її, не то вам...

— І мені так здаєть ся, що шкода заходу... Бувайте здорові!

Костиха пустила ся до воріт.

— Ідіть з Богом та б'йте ся Бога, пильнуйте дитину, щоби собі голови не завертав, бо гірка буде його година...

Костиха була вже за воротами, та аж росла з радости, що так легко удало ся їй вивідати все, що їй треба було знати. Те-

пер, як розкаже Шевкови, той певно не буде налягати, щоби Дмитро женив ся з Олюнькою. Костисі все здавало ся, що Олюнька за мала пара для Дмитра. Вона тому подружю не була рада, тож і хотіла конче вірити в слова Ганни і вірила. Як би не те, вона пізнала би зараз, що Ганна бреше.

Шевко був у хаті, коли Костиха прийшла до нього.

— Панє браце, шкода заходу!

— З чим?

— Та з тими сватами до Олюньки.

— А ви вже там були?

— Іду простісінько звідтам. Я так буцім-то не за тим зайшла до Ганни і розпитала все до чиста.

— Хиба Ганна не хоче?

— Та про те і бесіди не було, але вона мені на Олюньку наговорила таке, що я не дозволила би ні за що в світі, аби Дмитро з нею женив ся. Та то вам така ящірка, нероба, нехлюя, неук..

— А я вам кажу, що Ганна бреше! — відрубав Шевко. — Я Олюньку ліпше знаю, ніж хто другий. Вона була й у нас дві неділі. То така спокійна дівчина і зовсім не лінива. Але з того всього, що мені говорите, я виджу, що Ганна не хоче її віддати за муж, і я знаю чому. Йй, видите, трудно прийдець ся ґрунтець віддавати, длятого й відганяє женихів. Я чув уже трохи про те, що вона людей відстрашує від Олюньки, але нічого не казав, бо се мені трохи на руку. Гадаю: Не буде інших, то лекше прийде Дмитрови, а вони обоє як би сотворені для себе...

— Ганна каже, що вона вам не вміє ніякої роботи господарської...

— Коли так, то дивуюся, що Ганна така без чола, що може до такого признати ся! А хто-ж тому винен?.. Не сором же то для неї, що за стільки літ нічого її не навчила?

— Вона каже, що Олюнька такий дурний пень, що нічого навчити ся не хоче...

— О! знов неправда! Як би вона була така тумановата, то й читати не навчила би ся, а сеж більша штука, ніж шити. А учитель дуже її хвалив, казав: Вона у мене перед усіми дітьми... Я лиш дивуюся, що ви, сестро, така розумна жінка, а так легко дали себе вивести в поле. Нема що казати, Ганна хитра баба, але зо мною вона не потрафить!

— Я чогось, пане браце, бою ся...

— А я вам кажу: Не бійте ся нічого! Все буде добре і будете мати добру невістку. Скажім навіть, що вона на правду нічого не вміє, ну то що? Або ви її не научите? Лиш припильнуйте її щиро, а побачите, що за пів року буде з неї така господиня, аж любо!.. Тепер я сам возьму ся до того. В тім уже моя буде голова!

Костиха пішла до дому.

Шевко ршив ся поминути Ганну, а обговорити діло з Андрієм. Зараз прикликав до себе Гринька наймита

— Гриньку, підеш до Лукашевого Андрія та так, щоб Андрієха не знала і не бачила тебе, і проси його до мене. А кажи виразно, щоби жінка нічого не знала. Розумів?

— Розумів, чому ні?

Гринько йшов улицею попри хату Андрія, оглядаючись на всі боки осторожно, щоби не побачила його Ганна. Вона сама в тій порі робила щось в огороді з Олюнькою. Гринько схилив ся таки попід пліт і зайшов перед хату, де вже Ганна не могла його видіти. Андрій ладив щось коло воза на подвірю.

— Пане Єнджею! — каже Гринько зтиха, — пан Шевко просили вас чогось зараз до себе, та так, щоб ваша жінка не знала.

— Добре, я прийду незадовго.

Гринько скрутив у другу улицю і шез межі плотами.

Андрій покинув сокиру, надягнув полотнянку і перейшов через перелаз. Ганна побачила його, але не мала смілости питати ся, куди йде. Андрій, щоб не звертати на себе уваги жінки, каже:

— А уважайте там на хату! Я йду до коваля, щоби мені зладив сворень до воза...

Андрій був цікавий, чого Шевко кличе його, і йому ані на гадку не прийшло, щоби се тикало ся сватів.

Шевко попросив його до кімнати.

— Я вас, пане Єнджею, просив сюди задля Олюньки. Я хочу її сватати, ну, а що ви її опікун, то я хотів перше з вами по тихо поговорити.

— А за коож?

— За Костевого Дмитра.

— Або я знаю, чи то буде добре?

— Чому не мало би бути добре? Тому хлопцеви нічого закинути не можна, бо то вам парубок на своїм місци. Був стілько літ у мене і я його випробував на всі боки тай

можу кожному заручити, що в нім пливе добра шляхотська кров... От нічого довго думати! Зроблю в осени весіле тай Олюнька піде до хати Дмитра.

— Мені здаєть ся, що вона ще молода, — замітив Андрій, — таж то їй що лиш на сімнацятий рік пішло...

— Так, на сімнацятий? А я гадав, що їй ще лиш на шіснацятий... Коли так, то ще ліпше.

— Та все ще молода... і я ще не гадаю її віддавати.

— Ну, як хочете! Але я Дмитра сеї осени мушу оженити... з війська він уже увільнений. Ні, то ні, треба деінде шукати. Але я мислив, що воно для вас буде ліпше. Ось дивіть: Взяв би Олюньку до своєї хати, а вас лишив би таки в її хаті тай рахунків не жадав би, як опіка скінчить ся. Мали би ви святий спокій раз на все. А так не знаю, що буде. Трафить ся хтось Олюньці, хтось порядний. Ви їй не батько, тож не зможете заперечити їй піти замуж, бо як ви не позволите, то суд позволить. А хочби чекала, аж буде мати 24 роки, тоді і без позволеня віддасть ся, як схоче і за кого схоче. Даймо на то, що той хтось не буде мати своєї хати і до Олюньки пристане. Тоді забирай ся, вуйку, хочби й серед зими, фора з не свого двора!... Знаєте?.. з чужого воза і серед болота злази! Отже розгадайте добре, заки скажете: ні! Я потрафив би остаточно й сам тої штуки, що виєднав би в суді для Олюньки позволене піти за Дмитра... але тоді Дмитро міг би бути твердий, і може схотів би Олюнчину хату знов якому Йоганови винаняти. Пога-

дайте добре! Я, видите, в тім ніякого інтєресу свого не маю, але лише хотїв би Дмитрови долю забезпечити, бо то мій свояк і добра дитина. Для нього міг би я і в місті жінку знайти, але я волю шляхтянку. А може Олюньці з того буде яка кривда? Борони Боже! Я за Дмитра ручу, що то добрий хлопець... Розумійте язици?..

— Та я, панє Якубе, против Дмитра нічого не можу мати... Певно, що хлопець добрий і господарний..

— А видите, самі кажете... Ну, як же?

— Та дай Боже в добрий час!

Подали собі руки.

— Але я гадав би, панє Єнджею, щоби ви ще нічого не говорили перед жінкою... Баби готові нам псувати, а ви самі видите, що то добрий інтєрес для вас. У неділю я прийду сватати.

Андрій попрошав ся і пішов до дому. Було йому трохи прикро, що треба буде віддати ґрунт тай двоє робучих рук убуде. Але до того мусіло колись прийти: Як не тепер, то в четвер — думав собі Андрій, як переступав перелаз.

Ганні, розумієть ся, не сказав про те ані слова. Так само Ганна не говорила йому ніколи про те, щоби хто коли старав ся про Олюньку.

В неділю по обіді появил ся Шевко в новій капоті з Дмитром та ще одним поважним шляхтичем у хаті Андрія.

Ганна, як побачила Дмитра, догадала ся зараз, чоґо ті гості хотять. Вона хотіла зараз утекти з хати і сховати ся де під шопю, але Шевко придержав її в порозі.

— Ов! Щось вам, пані Єнджейова, не дуже милі гості, коли утікаєте... Та почекайте трохи та прийміть нас хоч добрим словом, коли не вином-медом..

Нічого було робити. Ганна вернула ся від порога. Андрій попросив гостей сідати.

— Може вже догадали ся, чого ми прийшли до вас із каваліром, коли у вас є панна...

— Та певно, що догадали ся, — каже Андрій, — ми дуже вам раді.

— Та чого говориш, коли не знаєш, про яку тут панну ходить, — каже Ганна, котрій саме тепер прийшло на гадку, чи не дало би ся своєї доньки за Дмитра віддати.

— Ну, коли так, то я скажу виразнійше, — обзиваєть ся Шевко. — Ми прийшли з паном Дмитром Полошинським до панни Гелени Лукашової в свати.

Олюнька як почула ті слова, хотіла утекти з хати. Другий сват задержав її в порозі.

— Ото ладно, та так утікати перед шляхтою? Почекай трошки!

Олюнька вернула ся і залізла в кут за запічком, ціла червона як рожа.

— Дякую за честь, панове шляхта, а я Олюньки не маю ще до віддання, вона ще дитина! — каже зі злостою Ганна.

— Як лише длятого, — каже з натиском Шевко, — то нема страху, щоби її не засватати.

Тепер обізвав ся Андрій. Він зміркував, що Ганна буде перечити ся, а йому хотіло ся показати перед шляхтою, що тепер він пан у хаті, а не Ганна.

— То, панове, все жарти, що моя жінка говорить. Тут лише моє слово буде мати вальор, бо я Олюньці опікун. Отже я позволяю і годжу ся на те, щоби Дмитро взяв Олюньку, як лиш вона сама схоче...

— Ну, певно, що так! — каже сват. — На милуваня нема силуваня.

Андрій звернув ся до Олюньки :

— Що ж, Олюнько, підеш за Дмитра? Олюнька не обзивала ся, лише відвернена до печі лицем шпортала пальцем у зачіпку.

— Та бодай подиви ся на нього, бо не будеш знати, котрий! — каже Шевко підходячи до дівчини. Він узяв її за плечі та повернув нею на середину хати. — Відтак у церкві могли би тобі підмінити, та замість гарного Дмитра підставити якого каліку...

Олюнька поглянула з підліб'я на Дмитра і усміхнула ся. Але в її чорнім оці показала ся сльоза.

— Ну говори, хочеш Дмитра, чи ні?

— Хочу, відповіла несміло Олюнька, не підводячи голови.

— А підеш за нього з доброї волі? — питає дальше Шевко.

— Піду...

— От і ладно! Видно, що розумна дівчина, коли таким гарним шляхтичем не помітує. Отже памятайте, панове, добре, що шляхетне уроджена Гелена Лукашова годить ся вийти за муж за шляхетне уродженого Дмитра Полошинського. Дай Боже щастя на довгий вік! Тепер поцілуйте ся!

Дмитро кинув ся на Олюньку, взяв її справно за шию і цілував, куди попало.

Шевко лиш підморгував на свого товариша свата.

— Де ти, Дмитре, навчив ся так гладко дівчат цілувати?... Видите, пане браце, цілує як із книжки. . Віртеж тепер тим вітрогонам в їх смирність! Показує, що дівчини боїть ся як огню, а дайте йому волю, то цілує, аж лускає...

Андрій шепнув щось Ганні. Вона пішла до комори, принесла хліб, масло, а сина післала за горівкою.

— Ба! де-ж хустка? — питає Шевко.

Ганна пішла до скрині і виняла нову хустину, певно не для Олюньки приладжену. Показали Олюньці, куди має хустку перевязати.

Посадили молодят за стіл. Гості посідали.

— Дуже добре зробило ся — каже Шевко, — так я люблю. По що то довгого мявканя, як коти на даху?.. Раз-два тай позаручинах!

Першу чарку підніс Шевко.

— Коли вже так ладно стало ся, то най Бог благословить, з роси, з води, аби ви були багаті, щасливі і веселі, як свята земляця в Петрівку! Любіть ся щиро, то й біда вам нічого не зробить. За ваше здоровлє, віват!

Дмитро випив до Олюньки. Вона взяла чарку, поцілувала вуйка, вуйну і сватів у руку, випила трошки та поставила чарку на столі.

— Ну, колиж зробимо весіле? — питає Шевко.

— Та хиба аж в осени.

— Певно, що в осени, бо й робота тепер, і нема нічого приладженого. Приданим

займеть ся вже моя жінка, бо є на те у мене сотка, що лишив покійний Лукаш, царство йому небесне! Але треба і волю його сповнити. Весіле буде тихе, без музик. Возьмуть слюб, поснідають у мене тай до роботи.. Що то варті ті всі гуки-пуки тай пяничене через три дні або й більше?...

Гості перекусили і стали прощати ся. Дмитро поцілував Олюньку на прощанє. Вона вже не соромила ся і поцілувала його теж. Шевко іно моргав своїми довгими вусами і посміхав ся.

— На відході кеже до Ганни:

— Мене не згадуйте лихим словом, пані Єнджейова! Все вам пояснить ваш чоловік — мені не випадає. Тоді пізнаєте, що так буде найліпше, як лише може бути.

Але Ганна була лиха як чорт, хоч нічого не говорила, бо Андрій підтягнув собі трохи з тої оказії. Вона бояла ся, щоби не повторило ся колишне.. бодай не згадувати!

XIV.

Костиха приймила вість про догершені заручини байдужно. Олюнька не припала їй до вподоби. Вона гадала, що Дмитро повинен би оженити ся що найменше з попівною. Та щож було робити, коли таку пару вибрав йому Шевко, а Шевка трудно було дразнити. До того Дмитро ніраз не опирав ся воли вуйка, йому було се цілком байдужно. з ким вуйко каже женити ся, а коли-б вуйко колись зробив інакше ніж як собі то Дмитро уложив, тоді і попівна йому ні на що.

Стали лагодити ся до весіля. Шевкова поїхала сама до міста, накупила сукна, ріжних півсуконків, полотна, перкалю, піря на подушки, купила нову скриню хороше в цвіті помальовану. Сорочку і спідниці дала пошити між шляхтянки швачки, хоч сама все помірjala і покраjala. Шевко купив білих баранів дрібненьких, густих на кожух, і два великі лиси на ковнїр. Вижидали Йоська, щоби те все пошив, як треба.

Йосько був мандрівний кравець із третього села, що половину року проходив помежи люди зі своїм молодшим братом Янкелем і заробляв голкою. Він ходив по дворах, по священниках і по заможнійшій шляхті. Його всюди так хапали, що треба було його бодай на місяць наперед замовляти. А хапали його так ддятого, бо робив добре, знав знаменито крjати, міцно шити, а при тім не украв, як то уміли інші мандрівні кравці. Був се дотепний тай веселий Жидок і міг заложити ся, що цілий місяць потрафить говорити одну казку за другою, цікаву, смішну або таку страшну, що слухачам волося дубом ставало. Те оповідане казок нічого Йоськови не мішало в роботі. Він мав таку славу між шляхтою, що хто мав капоту з під Йоськової голки, міг сміло уважати ся за першого елєганта в селі. Йосько, прийшовши де на роботу, сидів так довго, поки всього не покінчив. Аби не утік, то в горячий час, н. пр. перед Великоднем або Різдвом ховали йому чоботи під ключ. За той час харчував ся Йосько в коршмі, а поза тим живив ся печеними яйцями. Йосько набрав у тім не аби якої вправи; він завивав сире яйце в мокре

жлочя і загребував у жарке вуглє. Одну лиш мав Йосько слабу сторону. Він усього дуже бояв ся — бояв ся розбійників, а ще більше собак..

Того Йоська спровадив Шевко до себе. Він мав пошити для Олюньки два шляхотські кафтаники, один зимовий на ваті, другий літний, сукману і футро жіноче, сукном крите, з лисячим широким ковніром. Крім того мав ушити для Дмитра нову суконну капоту і камізельку.

Шевко доглядав Йоська, як брав міру і як краяв сукно. Він на тім добре розумів ся, а Жидови таки не довірював. Він мовив:

— Де ви виділи кравця, щоби не украв бодай кавалочка? Він не витримав би, хочби на сукні дідько хвіст положив..

Прикликали Олюньку під міру. Шевко робив свої уваги.

— Тільки не роби дуже тісне, бо то не на місяць, ані на рік, а вона виросте і погрубіє..

Олюнька тепер дуже змінила ся і виладніла. В її голові не могло те помістити ся, що вона незадовго вирветь ся зпід опіки своєї вуйни і стане сама господинею. А все таки вона бояла ся тої незнаної будучности, як і кожда дівчина перед весілем, котра лише поважнійше дивить ся на світ і жите.

Коли Шевко запитав ся про її волю при сватах, вона не знала, що казати, але потішила ся тим, що коли Шевко її сватає, то мусить бути добре, бо він не може їй зла бажати, а покійний Луць казав його слухати.

Зараз того дня, як відбули ся заручини, Олюнька, скоро іно гості відійшли, побігла на цвинтар і довго молила ся на гробі свого дорогого дідуся. Відтак посиділа ще на могилі, поки не зайшло сонце, та аж тоді вернула до хати, як худоба з пасовища вертала до дому. Вертаючись, вона так задумала ся, що не знала, куди йде, не виділа тих людей, що її на дорозі стрічали, і ні до кого слова не промовила.

В ночі не могла спати. В голові снувала ся усячина як по млинськiм колесі вода. Олюнька не могла взагалі зміркувати, чи то на правду, чи тільки сон. Аж по других півнях заснула, але не мала спокійного сну. Їй станули перед очі свати, а на постелі лежав умираючий дідусь. Він хотів щось сказати на слова Шевка, махав руками, підносив голову, але не промовив ні слова. Йому заперло дух і в горлі харчало. Відтак здавало ся їй, що то Шевко сватом, але дідусь сидить на лаві. Олюнька припала до нього, обняла за шию і стала цілувати в лице та по руках і питала ся, чи вона добре зробила, що згодила ся вийти за Дмитра. Але дідусь не відповів нічого і сидів засумований та лиш по головиці гладив її рукою. Вона пробудила ся і стала шептати молитви за дідуся, але того сну не могла собі вияснити ні на зло, ні на добре.

Від дня заручин Ганна начеб забула за Олюньку. Вона майже не говорила до неї нічого, хоч поводила ся з нею добре. Часом лише договорювала їй:

— Тепер уже вуйни не потребуєш, бо незадовго будеш своєю панею, шляхтянкою...

Олюнька приймала докори байдужно, бо вже привикла ще до чого гіршого.

Дали на заповіді і визначили день вінчання. Воно відбуло ся в неділю. Гостий було мало — самі свої.

Просто з церкви запросив Шевко всіх до себе. Шевкова приладила обід, що протягнув ся досить довго. Молодята сиділи на першій місці. Музик не було зовсім. Над вечером стали гості розходити ся до дому. Остала ся лише Костиха і молоді.

— Слухай, сестро, — каже Шевко, — памятай бути для неї рідною мамою та не забувай, що вона сирота і ніколи не зазнала доброї долі. Ти знаєш, яке зіленько Ганна, і як вона з Олюнькою обходила ся. Нехай бідна хоч тепер віджиє під твоїм оком...

— Ой певно, пане браце, що кривди їй не зроблю. Вона буде мені дочкою, коби лиш хотіла слухати.

Олюнька лишила ся ночувати у Шевка. Дмитро з мамою пішли до дому.

— Що-ж ви, мамо, на те скажете? — питає Дмитро.

— Воно покажеть ся, але як би то мало бути, що казала Ганна про Олюньку, то гіркий нам буде з нею світ...

— Та не знати, чого мав би бути гіркий світ? Коли вона пащекувала Ганні, то мені або вам певно не буде, бо візьму тай вибю. Робити також мусить, бо не дам їсти — тай що? Але все таки з весною відберу ґрунт, куплю ще пару коний і загосподарюю, як сам знаю. Таки правду казати — маєток ладний, а коли я вуйка послухав і оженив ся там, де він хотів, то певно мені се в троє вернеть ся, бо вуйко тепер на певно мені

запише. А того разом буде більше, ніж я не знати де оженив би ся тай не знати який посаг узяв і те все буде моє власне, не чуже...

Костиха пізнала з тої бесіди, що Дмитро ніраз не любив своєї жінки, а оженив ся з нею лиш так, аби витревати до кінця в ролі глибокого послуху для свого вуйка тай відтак загорнути його маєток. Вона з того тішила ся, бо так їй було вигіднійше. Не потребує дуже няньчити ся з Олюнькою, учити її, поводити ся з нею як із дитиною своєю, бо Дмитро певно не буде від неї того вимагати і до драчі межі ними задля Олюньки певно не прийде. Але з тої бесіди показав ся Дмитро грубим матеріалістом, котрому всякі інші почування були зовсім чужі, незнані.

— А ти любиш її? — спитала Костиха для певности.

— Ледви... Може колись полюблю, але тепер вона мені така сама, як би й яка стара баба. з котрою вуйко казав би оженити ся. Мені лиш одно на голові: Стати ще більшим богачем, як вуйко, торгувати кіньми, волами і мати гроші.

Костиха погадала собі, що певно не буде сина намовляти, щоби любив жінку.

— От розумна моя дитина, бодай ти сто літ прожив за те слово! І я так кажу, що гроші головна річ... За гроші дістанеш усього на світі і можеш мати десять жінок, як захочеш.

— А мені на чорта стільки жінок! — каже Дмитро, як уже входили до хати, — або я Турок, чи що? З одною не знаю, як вийду, і як би Олюнька не мала того, що

має, а вуйко не був таким богачем, тоді вона побачила би мене коло себе, як своє ухо.

Тої розмови мамуні з Дмитром не чув ніхто, ні Шевко, ні Олюнька.

Вона бідна не стямила ся ще з тих вражінь, які сьогодні пережила. Шевкова не відступала її кроком. Шевко, догадуючись, що жінка буде Олюньці давати якісь ради і науки, вийшов кудись, лишив їх самих у кімнаті.

— Хвала Богу, моя дитино, що вже твоя недоля скінчила ся! Все воно інакше на своїм жити... Най тебе Бог благословить, моя дитино, так як собі на те заслугуєш!

Шевкова обіймила Олюньку за шию і поцілувала в чоло.

— А як тобі гарно в тім чипку! От славна шляхтянка! Той твій Дмитро знав, що робить, тай хіба би дурень був, щоби такої ладної жінки не любив.. Коби мені Бог був таку дочку дав, я не знала би де її посадити.

В очах Шевкової показали ся сльози; вона зітхнула. Хотіла відігнати від себе сумні гадки і запитала Олюньку:

— А ти Дмитра любиш?

— Люблю, — сказала Олюнька тай сховала своє личко на грудях Шевкової.

— Люби його щиро! Він добрий чоловік і варт того. Любіть ся, а Бог буде нас благословити.

Балакали довго в ніч. Шевко вернув.

— А йдете ви, баби, спати, га? — каже ніби то сердито. — Але перепрошаю! Я забув, що то молода пані Полошинська, а я, старий, побачивши чипок, гадав, що то яка стара баба сюди прийшла. От раз шлях-

тянка! — сказав до Олюньки піднісши її бороду легко в гору... пара з вас гарна, ані слова!

Шевкова відвела Олюньку до алькира.

— Спи солодко, моя доню, а завтра вже будеш спати у своїй хаті... Добраніч!

Олюнька поцілувала її в руку.

— Ну що, правда, що я добре зробив? — каже Шевко до жінки, коли остали ся самі. — Такої другої пари в Закутю нема... хіба ми двоє... правда, стара?

Він поцілував жінку.

— Певно, що ти добре зробив, але чи не за поспішно? Най би були ліпше пізнали ся. А то Дмитро майже не знає її, бо й по заручинах не хотів туди ніколи зйти...

— Е, ви жінки все своє... Не знати на що здало ся те м'явканє молодят? Поберуть ся, то й полюблять ся, тай годі! Миж знаємо добре, яке одно і друге... обоє добрі. Ануж би тимчасом хто інший підсунув ся тай хопив нам дівку зпід носа? Дмитро там не заходив, бо він взагалі до дівчат неохочий, але я знаю, що з таких молодців найліпші чоловіки бувають.

— Ріжно буває на світі... Але мені здаєть ся, що Дмитро дуже захланний на маєток...

— Ну, то має маєток тай уже заспокоїть ся.

— Але я все таки бою ся, щоби він із Олюнькою не поводив ся за грубо. Воно таке бідне, прибите, таке заголюкане, що аж жаль дивити ся, з нею обходити би ся лагідно, як із дитиною...

— Най но би з нею обходив ся зле або ударив її, то злапаю за гичку і так ви-

молочу, що аж піре буде летіти! Бігме, що так!

— Я не кажу, щоби зараз мав її бити, сього було би трохи за багато, але вона така, що її можна більше болючо вибити словами, ніж різкою.

— Ти, Мариню, говориш як дитина. Труднож знов, щоби з нею цятькати ся... Але не сміє їй навіть злого слова сказати, бо не знаю, що я зробив би йому!

— От най Бог боронить, щоби до того прийшло, аби аж ти між них мішав ся. Гіркий то вже світ, як між чоловіка й жінку мусять пальці тикати другі люди.

На тім розговорі скінчив ся і полягали спати.

XV.

Костиха зараз від першого дня рада була дізнати ся, чи правда се, що на Олюньку наговорила вуйна. Але трудно було зараз про все дізнати ся, бо годі вже з першого дня починати сварку з невісткою, аби переконати ся, чи вона вміє відгризати ся.

Костиха зачала від чого иншого. Вона заправила зараз першого дня Олюньку до роботи в хаті. То була найслабша сторона, з котрої можна було пізнати Олюньчині хиби. Вона уміла з того або мало що, або й нічого. А Костиха відбувала з нею формальний іспит. Казала їй брати то одну, то другу роботу. Скінчила на шитю. Іспит випав зле. Костиха не дала того Олюньці пізнати, але затимила собі все добре і Олюнька упала в її очах дуже низько.

Коли Дмитро вернув із поля, Костиха вийшла проти нього і повела його за собою до огорода.

— Нещаслива наша годинонька, сину! А то тебе Шевко убрав! Та то така нездара, що її хиба би Жидівка за наймичку взяла... Нічого тобі не вміє зробити, хоч на сміх!

— Та може ще навчить ся, — каже Дмитро.

— Навчить ся тепер, як стала замужною? Ого! пиши пропало! Того треба учити ся дівчині, як їй десятий рік мине, але не замужній шляхтянці... Наша мала Мариня сто раз більше знає, ніж та стара гойда!

— Ет! Робіть собі, що хочете... Ще я не мав би роботи, та тим собі голову сушив...

— Зле, сину, говориш! Ти собі повинен тим голову сушити, бо тут ходить про твою шкіру, про твоє жите. А що буде, як мене не стане, а Мариня віддасть ся? Не буде тобі кому сорочки вшити, ні випрати та їсти зварити. А ще, не дай Боже, як би знайшли ся у тебе діти. Засмердів би ся ти з цілою хатою!

— Не бійте ся, мамо, у нас дітей не буде...

— Ото-то! Як би діти, пропав би ти в гною і в болоті...

Війшли обоє до хати. Олюнька сиділа на лаві і щось пробувала шити. Робота йшла їй незручно, голка не хотіла в руці держати ся, нитка путала ся і мотала ся. Костиха трунула Дмитра значучо ліктем і показала головою на Олюньку. Дмитро

усміхнув ся згідно, але не сказав нічого. Навіть не привитав ся з жінкою.

— Давайте, мамо, їсти, я дуже голоден.

Костиха стала ставляти миску на стіл. Вона хотіла вже сказати, що най би йому жінка подала, що наварила, але здержала ся. Їй видало ся ще завчасно таке говорити.

Олюнька сіла враз до стола, та показало ся, що для неї не було здалої ложки, бо було лише три всього в хаті.

— Ото моя невісточка навіть за ложку не постарала ся! — каже ніби жартом Костиха. — Нині ще мусиш їсти, якою можна, а завтра купить ся.

Вона виймила з полиці стару. вищерблену ложку і подала невістці.

Олюнька не сказала нічого. Вона не догадувала ся, яким духом дише до неї Костиха.

По обіді Дмитро пішов у поле до роботи, а Костиха остала ся з Олюнькою дома. І знов Дмитро, вернувши з поля, не сказав Олюньці й слова.

Ішли спати. Костиха положила ся з Маринкою на постели. Дмитро ліг на лаві. Олюньці казала Костиха спати на запічку, бо на печі було ще горячо.

— Ти тут будеш спати! Повинно би тобі бути добре, а в зимі положиш ся на печі... там буде тепленько.

Запічок був вузкий і твердий, а про подушку Костиха забула...

Почало ся нове жите для Олюньки, але воно не було ні раз ліпше від передущого. День у день одна й така сама робота: то в поле йти з чоловіком, то дома

з Костихою. Як була в поли, Дмитро нічого з нею не говорив, нічого не питався, хіба заговорив про те, що тикалося роботи, а більше нічого. Він поводився так, якби Олюньки коло нього зовсім не було. А тимчасом люде, коли Дмитро йшов із Олюнькою в поле, ставали на дорозі і дивилися на них.

— А то щаслива пара, аж любо подивитися!... Ог бідна сирота, не зазнала гразду дитиною, та най їй хоч тепер буде добре...

Люде завидували Олюньці доброї долі.

В дома Костиха і не гадала дечого її навчити, обходилася з нею, як із наймичкою, що не вміє ніякої роботи та чекає лише, щоби добути свого часу, а потому — з Богом!

З часом почала Костиха воркотіти, відтак стала таки вигадувати на невістку в голос та прозивати деколи помийницею.

Олюнька зносила все терпеливо. Вона зміркувала, що ні Дмитро, ні мама не люблять її, то й не сподівалася від них щирого слова. Костиха лаяла її, а їй бачилось, що то вуйна Ганна перекинулася в Костиху. Лаяна з маленької дитини, поштуркувана і попихана, привикла до того і перед ніким ані одним словом не була би пожалувалася. Лише коли оставалася сама, давала своєму горю волю — плакала тихо, утирала сльози, і робила свою роботу даліше.

Вона хотіла мати хоч одну щирю душу коло себе, що любила би її. Обернулася до Марині, чоловікової сестри, але й тут не знайшла ні крихітки серця. Мариня, коли надивилася що днини, як мама і Дмитро

поводять ся з Олюнькою, стала й собі послугувати ся та помітувати нею і ніраз не гадала обернути ся до неї з добрим словом.

Олюнька замкнула ся сама в собі. Ціла її розрада була, коли в неділю пішла до церкви, а по обіді сіла в хаті і читала свій молитовник. Тоді звичайно не було нікого в хаті. Дмитро йшов до сусідів побалакати, Костиха виходила з Маринею теж. Тоді Олюнька давала волю своїм гірким думкам і сльозам та плакала, аж очі випливали. В сльозах тих топила своє горе. Нераз кортіло їй піти на цвинтар на могилу дідуся, але саме тепер настала болотниста зимна осінь, а цвинтар був далеко за селом.

Олюньці ставало що-раз гірше. Не минуло ще три місяці від весіля, а вже Костиха давала їй їсти окремо, як наймищці. Пішло з того, що Олюнька молоко процідила не так, як треба. Костиха визвірила ся на неї, споганила її остатними словами, в кінці, як сідали до обіду, сказала, що з такою нехлюєю мерзко їй їсти і дала їй в мисчині окремо.

Дмитро ніраз не мішав ся до того, що його мама вирабляла з жінкою. Його се ніщо не обходило. Хочби одно слово обізвав ся за нею, то ні! Олюнька проковтувала сльози, але не обороняла ся ні словечком.

По одній такій домашній бучи післали Олюньку за чимось до Шевка. Костиха зпершу ніколи її туди не посилала. Вона бояла ся, щоби Шевко не випитував Олюньку, як їй живеть ся, а вона щоби де з чим не виговорила ся. Але тепер Костиха так із тим зжила ся, що їй здавало ся, буцім во-

но так мусить і повинно бути, буцім Олюнька на те сотворена, щоби на неї заєдно голюкати, сварити та помітувати нею. Тепер післала її до Шевка, забувши, що вона може її зрадити.

Олюнька плакала через дорогу. Аж перед хатою обтерла сльози.

Шевкова дуже утішила ся нею, приймила її радо.

— А то горда шляхтянка, навіть не покажуть ся на поріг! — і стала її цілувати. — Та чого бо ти, моя доню, така червона на лиці, а очи аж кровю набігли? Чи не хора, або, не дай Боже, не плакала чого?

— Я, тітко, не плакала... се від вітру так очи почервоніли і зайшли сльозами...

Олюнька хотіла усміхнути ся, хоч серце краяло ся. Вона ужила цілої своєї сили, щоб не розплакати ся перед Шевковою, бо ні за що в світі не хотіла зраджувати своєї долі перед людьми.

Шевкова повірила. Те, що лице помарніло, приписувала иншій причині... Се вже було три місяці по весілю...

— Ну, а як же тобі живеть ся?

— Ог, як у господарстві при роботі...

Олюнька поладила орудку, за котрою післала її Костиха, і забирала ся вертати.

— Та посидь іще, Олюнько, і скажи дещо, — задержувала її Шевкова. — От незадовго верне „мій“ та утішить ся тобою...

Олюнька бояла ся здібати ся з Шевком. Перед ним могла з де чимсь виговорити ся, а вона того дуже бояла ся, бо аж тоді Костиха видерла би їй очи.

— Ой не можу, тіточко, не можу, те-

пер дуже пильна робота, і мамі борзо треба, — лепетала Олюнька і спішила ся відходити.

— А що тепер робите? — питала Шевкова, як Олюнька була вже на порозі.

— Дмитро молотить, а ми лущимо фасолю.

— Та зайди ще коли до нас, Олюнько! — кликнула Шевкова за нею в слід.

Костиха по відході Олюньки зміркувала ся, що не треба було її пускати до Шевка, щоби з чим не виговорила ся, але вже було за пізно завертати її. Тепер, як Олюнька вернула, хотіла Костиха довідати ся, чи вона не пожалувала ся з чим перед Шевками.

— А ти мені, небого, ніде не виноси з хати, що тут говорить ся, бо буде з тобою зле!

— Або я що виношу?

Костиха не мала смілости висказати ся просто, чого вона боїть ся. Треба було інакше про те довідати ся.

— Зайди но, Дмитре, нині до Шевка і довідай ся, чи наша красуня не набрехала чого на мене, — каже Костиха, увійшовши до Дмитра до стодоли.

— Та чого я там піду, щоби вуйко мене поганьбив?

— За що має тебе ганьбити, або ти їй коли зле слово сказав, чи що? Можеш і забожити ся на ге.

Дмитро винайшов собі якусь орудку і зайшов до Шевка. Його привитали радо.

— Щось ти, Дмитре, занадто з жінкою пестиш ся!... не можна тебе ніколи побачити.

— Та от, як то при роботі... нема коли.

— А що там Олюнька? Як живете з собою?

— Добре, Богу дякувати! Олюнька ще не привикла до господарської роботи, але навчить ся..

— Чому не мала би навчити ся, або до того треба такої великої філософії?

Дмитро зміркував, що Олюнька не пожалувала ся тут ні на що. Він був із того рад, бо не хотів ні крихти утратити у вуйка доброї слави.

Шевкам ані через голову не могло перейти, аби Олюнька була така нещаслива, якою вона була дійсно. Вправді Шевкова говорила чоловікови, що Олюнька помарніла на лиці, але обоє приписували се иншій причині і зовсім не прикладали до сього ваги.

Дмитро зміркував із бесіди з Шевками, що Олюнька не зрадила ся ні словом, і се розповів мамі. Костиха була з сього рада, але се ніраз не поправило Олюньчиної долі.

Коли Костиха пізнала, що Олюнька „твердої-натури“, стала з нею обходити ся ще гірше, як перше. Для неї було тепер безпечнійше, бо вже не бояла ся, що Шевко знати-ме про те і постоїть за Олюнькою.

Вона від тепер поводила ся з невісткою безоглядно. Її лютила та ангельська покора і терпеливість, із якою Олюнька зносила всі пакости, що їй у хаті робили. Може бути, що як би Олюнька хоч раз була їй добре відгризла ся, вона була би трохи змінила своє поведене, хоч би для того, щоби в хаті не було криків і гвалтів, але

Олюнька, привикла від ранної молодости до нелюдяного обходу, помітування і лайки, ані думала обізвати ся за собою. Дійшло до того, що Костиха рада була позбути ся невістки з хати.

— Десь другі люде умирають, а тебе не може дідько взяти! Видно, що лихе не згине... Та який мені пожиток із тебе? Завязала світ моїй дитині тай усім нам ізза такої ледащиці гірка година..

І дальше обходила ся з Олюнькою гірше, ніж із послідною наймичкою. Вона стала для неї вже й страву гіршу варити, а бідна Олюнька не мала на свою оборону нічого більше, хиба сльози, котрі нічого не помагали...

Дмитро ані гадав обстати за жінкою, хоч те зневажуване її творило ся таки в його очах. Він при тім поводив ся так, як би мама собаку з хати виганяла.

Костиха вживала невістки до найтяжшої роботи. Посилала її серед найбільшої заверухи до ріки прати біле та не дала їй навіть у що гаразд одягнути ся. Олюньку поколювало від того у грудях і вона тяжко кашляла по ночах на своїм запічку. Але се ніраз не змягчило Костихи. Вона не лиш не старала ся дещо на те порадити, але ще проклинала невістку, що не дає їй в ночи спокійно спати.

Положене Олюньки було страшне, безвихідне, ще гірше ніж у вуйни. Там усе вона мала ще надію, що колись її біда скінчить ся; там постояв за нею деколи вуйко, тай Шевко мав її на оці; тут ніхто не знав її гіркої долі, бо з верха все виглядало так ладно, що аж люде їй завидували, а вона

ні за що в світі не була би перед ніким пожалувала ся... І так мало тревати все, все... аж до смерті. Вона не надіяла ся приєднати Дмитра для себе, хоч-би й Костиhi не стало. Вона пізнала його грубу, безсердечну вдачу.. Таж він із нею ніколи навіть не поговорив...

Раз каже Костиha до сина:

— Коли той непотріб мені вже раз з очий щезне?

— Та як щезне, коли я з нею слюб узяв? Зрештою, що прийшло би мені з того, як би вона, даймо на то, утїкла від мене, коли б мала куди? Була би хиба нова біда, бо Шевко доміркував би ся всього, а тоді всі мої надії пропали як сіль на воді...

— Але добре було би, — каже Костиha, — як би вона де щезла. То було би щастє для тебе, для нас усіх. Дїтий, хвала Богу, нема, ти узяв би по нїй четвертину, а то також щось варта, ну — і міг би ще раз оженити ся... Часом, сину, — доповіла вона усміхаючись — і на жінці можна де-що зискати...

Костиha очевидно дуже охотно пестила ся любєнькими гадками: Як би то добре було, аби Олюньку дїдько взяв... чим скорше.

Дмитрови, що був чоловіком захланим і хотїв конечно без труду збогатити ся, та гадка, що Костиha йому піддала, залїзла цвяхом у голову.

Як би то тої біди позбути ся так, що-би вийти з гонором? — міркував Дмитро цілими днями.

— Добре ви, мамо, казали, аби не було у нас дїтий. З дїтьми вдівцєви тяжше

женити ся, а так, коли б Олюнька заков'язла, я був би ще як кавалір, бо й знаку по тім не зістане, що я був із нею жонатий.

Але Олюнька мучила ся як грішна душа, а умирати не хотіла.

XVI.

Тої зими Шевко перестудив ся і тяжко занедужав. Привезли лікаря з міста. Він пустив хорому кров, поставив п'явки, але запаленє легких було таке сильне, що зовсім не робив надії на подужанє.

— Той чоловік сильний, має багато крови, а такі люде ледви виходять із сеї слабости...

Шевко вижидав смерти з резигнацією і приладив ся на все. До хорого прибіг Дмитро, та аж потерпав зі страху, щоби вуйко не умер без завіщаня, бо тоді цілу спадщину забрав би брат як найблизший свояк, а йому не дістало би ся нічого.

В хаті Шевка счинив ся смуток. Його любили всі, і наймити. Всі посходили ся до хати і обступили хорого. Післали до міста хлопця на кони по ліки, що приписав лікар. Шевкова не хотіла завдавати хорому більше жалю, та аж душила ся від сліз, щоби не показати по собі, що плаче. Дмитро стояв опершись о ліжку і собі хлипав! Та лише він сам знав, за чим плаче, чого йому жаль і чого боїть ся...

Шевко казав прикликати кількох поважнійших сусідів і став говорити завіщанє. Він сказав притомно і виразно, що лише жінці доживоте всього, а по її смерти

має все дістати ся Дмитрови. Для челяди поробив лише малі відкази.

Дмитро слухав того, та аж топнів із радости. Не міг лише діждати ся, коли писар скінчить своє писанє, щоби часом дечого не пропустив. Але писанє йшло по-вільнійше, ніж собі того неписьменний і нетерпеливий Дмитро бажав. Він частував писаря в мисли всіми лихами за те, що йому робота йде не спірно. „Ану-ж вуйко сконає, заки підпише, а тоді все пропало! А бодай тобі, нездаро, руки покрутило!“ Та в тій хвили пригадав собі, що було би ще гірше, як би так стало ся, і зараз свій проклін відкликав. Він мінив ся на лиці з великої нетерплячки, то блід, то червонів, і не міг устояти на своїм місци, переступав із ноги на ногу. Але ніхто того не зауважив, бо всі були звернені до хорого.

Хорий закашлав ся. Кашель був тяжкий і болючий, аж хорий посинів на лиці. „Ого, вже умирає, все пропало! Ой Боже мій, не бери його ще, най підпише!... А бодай би ти, писарю проклятий, сім літ конав! На що тобі до того брати ся, коли не вмєш?.. Свині тобі пасти, а не письмо робити!... Ого! вуйко вже не дихає... ой! ой!... Та ні, лекше йому, слава-ж тобі Господи! Аби ще хоч пів годинки витримав... може за той час той ледащо набацькає, що зачав... Ну, він проклятий тепер іще ніс обтирає! Може ще схочеш табаки понюхати?... Ая! бігме нюхає табаку і знов ніс утирає, а бодай тобі ніс відпав! Якийсь чорт тую табаку видумав на мою гризоту!... Ну, тепер чей-же вже кінець! Но, скінчив раз... О! він ще придивляється ся... Та якого біса при-

дивляти ся? Не бій ся! дідько язиком незлизав, що цілу годину паскудив... А тепер піском засипує... скарана моя година! На що засипати? Чому то люде не видумують писати чимсь таким, щоби від разу було сухе?... О! вуйко знов кашлає... ще його кольки зіпруть і згине, певно згине, а я буду дивити ся, як мені другі заберуть усе з перед носа... Ну, вже раз, уже сунеш ся, медведю, до підпису... та рушай ся, ти!..."

Писар підставив під письмо якусь дощинку, наблизив ся до хорого і прочитав у голос, що було написано.

— Ви чули, панє Якубе, що я читав?

— Чув — відповів Шевко слабим голосом.

— А чи така ваша послідна воля?

— Така.

— Ну підпишіть!

Писар устроїв перо в слабу руку Шевка і той начеркував на папери великий хрестик.

Дмитро відітхнув глибоко. „Слава-ж тобі Господи! А мені здавало ся, що з того нічого вже не буде..." Тепер Дмитро приступив до вуйка і став цілувати його по руках. Він плакав... розумієть ся сльозами радости. Відтак закрив собі долонями очи і метнув ся з хати. Радість трохи не розсадила його.

— Бідний хлопчиско! Як він мене дуже любить! — каже Шевко до шляхти, що стояла коло нього.

Дмитро не йшов до дому, але летів немов на крилах, так бодай йому здавало ся. Війшов до хати в шапці, випрямив ся, а злиця сіяла така радість, як би світ здобув.

— А як вуйко маєть ся? — питає Костиха.

— Записав мені все!... іно що списали „тастамент“...

Костиха моргнула на Дмитра, щоби міркував ся, бо Олюнька слухала. Але Дмитро не зважав на те і хотів дальше говорити.

Костиха гримнула на Олюньку:

— Та рушай трохи за двері, провітриш ся... Не все мусиш слухати, що тут говорить ся...

Олюнька не сказала ні слова і вийшла з хати. Їй самій не мило було сидіти між тими людьми та слухати такої нелюдської мови. Вона жалувала за Шевком, хоч се був для неї чужий чоловік, вони ж ніби то свояки, а тішать ся його смертю.

— Ну, як же? говори! — наставляла на сина врадувана Костиха.

— Та як? Цілком просто: Записав доживіте жінці, а по її смерті все моє!

Костиха похитала головою:

— Нема, сину, чим так дуже тішити ся... Се орел під облаками. Шевкова ще здорова баба і Бог знає, як довго буде ще жити...

— Але може й за тиждень клапнути... все є надія!

— Дуже далека...

Тепер Дмитро зміркував, що справді нема так дуже чим радувати ся, бо Шевкова може жити довго. Вім трохи охолонув із першої радості. Костиха зміркувала, що Дмитро похнюпив ніс і хотіла його потішити.

— Та воно правда, що надія є, і воно

все не утікло би... вуйна не вічна... Але тепер інша біда: Де те опудало своє подієш? Вона вічно буде тягнути ся за тобою, як гріх смертельний... Оту щоби де біда взяла, то було би добре! Тоді ти був би вільний і за тебе пішла би найперша богачка, бо все ж, хоч воно з-разу не так богато, єсть надія, що як Шевкова клапне, ти будеш богачем на три села...

— Що мені з нею робити? — сказав Дмитро і посіпав ся за ухом.

Тимчасом Олюнька не втерпіла, щоб не піти до Шевка відвідати його. Побігла найблизшою дорогою огородами і станула під хатою. Хотіла видихати ся з утоми і стала обмітати сніг із чобіт. Відтак вийшла несміло до хати і привитала ся з Шевковою, цілуючи її в руку.

Глянула на Шевка, та аж настрашилася, такий був змінений! Вона знала його як чоловіка здорового і сильного, а тепер лежав немічний, аж очі в голову сховали ся. Олюньці станули сльози в очах. Вона любила Шевка, бо він нагадував їй дідуся тай за нею побивав ся. А що її так нещасливо висватав, то він сьому зовсім не винен... ніхто не міг сподівати ся, що так буде.

Шевко, побачивши Олюньку, усміхнув ся і прикликав її рукою до себе. Олюнька хлипаючи зблизила ся до хорого і стала цілувати його по руках.

— Не плач, моя дитино, без божої волі нічого мені не станеть ся... А що там Дмитро, дуже ще за мною побиваєть ся, чи вже успокоїв ся трохи?

Олюнька не відповіла нічого. Їй стало так соромно, що за її чоловіка таке гово-

рять, що не лиш обізвати ся, але й очий на Шевка піднести не сміла.

Лікар, що був у Шевка рано, обіцяв ся ще заглянути до нього вечером, коли вертати буде з третього села від хорого, до котрого за одним заходом поїхав. Уже було пізчо в вечір, як на обістю задзвонив дзвінок від саний.

Олюнька, що цілий час сиділа у Шевка, хотіла саме тепер відходити. Але Шевкова задержала її.

— Пожди трохи, почувеш, що доктор скаже тепер...

Олюнька присіла знов на стільци.

Лікар скинув із себе кожух у сїнех і затираючи руки, вийшов до кімнати, де лежав хорий. Він грів ся поки що коло печі, щоби з зимном до хорого не приступати. В хаті стало тихо. Лікар приступив до хорого, посмотрив живчика, постукав по грудях, приложив ухо до грудий і плечий, казав хорому глибоко віддихати, стукав знов, та в кінци іно плечима здвигав. Опісля усміхаючись обернув ся до Шевкової:

— На що ви мені, пані-матко, хорого підміняли?

— Як то? — питає Шевкова, не розуміючи.

— Та так! Я лишив рано такого хорого, що не був певний, чи його ще живого застану, а тепер натомість знаходжу чоловіка, котрий буде здоров і ще довго поживе. Вся небезпека минула і на те маєте мое слово!

— Боже мій, який ти для мене ласкавий! — промовила Шевкова і клякнула перед образами. Вона більше плакала, ніж

молила ся, але то вже були сльози радості. До неї прилучила ся й Олюнька. Вона також стала молити ся перед образами на вколішках. Лікар не перебивав їм молитви. Він був дуже радий, що йому така штука удала ся. Се був досвідчений в своїй штуці чоловік, а не тямив, чи йому таке коли вже лучило ся.

— То вам кажу, — говорив до Шевка, — що то чудо невидане. Рано... я вам того не говорив... було з вами дуже зле, а тепер хвала Богу, за один день так поправило ся!

Шевкова тимчасом поставила на столі хліб, масло і горячу воду з араком та стала лікаря припрошувати. Лікар був голодний і змерз, тож радо приймив запросини.

Тепер Олюнька попрощала ся і пішла до дому, щоби чим скорше донести своїм радісну вістку. Вона й не подумала про те, що тою вісткою зробить свому чоловікови і його мамі велику прикрість. Війшла в хату врадувана, як іще ніколи, і каже:

— Вуйкови, хвала Богу, полекшало!

В Костиху і Дмитра наче грім ударив, Одно поглянудо на другого і подумали: „Який чорт йому поміг, коли рано лікар казав, що напевно не вийде?“

— А хто тобі те казав? — спитали Олюньку.

— Я там була, як вступив лікар, що кудись за дня їздив, і він сказав, що вуйкови дуже поліпшило ся... вже буде жити.

Олюнька говорила ті слова з такою веселою усмішкою, її очи так хорошо світили ся, що аж любо було на неї поглянути.

Дмитро був лютий. Він почаствував

у мисли того лікаря всіми хоробами, а Олюньці був би язик видер за те, що йому таку новину принесла.

— Іди, Дмитре, подиви ся сам! — каже Костиха — та дурна сама не знає, що говорить...

Костисі здавало ся, що може Олюнька умисно так говорить, аби їх настрашити, бо спостерегла перед тим, як вони тішили ся сподіваною смертю вуйка. Костиха уважала в тій хвили Олюньку за дуже злосливу людину.

Дмитро зібрав ся зараз і пішов до вуйка. Йому не могло в голові помістити ся, щоби вуйко так скоро міг подужати, коли вже одною ногою був на тамтім світі. „Хиба сам чорт вмшав ся, щоби мені пакість робити! Та як же? Я тремтів зо страху, щоби не вмер, заки не підпише тестаменту, а тут лікар каже, що подужає... А може той лікар лиш так вуйні сказав, щоби більше гроший взяти? Докторам нема що багато вірити“... Так потішав себе Дмитро. Але все-таки чим ближше наближав ся до хати Шевка, тим менше мав надії, а вийшовши в сіни, таки зовсім стратив її, коли побачив, як вуйна саме тоді переходила з кімнати до пекарні врадувана і привитала його усмішкою.

Годі було Дмитрови удавати тепер сумного. Він, як уходив у хату, розвеселив лице, на скільки йому лише сил стало.

— Я ось так прочував, що вуйко з того вийдуть... От, хвала Богу, най вони живуть ще довгі літа!..

Лікаря вже не було в хаті. Він зарядив, що маєть ся дальше робити, і поїхав

до дому. Дмитрови здавало ся, що як би був його застав, то роздавив би його як жабу.

— Богу дякую за се — каже хорий, — хоч ніраз не настрашив ся умирати. Мені хиба було моєї старої жаль, бо вона не дала би собі ради з тим господством.

— Таж я вуйни не покинув би! — озвав ся Дмитро.

— Я знаю, що ні, але все воно не так ішло би, як треба, бо хоч ти добра дитина і я про те знаю, але ти мусиш про своє дбати... Що найгірше — говорив дальше Шевко, — то те роблене тестаменту. Таке воно якесь прикре, що бодай Бог боронив! — і я собі постановив більше тестаментів не робити, хиба би мусів. Але до того певно не прийде, бо я знаю, що ти добрий хлопець... Хиба би Олюньку перестав любити — мовив Шевко усміхаючись (він навіть на гадці не мав, що би коли до того прийшло) — тоді, небоже, не дав бив я нічого...

Дмитро аж затряс ся від сих слів, хоч не показав того по собі. Він зміркував, з котрого боку грозить йому найбільша небезпека, і коли-б вуйко відгадав його душу та довідав ся, що у нього в хаті робить ся, певно на куски подер би зроблений тестамент...

Дмитро хотів чим скорше уступити ся вуйкови з очий. Він не смів до нього лиця обернути, щоб часом вуйко не відгадав чого, а при тім його страх тягло до дому. Дмитро подобав у тій хвили на чоловіка, котрий пригадує собі, що дома лишив тліючу головню в соломі і леда хвиля може

бухнути огонь... Треба було грізну небезпеку чим скорше усунути, а Дмитро не знав, як до того брати ся. Але будь-що-будь треба йти звідси до дому.

Дмитро спитав політично:

— Чи вуйкови не треба чого від мене тепер?

— Ні, не треба! Йди, сину, до дому, бо Олюнька дуже стужить ся за тобою...

Дмитро поцілував Шевків у руки і вийшов за двері. Звідси через огороди побіг до дому.

При Олюньці годі було з мамою говорити про те, що почув від вуйка. Треба було конечно Олюньку з хати виправити.

— Чи ти нині поїла коней? — питає Дмитро жінку на-вгад, як вийшов у хату.

— Ні, — каже Олюнька, — я гадала, що ти напоїв.

— Він напоїв, о яка розумна! — відзиваєть ся Костиха, — а їсти би їла, аж живіт тріщить... ти неробо!... Гони мені зараз коні до води! — крикнула Костиха.

— Таж там уже ніч! — каже Олюнька з острахом.

— Зараз мені гони! — кричала Костиха, — не бій ся, дідько тебе не хопить! На дворі світить місячок.

Нічого було робити. Олюнька пішла до стайні, щоби повести коней до ріки.

По її відході Дмитро приступив до мами і каже зтиха:

— Зле, мамуню! Вуйко буде жити... але казав, що вже не буде змінити „тастаменту“, хйба би, каже, треба було, як би я перестав Олюньку любити. Мене від того аж заморозило. Ото як би він знав, що

в мені сидить... най Бог заступить! Він те спудало чогось дуже любить і за нею побиває ся, мов би то його власна дитина...

— О, має за чим! — обізвала ся Костиха.

— Що кому до впадоби, але так є. Ви знаєте, мамуню, що як би Олюнька в дечім проговорила ся, то страх, що би то було!...

— Вона не скаже нічого, коли до тепер не сказала...

— Хто то може знати? Як їй так будете допікати, то може не витримає і піде пожалувати ся...

— А ніби ти їй менше допікаєш? Таж ти також не промовиш до неї доброго слова...

— А хто-ж мені так порадив, як не ви? Не наказували ви мені, що най Бог заступить, аби у нас були діти?

— Я ще й тепер тобі скажу, що най Бог заступить, бо ви обоє засмерділи би ся...

— Отже видите, що я не можу инакше.

— Я також не можу инакше. Трудно від мене вимагати якихось любощів, коли я її не терплю, як пса. Та нероба завязала тобі світ...

— Буде зле, мамуню, вона так не видержить довго і колись терпеливість урветь ся...

Костиха задумала ся.

— І так може бути... Треба би на те щось порадити.

— Може знайдесть ся якась рада, — каже Дмитро — але яка?

— Хиба би її де дідько взяв звідси, бо іншої ради я не бачу.

Дмитро не спав цілу ніч. Він перекидав собою з боку на бік, зітхав і охав.

Від того дня Дмитро дуже змінив ся. Він був роздразнений і задуманий. Ніяка робота його не брала ся і нічого не говорив із мамою. За Олюнькою наглядав пильно, щоби часом до вуйка не забігла. Коли мама своїм звичаєм гримала на Олюньку, він ставав дуже нетерпеливий, хоч не говорив нічого. Сам забігав до вуйка дуже часто і тут скуплював усі свої сили, щоби показати себе веселим і радим із того, що вуйко приходить до здоровля.

Шевко дійсно з дня на день ставав здоровійшим. Його залізна вдача поборювала тяжку хворобу.

За кілька днів мороз попустив цілком. Сніг став топніти, на ріці пустили леди. Се було по Йордані, а в тій порі часто так буває.

До того схопила ся сильна буря. Від полудня дув сильний вітер і закидав дрібненьким дощем та гнав ся від села до ріки. Ще не смеркло ся добре, як Дмитро вернув від Шевка.

— Олюнька, ану гнати коні до води! Та возьми з собою коновки і принеси за одним заходом води до дому!

— Та там нема уже полонки, леди поломило і вода прибрала, — каже несміло Олюнька.

— Гони, коли кажу! — закричав скажено Дмитро, а голос його був якийсь храпавий, наче краканє ворони.

Він тряс ся на цілім тілі. Руки його

дрожали, що не міг уздечки коневі на голову заложити, коли помагав Олюньці виводити коней.

— Та воду я принесу з кирниці — каже Олюнька.

— Принесеш із ріки, бо з кирниці до праня нездала...

Олюнька закинула коромисло з коновками на плече, коні взяла за поводи і чалапкаючи по топніючій снігу, пішла до Дністра. Зимний вітер віяв у плечі Олюньці і гудів та свистів між сухими галузями верб, піднімав такий страшний галас, наче би з самого пекла вирвав ся.

Дмитро покрутив ся по обістю, потому забіг до сусіда, хвильку посидів, закурив люльку і вийшов. Сусід нічого по нім не завважав.

Олюнька не вернула більше ніколи — пропала...

XVII.

Другої днини, скоро рано, Дмитро пішов до Шевка і став розпитувати, чи не ночувала там його жінка, бо десь її від учера вечера нема. З тим самим зайшов відтак до вуйни Ганни, по сусідах, але ніхто не знав, не чував про Олюньку. Вже аж перед полуднем прийшов знов до Шевка, сів на лаві з розпукою, застогнав тяжко, закрив очі долонею і каже:

— Нема вже моєї Олюньки!

Шевко, що зачав уже проходжувати ся по хаті, був тою вісткою дуже прибитий і не міг зміркувати, де би Олюнька так на-

гло могла подіти ся. Він знав її від дитини і не смів навіть погадати, аби Олюнька від чоловіка утїкла, — вони-ж так дуже любили ся! Нічого иншого, лише Олюньці муїло приключити ся якесь нещастє.

— То дивно, що могло з нею стати ся? — говорив як би сам до себе. — Утекти певно не втекла, хиба би вдурїла; а вовк також не зїв її, бо-ж то не дитина, тай у селї вовків нема. Але не впадай, Дмитре, в розпуку, не гризи ся, бо хто знає, що ще покаже ся.. Успокий ся тай поговорім про те поволи, з розвагою...

Шевко ходив по хатї і міркував довго потираючи собі чоло рукою. В кінци сїв на постели.

— Коли ти її, Дмитре, у послїдне видїв?

— Як я йшов вчєра над вечєром до вуйка, то ще була, а як я вернув до дому, її вже не було.

Дмитро говорив ті слова поволи і з великою увагою. Се, розумїєть ся, була перша відповідь, що він давав про Олюньку. Він хотїв добре собі її затямити, що би так само відповісти і опїсля, як би його ще питали ся.

— А мама що казала, як ти її питав ся за Олюнькою?

— Мама казала, Олюнька пігнала конї до ріки поїти.

— В таку заверуху? На що-ж мама на те дозволила?

— Та Олюнька сама пішла так, що мама не видїла, коли.

— Ну, а де-ж конї?

— Та конї самі прийшли до дому.

— Господи святий, хиба утопила ся? Там, кажуть, лід пустив на ріші.. Га, в нещастю кождей чоловік може голову втратити... Та тут треба було зараз піти над ріку... може який слід остав ся.

— Мені й до голови не прийшло, щоби вона втопила ся.

— А де-ж могла подіти ся?... Та біжи зараз над ріку, може який слід знайдеш! Біжи скоро!

Дмитро вибіг із хати.

— Що ти, Мариню, на те говориш? — питає Шевко жінки, коли Дмитро вийшов із хати.

— Нещастє тай годі! Я того всього якось не розумію. Щоби Олюнька сама в таку непогоду гнала коней до ріки, се не може в моїй голові помістити ся. Таж там навіть полонки нема, то й коней поїти небезпечно... Я того всього не розумію. Олюнька якась була така марна, бліда і посумніла послідними часами...

— Та знаєш добре, чого вона була бліда, але щоби жінка в такому стані вдуріла і йшла топити ся, я того не чув іще, як жию!

— Не конче мусіла топити ся, — поправила Шевкова, може лиш так випадком зсунула ся до води...

— Але все-ж треба на те божевільного, щоби в таку паскуду пігнав коней до ріки, коли до кирниці не так далеко... З нею вже що стало ся, то стало ся... мені здаєть ся, що вона вже не жиє... але мені Дмитра дуже жаль. Бідний хлопець! Він її так дуже любив... Буде за нею побивати ся, плакати.

Гіркий йому тепер світ, ні вдовець, ні молодець...

— Е, не бій ся, забуде з часом тай ожениць ся.

— Бз, коби то так легко можна ожениць ся! Тепер треба вичекати довго тай до суду подавати... З тим великі короводи, і то буде літа цілі тягнути ся. От, тямиш, Лесьової Магди чоловік, що десь на війні загинув, та не знали де... кільки то наїздила ся та наплатила ся, заки дозволили їй віддати ся?

Шевкова похитала головою.

— Бідна дитина! Ціле своє жите гразду не зазнала тай так марно пішла зі світа...

Шевковій станули в очах сльози.

Дмитро не пішов над ріку, лише просто до дому.

— А що? — питає Костиха.

— Нема ніде... Слухайте, мамо! Памятайте, щоби ми однаково говорили, як будуть нас питати, бо ще хто знає, що з того може бути? Я казав Шевкови, що як я пішов до нього, то Олюнька сама повела коней до ріки, а потому коні вернули самі. Так треба й вам говорити.

— Ей! чи не утїкла вона куди?

— Ледви! Шевко каже, що може утопила ся, як поїла коней..

— Дав би то Бог, але мені не здаєть ся. Вчера було досить гідно на дворі, трохи місячок свігив, то як би була видїла, що злий доступ до води, була би не лізла.. Але як би втопила ся на правду, тоді мали би ми раз на все святий спокій, що тої почвари з хати позбули ся...

Дмитро пішов до Шевка і сказав, що жадного сліду не знайшов, бо через ніч дощ змив стежку геть до чиста.

— Хиба оден Бог святий знає, що то могло стати ся! — каже Шевко, — а мені таки здаєть ся, що мусіла втопити ся. Пішла небога неосторожно до води, поховзла ся, а може ще вітер її потрутив тай пішла під кригу... А вода велика?

— Буде більше половини берегів.

— О то на правду велика!

— Я, вуйку, таки поїду до Чортилич, ворожки поспитати... може вона мені що скаже...

— Дурний ти зі своєю ворожкою! Вона знає стілько, що й я або ти. От наплете тобі дурниць тай гроші видурить... По мому, ліпше би дати знати шандарам, щоби за нею розпитували ся в тих селах, що над рікою... може де тіло піймають...

— А я таки поїду! Нехай уже знаю, яка мене доля жде.

І Дмитро став страшно плакати, закрив собі лице долонями і товк головою до стіни з великої розпуки.

— Та бо не будь, Дмитре, бабою! Вже їдь собі й до ворожки, коли наважив ся, але не розбивай голови, бо то тобі ніраз нічого не pomoже!

— Я ніколи їй марного слова не сказав, а вона мені таку гризоту зробила! — голосив Дмитро!

— Ледви, чи вона тому що винна... Припадок нещасливий тай годі!

Дмитро хлипав іще довго, а відтак поспрощав ся і вийшов.

Другої днини рано Дмитро запряг коні і поїхав до ворожки.

По цілім Закугю рознесла ся вість, що Олюнька десь пропала. Лжде всяко про те говорили. Довідала ся про те і Ганна й Андрій. Андрій ходив як затроєний і не знав, як собі те пояснити. Він жалував за Олюнькою, бо любив її.

Але всі були тої гадки, що Олюнька пішла з водою, як поїла коней, бо утікати не мала де і не було чого. Таж вони з Дмитром так гарно собі жили, аж любо було на них поглянути!... Ніхто не чув, щоби їй Дмитро лихе слово сказав, тай вона перед ніким не жалувала ся. Нещастє тай годі! Воно вже нераз таке лучило ся, що хтось утопив ся..

Дмитра не було два дні дома, як поїхав до ворожки. Коли ж вернув, став розказувати людям, що ворожка в Чортиличах дуже розумна. Вона вгадала все до чиста. Сказала йому, що жінка жиє на певно, але сховала ся в чужім селі, таким, де дві ріки розходять ся, а дві сходять ся. До того села най іде. Перед селом подибле собаку. Най іде за нею, а вона заведе його просто на те подвіре, де його жінка сховала ся. Казала йому також, що в його огороді під одною сливкою закопані гроші. Але хто хотів би умисне ті гроші добути, то його геть покрутило би. Лише хто копав би під тою сливкою, то йому нічого не стало би ся

Люде стали міркувати над тою ворожбою. Ніхто, навіть із бувалих людей, не міг собі нагадати такого села, де би дві ріки

сходили ся, а дві розходили. А вже за грішми ніхто не копав би був за ніщо в світі.

— Треба за таким селом пошукати! — рішила шляхта.

Шевко ворожбу таку висміяв:

— Як ти, Дмитре, можеш вірити в такі нісенітниці, що тобі якась баба наговорила? Шукай вітра в поли! Коли вона така розумна, то чому не сказала відразу, як те село називається? От, дурний, слухав, що хитра баба наговорила! А що до тих гроший, та таки бреше. Слухай, Дмитре! Як би ворожка знала, де лежать які гроші, то вона перша випорпала б їх і була би страх богата.. От, шельма, морочить людям голови!

Але Дмитро, хоч сам не вірив у те ворожене, хотів таки пошукати за таким селом, де дві ріки сходять ся, а дві розходяться, і запрягши коні їздив цілий тиждень по околиці. Він хотів показати, що дуже йому на тім залежить, аби жінку відшукати..

— Я йому й не надто дивую ся. — мовляв було Шевко. — Любив її дуже, тай хоче доложити всіх сил, щоби відшукати..

Дмитро вернув зі своєї мандрівки, але такого села не найшов.

Від того часу минуло шість неділь. Усякі змаганя відшукати Олюньку були даремні, бо й жандармерія, повідомлена про все, не могла нічого розпитати. Дмитро все ще удавав сумного, а люде стали забувати.

Костиха була дуже рада, що Олюньку вже раз — дідько взяв. Тепер мали розв'язані руки.

— Тобі би, сину, розглянути ся десь за жінкою! — каже Костиха. — Тепер чей-

же Шевко не буде так мішати ся, коли йому перший раз не пощастило ся...

— Е, мамо, так скоро не можна. Що люде сказали би? А особливе вуйко дивив би ся криво. Я ніби то так розбиваю ся за першою жінкою, а тут уже шукаю другої, поки ще місце не застигло... Треба ще трохи удавати заплаканого, — каже Дмитро і зареготав ся.

— Але-ж бо ти, Дмитре, умієш удавати, умієш! Я би так, бігме, не потрафила...

— Бо інакше годі! Як би я показував перед людьми утіху з того, що Олюнька пропала, то що люде сказали би? Господи, ще говорили би, що я її сам утопив...

Дмитро знов засміяв ся.

— А Боженьку мій, а хто-ж міг би таке на тебе погадати, моя дитино! Я тому сама очи видрапала би!

— Я маю свідків, де я був тоді, і нічого мені не може стати ся! — кричав Дмитро, наче-б його справді хто помовляв. — Або то так трудно самому втопити ся? Поховзла ся тай пішла в воду! А може дідько до неї приступив тай сама скочила з берега... Хто то може знати?

— Та вже чи так стало ся, чи як, одно добре, що мені поперед очи не снуєть ся! — закінчила розмову Костиха.

XVIII.

— Пане Цибульський! Може би ми пішли нині на ріку з волоком? га?

Так говорив знакомий уже нам Базьо

до свого сусіда Цибульського, що займався також ловлею риб.

— Може! Я вже давно не був над рікою і не знаю, як там показує.

— Я був нині. Вода чиста як сльоза і цілком спокійна... леди вже відплили.

— Як так, то варто піти. Тепер великий піст, то можна буде добре продати... було би на сіль.

— І я так кажу, — говорив Базьо, — але з крошнею нема що йти. Тепер повинна бути риба грубша, то що крошнею зробиш? Волоком то й сома витягнеш!

— А коли підемо?

— Хіба як смеркнеть ся. Ніч не дуже то буде темна, бо тепер місяць цілу ніч світить.

— Добре, добре, я зайду до вас.

Вечером того дня вибрали ся Базьо і Цибульський на рибу. Умовили ся, що затягнуть волок коло „стежки“ і дійдуть до села. Коло тої „стежки“ вода була спокійна, бо туди ніхто не гонив худоби до пійла.

Базьо виліз на під і здохнув свій волок, що там спочивав від осени. Оглянули оба при світлі, чи нема де діри, звинули волок і взяли довгі дручки, котрими мали рибу з по-під верболозів виганяти, взяли квартиру горівки, хліба, солонини і сірників та кілька віхтів соломи.

Базїв вихованок, котрого Базьо виратував підчас повени з Дністра, сидів за той час на постели і бавив ся якимись патичками. Була се гарна дитина з білим як лен волосем. Він придивляв ся тій роботі.

— А де ви, тату, йдете?

— Иду на рибу.

— А що мені принесете?

— Принесу тобі рибу, лише щоби ти мені за той час не плакав, бо прийде „дика баба“ і возьме тебе...

— Ні, не буду плакати... я піду спати...

Базьо дав малому трохи молока і кусник хліба, загасив світло, оглянув ся по хаті, а відтак вийшли оба з Цибульським. Базьо замкнув хату і ключ устромив за стріху. Дитина ніраз не плакала, що Базьо лишив її саму в хаті і погасив світло. Вона вже привикла до таких нічних екскурзій свого опікуна.

Ніч була досить темна, бо місяць ще не зійшов, а небо вкрило ся сірими облаками. Їм не першина було так ходити, бо оба були досвідні рибачки і найбільше нічною порою вибирали ся до своєї роботи.

Цибульський ішов передом. Був се чоловік середного росту і сухорлявий, а відзначав ся між пишнівською шляхтою тим, що носив усе довге, рівно в кружок підстрижене волосє. За ним поступав на своїх коротеньких, трохи закривлених від себе ногах грубий Базьо. Оба несли звинений на держаках волок, підпирали ся довгими дручками і покурювали люльки. В воздуху була така тишина, що кождий з них чув біте власної крови.

На визначене місце треба було йти з годину.

— Знаєте, панє Базилі, мені тепер прийшла на гадку Лукашева Олюнька. Не знати, що з нею стало ся.

— Та що стало ся? Утопила ся тай уже!

— А мені здає ся, що ні. Як би вто-

пила ся, то вже її вода певно десь винесла би.

— Не конче! Могла заплинути де під корч, то й цілий рік полежить, поки риба її не зість. Я знов гадаю, що як би не втопила ся, то вже конче був би якийсь знак про неї, а то ні слуху, ні диху... пропала як сіль на воді!

Оба рибаки станули на означенім місци. Потягнули горівки з фляшки і закусили хлібом.

Розвинули волок. Один мусів перейти на другий бік.

Базьови було байдуже і серед зими по воді бристи. Він узяв чоботи на шию, підбрав штани, взяв в одну руку волок за держак, а в другу дручок і спустился з берега у воду. Він пробував дручком дно ріки і тягнув за собою волок. На другім боці узув чоботи і поправив волока.

Тепер треба було поступати поволи і горнути волок серединою ріки.

— „Форвертс!“ — закомандував Базьо.

Рибаки рушили проти води йдучи берегами. Вони ударяли дручками по підбережних верболозах, щоби виполошити рибу з корчів і нагнати її до волока.

Треба будо подивити ся, чи що не зловило ся.

— Завертайте до мене, панє Цибульський!

Цибульський стягнув чоботи, підбрав ся і став обережно, пробуючи дручком, прямувати на другий бік.

— А то зимна вода, аж кости ломить! — каже Цибульський, коли вилазив на другий беріг.

Базьо хопив за наставлений йому дручок і поміг Цибульському вилізти на беріг. Цибульський сів зараз і став надягати чоботи. Базьо наганяв до поспіху:

— Скорше звивайте ся, бо риба утече!

— Вже тепер не втече, коли волок стягнений.

— Ну, тепер ураз на беріг!

Стали тягнути волок.

— Чекайте, чекайте, до чогось зачепив ся... Осторожно, щоби не роздерти! — говорив Базьо. — Ну, тепер відчепив ся... Далі!

Притягнули до берега.

— Тепер раз-два-три!

Стали що сили витягати волок на беріг.

— Ов! щось тяжке... Може грудя леду попала ся до волока... Ану подивім ся!

Волок уже був на березі.

— Господи! та то якийсь чоловік! — каже Цибульський, що перший придивив ся.

Базьо випустив волок із рук, запалив віхоть соломи і став приглядати ся при світлі.

— Пане Цибульський, таж то Олюнька!

— Та бігме Олюнька!

Стали хутко розвивати волок на березі. Вже й не зважали на зловлену рибу, що підскакувала на березі, а декотра пірнула таки в воду.

На березі лежала справді Олюнька. Була одягнена в зимовий кафтаник, у спідницю й чоботи. З голови зсунула ся хустка геть на шию. Олюнька була синя на лиці — звичайно утоплена. Одного ока не було, і уха риби понадкусували. Волосє з половини голови облїзло геть; лишила ся ще її

чорна довга коса, що розвинула ся й лежала на її грудех як гадина.

Оба рибакі присвічували соломою і стояли над трупом та приглядались йому. На їх лицях малював ся переполох.

— Що будемо робити? — питає Цибульський, коли не стало чим світити.

— Треба дати знати до села.

— Ходімо!

— Е, та оба не підемо. Може за той час забігти вовк або пес який та покусати тіло. Я гадаю, най оден лишить ся тут, а другий най біжить до села.

— Я тут не лишив би ся за жадні гроші! — каже Цибульський.

— То я лишу ся, а ви йдть!

Базьо став зараз збирати сухе бадиле і рубати тернину сокирчиною, що мав зі собою. Цибульський збирав ся йти.

— Ага, пане Цибульський, лишть мені флящину, бо буде скучно.

Цибульський подав Базьови горівку і хліб, а сам пішов поспішно до села.

Тимчасом Базьо розложив огонь, приніс із недалекого стіжка цілий оберемок сіна, постелив коло огню і поклав ся. Олюнька лежала звернена до нього лицем. Базьо, покурюючи люльку, став пильно приглядати ся їй при світлі полумени. Губи були скривлені і отворені, як би тільки-що кричала, заки бідна її душа вийшла з тіла.

Базьо заєдно докладав нарубаной тернини до огню; йому було при світлі розраднійше. Від трупа не міг відвернути очий та порушував своїми мітластими вусами.

В воздуху була мертвеча тишина. Огонь тріскотів весело, кидаючи іскрами. На тім

широкім просторі над спокійно і тихо плувчим Дністром під сірим, нічним небом лежала нежива сирота Олюнька, а біля неї сидів сумовитий старий рибак...

„Щось то мусіло межи ними бути, що аж таку смерть собі найшла... Але щоб вона сама на себе руки наложила, в те мені чогось не хочеть ся вірити. Та де ж би? Така молода, красна, богата і така богобоязлива. То не може бути!..“

Тимчасом Цибульський зайшов проти села, перебрив ріку і пішов просто до префекта. Тут була злюща собака і її з ланцюха спустили на ніч. Цибульський перейшов перелаз і мусів пильно обганяти ся дручком, бо пес насів ся на нього з усеї сили і лаяв, що голос пішов аж селом. Від того обізвали ся собаки по цілому селі і счинив ся галас як проти вовка. Цибульський дібрав ся нарешті до вікна і застукав.

— А хто там? — питають із хати.

— Вставайте, пане префекце, то я... Цибульський.

— А чого вам треба?

— Ми пішли сеї ночі з Базьом на рибу в ночі тай витягли з води Лукашову Олюньку.

В хаті заметушили ся. Префект став будити своїх. Заблисло світло. Старший префектів син отворив двері і вийшов із коцюбою відганяти собаку. Пес лаяв ся скажено і забігав з рижних боків коло Цибульського, щоб його хопити хоч раз за литку.

— А підеш мурин! марш! ти песя кров!.. Прошу до хати!

Цибульський ввійшов до хати, держачи дручок позад себе.

— Добрий день, чи добрий вечір, уже сам не знаю...

Поки-що префект обув чоботи, задягнув кожух і шукав шапки.

— Та що ви кажете, пане Цибульський? Свентий Антонї, а то ти бідна сирота, аж у Дністрі знайшла долю! Кажіть, як то було?.. Ага! Андрусю! — звернув ся префект до сина, — іди, зараз збуди Яцьового Яся, асесора, най сюди приходить!

Поки Андрусь одягав ся, Цибульський каже:

— Та ми йшли на рибу з Базьом. Затягнули волок проти „стежки“ і тягнули сюди до села, звичайно як рибу ловить ся. Потому тягнемо на беріг, а тут щось не пускає. Ми гадали, що волок зачепив ся о який корч, тай тягнемо уважно. Волок рушив ся, але все ще тяжкий. Ми до берега. Заперли ся оба що сили.. ба! Я дивлю ся, а то чоловік! Базьо засвітив соломою і зараз ми пізнали, що то Олюнька... Бідна вже одного ока не має тай уха, щось понадгризало...

— Що з нею могло стати ся?..

— Господь знає!

Ви оба прийшли?

— Ні, Базьо лишив ся там коло тіла. Могли би пси поїсти, тай о вовка або лиса за рікою не трудно.

— Дуже добре ви зробили! Треба післати по комісію до суду, а як би пси тіло розволікли, то й комісія нї на що не здала ся... Вона, хоч самоубійниця, а все то християнське тіло.

— Ей, мені, пане префекце, здається, що вона сама собі того не зробила...

— То дасться видіти... Доктори пізнають вам зараз.

Надійшов Яців Ясьо, перший асесор. По дорозі Андрусь розповів йому, що сталося.

— Дзінь добрий, пане префекце! Ну, що будемо робити?

— Підемо збудити Дмитра, най запряже фіру і поїде по трупа. А далеко то? — питає Цибульського.

— Може буде сто кроків від стежки сюди.. Але труп лежить за рікою.

— Ну ходімо!

Вийшли всі три з хати префекта і пішли просто до хати Дмитра.

На дворі світив місяць.

Всі три перейшли перелаз і станули під вікном. Префект застукав у раму.

Дмитро спав на лаві під вікном. Він зараз схопився і заглянув у вікно.

— Хто там стукає?

— Я, префект... Отвирайте зараз!

— Та чого вам треба в ночі?

— Отвирайте, скажу вам у хаті... то справа урядова!

Дмитро ще не стямився добре зі сну і не міг гаразд зміркувати, чого хочуть від нього. Поки пішов відчинити двері, Костиha засвітила.

Префект, асесор і Цибульський вийшли до хати.

— Пане Дмитше, запрягайте зараз коні, поїдете по жінку.

— По яку жінку? — питає ще заспаний Дмитро.

— Та я не знаю, чи багато ви мали жінок... Я лише за одну знаю — за Олюньку.

— Але Олюньки нема! — каже настрашений Дмитро.

— Є, знайшла ся... От пан Цибульський витягнули сеї ночі з води.

Дмитрови що раз більше морозило спину зі страху та корчило в животі. Він не знав, що казати.

— А де ж вона? — питає Костиха.

— Там, де її витягли... за рікою. Треба її сюди привезти.

— Я... я... за жадні гроші не міг би на неї подивити ся! — каже Дмитро.

— За гроші не подивите ся, але таки так... Прикажу вам запрягати коні і зараз їхати! А то що, аби я ще форшпанами вашу жінку возив?

— Не можу! Ой, бігме не можу! — просить ся Дмитро, складаючи руки перед префектом.

— Мусите! — гримнув префект і тупнув ногою.

Дмитро став плакати, трясти ся, а далі метнув ся з хати і сховав ся кудись.

— Здурів чоловік, чи що! — каже асесор. — Що будемо робити?

— Та що з дурним порадиш? — відповідає префект. — Ходім до його тіточного брата Антося, най він їде.

Гішли.

Дмитро, босий, без шапки і свитини утік до стайні і сховав ся під жолоб.

Коли префект із людьми відійшов, Костиха вийшла на обісте і стала кликати сина:

— Дмитре! Дмитрусю! вже пішли...
ходи до хати, бо замерзнеш...

Дмитро вбіг до хати. Він так виглядав, що страшно було на нього глянути. Очи витріщив, лице скривило ся, волосе наїжилось, а на цілім тілі тряс ся як у пропастиці.

— Ой мамо, мамуню, ратуйте мене! Я згину... вони сюди ще раз прийдуть і кажуть їхати, а я не можу... ой ой, не можу..

— Не бій ся, я тебе сховаю... Лізь під перину.

Дмитро скочив на постіль і з головою накрив ся периною.

За хвилю вернув префект, але вже до хати не заходив. Асесор і Цибульський помагали Антосьови ладити воза і запрягати коней. Антося збудив префект і казав, що він як найблизший свояк мусить їхати по братову, бо Дмитро кудись утік.

Антось виїхав з обістя; з ним поїхав Цибульський. Префект і асесор зайшли поки-що до хати і ждали, поки верне фіра. По дорозі збудили писаря, щоби зладив письмо до суду, котре треба було рано вислати.

Дмитрова фіра мусіла обїхати аж на міст, заки дістала ся за ріку. З далека побачили огонь і до нього їхали просто.

Базьо почув, як віз тарахкотів, устав зі свого леговиска, приткнув руку до очий і дивив ся, хто їде.

— А то ви, панє Цибульський?

— А я!

— Підїхали. Антось о приглянув ся при світлі трупови, похитав головою і зтхнув тяжко та перехрестив ся. Постелили на возї

сіна і стали ташити Олюньку. Два взяли її за плечі, один за ноги, й так поклали її на віз. Коні стали форкати і стригти ухами; зачули трупа. Цибульський сів із Антосьом на віз, Бьзьо поклав коло Олюньки волок, а сам пішов коротшою дорогою до села.

Фіра приїхала до села аж над раном. Префект стояв уже серед села з асесором і дожидав. Казав утоплону завезти на обісте Дмитра і сам тамтуди пішов огородами.

Тимчасом Костиha, як Фіра поїхала і на обістю стало тихо, хотіла Дмитра успокоїти.

— Мав би ти, сину, розум! Та чого так страхати ся, як мала дитина? Не бій ся, вона вже не встане.. От добре, що її знайшли та вже на певно знаємо, що чорт її взяв.. Тепер маєш світ вільний і зараз по Великодни пошукай собі яку жіночку.. Я тобі сама вишукаю. Тепер уже на-без-ечно можеш оженити ся і ніхто тобі того за зле не возьме. А так треба було Бог зна кілька чекати, поки би її знайшли... З того тобі лише тішити би ся... Не хочеш її видіти, ну то не будеш — її повезуть тепер до громадської канцелярії, а потому поховають — тай спокій голові...

Дмитро на ту потіху не відповів ні слова. Одно хіба йому подобало ся з матеріної бесіди, що не буде потребувати видіти Олюньки, бо її повезуть до канцелярії громадської. Дмитро сдягнув ся...

Відчинили ся двері і ввійшов префект.

— А но, зладьте стіл у хаті, щоби було де де трупа положити, заки приїде комісія...

В Дмитра наче громом ударило. Він

бояв ся глянути на Олюньку, але неменше і настрашив ся комісії. Він не зазув уже чобота, що держав у руках; таки в однім чоботі приступив до префекта і став його крізь плач просити, щоби Олюньку поклали бодай у шопі.

— Та де-ж утоплену в хаті класти? Бійте ся Бога, пане префекце, змилуйте ся.. Я до хати не міг би ніколи більше ввійти та страви до губи взяти.

Дмитро, а за ним і Костиха, зложили перед префектом руки як до молитви.

— Та най уже буд^ь і в шопі! — пристав у кінци префект.

Поки-шо Дмитро затягнув другий чобіт і метнув ся з хати, щоб не бачити, як Олюньку будуть знимати з воза.

Заїхала фіра па подвіре. В шопі поставили дві порожні бочки, поклали на них дві дошки, що ними возять гній, і занесли туди Олюньку. Поклали горілиць і зложили руки на грудях.

Сумно і страшно було подивити ся на ту так марно зівялу цвітку. Олюнька, що кілька тижнів лежала в воді під льодом, не дуже змінила ся і можна було її пізнати з лица зараз, хоч одно око було вибите, а уха понадгризані. З цілої колишньої краси остала ся її довга чорна коса, що тепер лежала коло неї на дошці і звисала в низ.

Люде, що посходили ся, клякали в шопі і тихо молили ся. Зайшов і Шевко з жінкою. Вони зараз довідали ся, що стало ся. Шевко насупив брови і не говорив нічого. Шевкова утирала хусткою сльози.

Префект казав накрити трупа прости-

аралом і замкнути шопу, заки приїде комісія.

Вістка про знайдене Олюньки рознесла ся блискавкою по селі. Кожде було цікаве щось докладнійше довідати ся, то люде не давали спокою ні Цибульському, ні Базьови. Вони оба з початку оповідали по кілька разів, аж у горлі їм засохло, але відтак було їм того за багато і позамикали ся в хатах.

Було вже з полудня, як приїхала в село судова комісія. Приїхав слідчий судя з писарем та двома лікарями. Префект повів їх на Дмитрове обісте.

Отворили шопу і зняли з Олюньки простирало.

— Хто-ж її найблизший, щоби сюди прийшов і пізнав її? — спитав судя.

— Та Дмитро Костів, — каже префект.

Дмитро сидів за той час у хаті. Заткав очи долонями і ні до кого слова не хотів промовити. Костиха вговорювала його, аж плакала, але ніщо не помагало. Дмитро сидів як заклятий.

Тепер увійшов до хати префект, а за ним кількох шляхтичів.

— Дмитре, пан судя кличе... ходіть сюди!

Дмитро, як почув ті слова, затряс ся цілим тілом, підвів у гору голову, але не відповідав нічого, ні з місця не рушав ся.

Префект хопив його зі шляхтою за плечі і вивели на силу з хати під шопу. Підвели його до Олюньки. Дмитро опирав ся, як м'г, а тепер затулив собі очи і не хотів глянути на трупа.

— Е во, то мусить бути! — сказав сердито префект і відірвав Дмитрови долоні від очий. — Подиви ся, чи вона?

Дмитро поглянув на Олюньку, скочив у зад, наче б йому хто розпаленим зелізом до очий тикнув, і закричав несамовито:

— Вона, вона, Олюнька! гвавту, пустіть мене!

По тих словах Дмитро видер ся з рук шляхти, побіг як божевільний до хати і присів на запічку в самім куті. Тепер уже не затикав очий. Він дивив ся в якусь страшну, темну даль. Цілий був блідий як труп, уста на пів отворені, з вишкиреними зубами, дрожали судорожно та цілий тряс ся.

По утечи Дмитра слідчий судя поглянув значущо на лікарів, але не сказав нічого.

Казали здоймити з Олюньки одежу. Один лікар виймив ніж і почала ся робота. Другий лікар наглядав пильно за роботою свого товариша. Судя за той час проходжував ся з кута в кут і курип папіроску одну за другою.

На обістю глотив ся нарід з усіх сторін. Одні заглядали другим через голови, ста али на пальцях, вилазили на плоти, де хто міг. Бо ж то не мала річ — бачити, як чоловіка ріжуть...

А поки-що на обістю збили теслі домовину, цілком просту, з негладжених дошок, старих, які попали ся під руку...

Лікарі покінчили свою роботу і поскладали порізане тіло в домовину та пішли до хати писати протокол. Один лікар каже:

— Гарна була дівчина нічого казати! Шкода, що так молодо зійшла зі світа..

— Та де то, прошу пана, дівчина? — відозвав ся префект — та вона вже більше трьох місяців була замужна..

Замужна? То не може бути!

— Як же не може бути, коли так єсть? — каже префект з повагою, — отсе її чоловік.

Префект показав на Дмитра, що сидів непорушно на запічку в куті.

Лікар глянув на Дмитра.

— То сей панич такий мудрий? Тепер я й не чудую ся, що вона від такого мужа утопила ся..

На тілі Олюньки не знайшли сліду якого-небудь насильства, отже лікарі орєкли, що тут було самоубийство.

Судя став далі питати Дмитра, але той не відповідав ні словом. Виглядав так, ніби нічого не розуміє.

Лікар приступив до Дмитра і взяв його за руку. Дмитро трутив його від себе. Лікар придивив ся йому близше і сказав до суді:

— Ледви, чи він вас розуміє, пане судіє..

Судя став питати Костиху і вона розповіла все так, як Дмитро був її навчив.

Випитали ще Базя і Цибульського, списали все до протоколу і комісія поїхала до міста.

Коли се діяло ся, забили віко домовини і поклали її на віз. Антосьо поганяв кіньми і повіз братаву на цвинтар. Священника не треба, бо се самоубийниця, отже християнського похорону не може бути; навіть хреста не було. Шевко хотів бодай свяченою водою покропити, але води у Ко-

стихи не було. Повезли так. А все таки за домовиною Олюньки йшло ціле Закутє. Всі її любили і сердечно жалували, жінки плакали.

Сумно виглядав Олюньчин похорон. По такій великій громаді людей, що йшли за домовиною, можна було думати, що то умерла якась знатна особа. А то бідна сирота, утоплениця, нага, покраяна лікарським ножом, зложена в простій скрині зі старих дощок, заледви кілками позбиваних, на простім возі без полукішка, на яким звичайно гній возять.. Нема ні хоругв, ні хреста... не чути християнського сп ву...

Бідна Олюнька! Ціле жите перейшло їй по тернині, ні одної рожі, ні одної веселої години... Тай смерть не лїпша межі кригами розбурханого Дністра... а похорон страшний! Навіть жебрака так не хова ть...

Привезли Олюньку на цвинтар пишнівський і закопали під самим плотом у кутику. Вона певно була би собі бажала лежати коло дїдуся... Годї, самоубийників ховають у кутику під плотом.

Бідна Олюнька! Вона за житя дуже любила сей цвинтар. Любила тут пересиджувати цітими годинами, думати, летїти мислями аж під самі хмари, і ще дальше — в незнану країну, де її дїдусь... Любила слухати, як тут літом пташки щебечуть...

Тепер сповнили ся її бажаня... хоч раз сповнили ся! Тепер її душа з дїдусем і розповідає йому, яке тяжке горе мусила перебути, заки до нього дістала ся. Від тепер над її бідною могилкою від ранної весни, що днини пташки щебетати будуть... усе, все Щаслива тепер Олюнька!

XIX.

По похороні Олюньки на обістю Дмитра стало пусто. Ніхто туди й заглянути не хотів. Шевки пішли з похоронів просто до дому.

Ті люди, що були в хаті, як комісія списувала протокол, і чули, що говорив лікар, рознесли те по селу.

Публична гадка обернула ся проти Дмитра. Його й так не дуже то в селі любили; тепер забули зовсім на його добрі прикмети, що їх мав, і ніхто не сказав про Дмитра доброго слова.

Дмитро просидів на запічку цілу ніч. Костиха з дочкою хотіли його положити до постелі, але дарма. Він не обзивав ся ні до кого і відтручував кожного, хто його лиш доторкнув ся.

Рано післала Костиха дочку по Шевка. Дмитро і Шевка не пізнав. Його очи палали як огонь, хоч були без мисли, без житя. Щоки почервоніли як бурак. Шевко взяв Дмитра за голову рукою — голова аж горіла.

— Тут щось зле, сестро! Він цілий горячий як розпалене залізо... Треба післати за доктором...

Післали таки Шевковими кіньми за лікарем.

Лікар приїхав, оглянув Дмитра і похитав головою. При тім треба було Дмитра на силу держати, бо всіх відтручував від себе.

— А що? — питає Шевко лікаря.

— Ще не знаю... либонь тиф... Прошу сюди не заходити, бо небезпечно. Але

і для нього небезпечно, — каже лікар показуючи на Дмитра. — Він ледви вийде з сього. Горячка така страшенна, що найсильніший чоловік не витримає.

— Тихше! — обізвав ся Шевко, — що би не почув...

— Ого, ану стріляйте над ним, чи почує? А хоч і почує, то не зрозуміє... він без пам'яті.

Треба було положити Дмитра на постіль. Прикликали Антося і Шевкового наймита та з тяжкою бідною його уклали. Він обороняв ся що сили і тручав усіх від себе.

Костиха стала заводити, почувши від лікаря таке важке слово. Та ще немало налякала ся, коли почула, що се хвороба заразлива. Їй дуже не хотіло ся вмирати.

— Але пильнуйте його! — каже лікар, бо він буде зривати ся і Бог знає що діяти...

— Та що-ж я бідна жінка буду робитись? Я сама не дам йому ради...

— Підіть у село, може хто з сусідів прийде та посидить коло нього, — радив Шевко.

Костиха побігла у село, ходила від хати до хати, але ніхто не хотів іти. Тепер усі відвернули ся від неї. Що ні благала, просила, плакала, заплатити обіцяла — ніхто не хотів іти.

Пішла до Базя. Він саме тоді стругав якусь забавочку для свого вихованця Костиха розповіла крізь сльози, за чим прийшла.

— Та вам — каже — одно сидіти, чи тут, чи у мене, а я заплачу, бігме, заплачу так, як би ви молотили.

— Вибачайте, я не піду і платні вашої не хочу.

Костиха вернула ся до дому з нічим.

— Нічого не допоможе, тільки Антосьо мусить із вами лишити ся, — сказав Шевко, — він вам найблизший свояк. Вашу Мариню я заберу до себе.

Шевко пішов до дому, взявши з собою дівчину. Лікаря відіслали до міста.

Шевко розповів усе жінці тай каже:

— Якась кара божа повисла над тою хатою!

— Де нема благословенства божого, там не може добре бути, а де чоловік із жінкою не жиє, як Бог приказав, то там не може бути благословенства... Ти тому, Якубе, не винен, що їх посватав; ти гадав, що буде найліпше, а воно ось що вийшло! Ми гадали, що Олюньчина блідість лиця походить із того, а лікар що сказав? Вона від чого другого поблідла і помарніла... Мусіли вони добре їй допекти до живого, коли аж руки на себе наложила...

— Га, я того не міг передвидіти, — оправдував ся Шевко, — але щоби мені була хоч словом пожалувала ся, я був би зробив лад межи ними...

— Вона була не з тих, щоби жалувати ся на кого за собою, хочби їй кілки тесав на голові, тай нема чого чудувати ся. То таке було бідне, заголомшене, що своєї тіни бояла ся, тай терпіла, поки могла... Треба хоч за її душу помолити ся.

Шевкова клякнула перед образами.

Шевко стояв серед хати і дивив ся в образ. Він також молив ся, бо відтак бив

ся в груди і говорив: „Боже милостивий буди мені грішному!“

Костиха не могла всидіти в хаті. Їй аж мурашки лазили поза спину, щоби не за-разила ся від Дмитра і не умерла.

— Ой Антосю, я така змучена, що ле-дві на ногах стою, і голова болить... Я так спочила би трохи...

— Та лїзьте, тїтко, на піч і спїть! — каже Антосьо.

— Дитино моя, я тут не могла би за-снути... Я піду до твоєї мами...

— Та йдїть!

Костиха вийшла, а коло хорого Дми-тра лишив ся сам Антось.

Дмитро аж до вечера лежав спокійно і дивив ся заєдно в одно місце.

Над вечером став хорий непокоїти ся. Він розкидав руками, копав ногами і ворко-тів щось. Його палила страшна горячка. Нарешті Дмитро сїв на постели. Його очи палали як два жаріючі вуглі.

— Ага, вже знаю... Мушу піти і піду... Даймо на то... ха ха ха!

Він пекольно зареготав ся. В його сміху сичало щось і свистїло.

Антось аж примерз до лави, так на-страшив ся.

Дмитро плїв дальше:

— Може би сокирою?.. Ні, буде кров... сокира нездала... і мотуз нездалий... усе не-здале... Треба щось иншого вигадати... Олюнька, йди мені зараз коні поїти!... за-раз!... чуєш?... Місячок світить і ясно...

— Дмитре, Дмитрусю, що ти, брате, говориш? — відозвав ся Антосьо, набли-зившись до постелі.

— Хто то говорив? — спитав Дмитро, хопив Антося за руку і вдивляв ся в нього, не пізнаючи.

— Та то я, Антосьо, твій брат... не пізнаєш мене?

— Пізнаю... Знаєш? буде моє весіле... я тепер богач буду... По Олюньці, даймо на то, четвертина, по Шевку все... розумієш? Богач на ціле село... А які коні, корови!... Я пан... розумієш? У дворі таких коний, ні коров нема... і Олюньки нема... Лід пустив, вода велика... місячок світить... а вітер, чортячий вітер... то дуже добре... Сокира нездала... мотуз також нездалий... Олюнька, гайда з кіньми!... коновки возьми!... Певно, тепер найліпше... я зараз піду... зараз піду...

Дмитро схопив ся з постелі і хотів іти до дверей.

Антось схопив його з заду.

— Дмитрусю, брате мій, не йди, прошу тебе!

— Чому не йти? А я піду! Тепер пора йти... вітер такий сильний, шумить аж страшно... свого слова не почувеш.. вода велика... криги несе... тепер...

Дмитро дер ся отворити двері.

Антось притримував його з цілої сили.

— Не йди, Дмитрусю, там зимно...

— Саме добре... Тепер або ніколи...

— Завтра підеш, за дня...

— Дурний! За дня не можна... люде виділи би мене... Тепер! — закричав Дмитро, люто видираючись Антосеви.

Антось був сильний і таки поконав Дмитра. Затягнув до постелі і звалив його там.

Дмитро сів знов на постели і дивився цікаво в вікно...

— О! видиш?

— Що?

— Олюнька! О, як із-під криги руки витягає до мене... Ага не поратую, ні, пропадай! Ти мені світ завязала... ха-ха-ха!... Ой гвалту, ратуйте! Вона лізе до мене, не дайте мене! — і Дмитро став засувати ся на постіль у сам кут і задягати на себе покривало.

— Та бо успокій ся, Дмитре! — каже Антось, беручи його за руку. — Тут нікого нема...

— Нема?... А Олюнька де?

— Та її вчора поховали!

— А вона чого сюди прийшла? Ага, поховали, порізали тай поховали... закопали, а вона прийшла.. о! прийшла, сидить на лаві, без ока, без ух, яка страшна... Вижени її з хати! Возьми сокиру, забий її, буду мати світ вільний... О! лізе до мене, бере мене, бере... гвалту! ратуйте!

Дмитро чепив ся з цілої сили Антося за шию, трохи його не удусив.

Антось не знав, що з собою робити. Йому здавало ся, що такої ночі не витримає, а тут нікого прикликати в ночі на поміч тай ніяк хорого відступити. Він на силу віддер руки Дмитра від своєї шиї і повалив його знов на постіль.

— Лежи спокійно, бо зараз закличу Олюньку, щоб тебе взяла! — погрозив Антось, хоч йому самому від того морозом повіяло за спиною.

Дмитро, як та мала дитина, котру вов-

жом полохають, стихив ся на постели і лежав спокійно.

— Чи то правда, що на тамтім світі є суд? — питає.

— Та певно, що є..... Лежи тихо, бо Олюнька прийде!

Антось спробувавши раз того способу, уживав його дальше, щоби хорого успокоїти.

— Я жадного суду не бою ся.. я маю маєток.. і ще більше буду мати. Прошу, даймо на то.. є своє, до того четвертина по Олюньці і по Шевку все.. пан!..

Антось зміркував, що Дмитро найспокійнійше говорить про маєток.

— Певно, що ти багатий, Дмитре, дуже багатий, ти пан! Своє є, по Олюньці четвертина і Шевкове все..

— На Шевковім вона має доживотє.

— Має..

— Олюнька не має доживотя.. Я собі пораджу з бабою... а від чого-ж моя голова? Полонка є.. Нема полонки, тепер добре.. лід поплив з водою, вода велика, а вітер такий сильний... тепер добре.. я зараз іду.. тепер іду..

Дмитро схопив ся і хотїв злазити з постелі.

— Лежиш ти тихо?... бо Олюнька прийде!

— Не бою ся її, ні, тої жаби зеленої!

— кричав скажено Дмитро — остатна їй година!

Він зірвав ся з ліжка, але Антось опять поконав його і довго борикав ся з ним.

Так було аж до півночи. Дмитро заєдно плів, кричав і схапував ся з постелі.

Відтак знеміг ся дуже і лежав спокійно. Тіло його було таке розжарене, що Антось не міг на нїм своєї руки вдержати.

Над раном Дмитро застогнав тяжко, протяжно, напружив ся так, що аж ліжко затріщало, і — перестав жити.

Костиха справила синові славний, богацький похорон. По дорозі читали кілька євангелий, була відправа в церкві, але людей було на похороні дуже мало. Були Шевки, кілька шляхтичів-сусідів і ті, що хотіли добре наїсти ся та напити ся на поминках.

Що-до того, то Олюньчин похорон був багато красший.

Дмитра не злюбили всі і не конче хотіли за ним на цвинтар чалапкати по болоті.

XX.

Другої днини по похороні Дмитра прийшов від сторони Вибулова жандарм у Закутє. Видно було, що йому чогось спішно, бо перескакував калюжі болота, а сам був оболочений по саму шию. Се був чоловік знакомий у Закуттю межи шляхтою, бо сам був шляхтичем із третього села.

Жандарм зайшов просто до префекта, де того дня зібрала ся була рада громадська.

— Добрий день, панове! Фе, як погано на дворі! така зла дорога, а я ще від учера в службі...

— Та звичайно, в сій порі не може бу-

ти сухо, — каже префект. — Та було собі замовити форшпан у селі!

— О то споміг би ся! Заки би ті конята з болота витягли, я десять раз скорше пішки зайшов би...!

— Та сідайте, прошу.

Жандарм присів на лавці, здіймив із себе капелюх, обтер хусткою з чола піт, а карабін поставив у кутику. Він уважав себе тут між своїми людьми.

— Ви, панове, за той час кінчіть радити, бо я з паном префектом маю нині важну роботу в Закутю.

— О, а то що таке? — спитало нараз кілька голосів.

— А за тую Олюньку Лукашеву! Знаєте, що з нею стало ся?

— Та як не знати? Утопила ся, відтак її знайшли тай поховали...

— Ба! А знаєте, хто її втопив?

— Та як знати? — каже префект. — Комісія сказала, що сама втопила ся...

— Слухайте панове! Коли то та Олюнька пропала, чи перед Йорданом, чи по Йордані?

— Акурат три дні по водосвятю... Так, так! — каже префект — сього року не можна було на ріці волч святити, як звичайно, бо вже лід пускав. Йордань була в понеділок, а то стало ся в четвер.

— А як тоді було на дворі?

— Заверуха така, що страх! Вітер аж стріхи здирав та просто від полудня до ріки.

— А було місячно?

— От, як з-поміж хмар, — обізвав ся один із радних. — Часом, як хмару вітер

рушив, то заясніло трохи, а потому знов було млаво; але темно не було, — каже той радний — Я того вечера вертав із торгу з міста, то добре памятаю. Трохи не загинув, заки до дому дібрав ся..

Жандарм дивив ся дальше в свій записник.

— А скажіть мені, панове, як називається її чоловік на імя?

— Таж Дмитро!

— Ну, тепер мені ясно. Дмитро утопив жінку, — каже жандарм. — Ходіть, панове, я його зараз мушу взяти.. Пане префекце, замовте мені форшпан!

— Шляхта не могла отямити ся з зачудування, бо нікому таке й на гадку не прийшло. Шляхта дивила ся один на другого з перераження і ніхто не міг слова промовити. Щоби такий порядний і працьовитий шляхтич, як Дмитро, поважив ся на таке злочинство... то хиба не може бути!

— Ну ходіть, пане префекце! — каже жандарм. Він заложив на голову капелюх, поправив ремінні перехрестники і взяв із кута карабін. — Мені дуже пильно! Пташка я либонь тепер застану в гніздочку тай зараз йому пацьорочки на рученята, щоб не полетів... А то мені штука вдала ся, буде „бельобунг“, бігме! — говорив розрадуваний жандарм — ходім!

Префект отямив ся перший.

— Ви його, пане Садловський не возьмете.

— Смійте ся з того! Я не таких великанів та силачів брав! Що ви говорите! Або мені першина? Я маю свій спосіб! — горячив ся жандарм.

— А його таки не возьмете!

— Чому?

— Бо ми його перед двома днями поховали.

— Бійтеся Бога, то не може бути!

Жандарм подивився недовіжливо на присутніх, а вони лише головами похитали на знак, що префект говорив правду.

— Шкода моєї роботи! — каже жандарм сїдаючи на лавку. — Тепер по правді нема чого спішити ся; можна спіchnути.

Він здіймив знов капелюх, поклав на стіл і розіпняв плащ.

— А то мені — каже — збитка зробив! Най йому там! Такого мені ще не трафило ся, щоби винуватець утік мені зперед носа на тамтой світ...

Тимчасом префектова поставила на столі горівку, хліб, ковбасу, і стала припрошувати гостя. Садловський був голодний і уплітав із цілої сили.

— Та скажіть, будьте ласкаві, звідки ви про те дізналися, що то Дмитро жінку втопив?

— А чому-ж би ні? Тепер, коли винуватець умер і процесу тут із ним не буде, можу вам усе розказати.

Жандарм напився ще горівки і став оповідати:

Як ми — каже — дістали відомість про те, що в Закутю пропала жінка, то очевидно стали ми за тим слїдити. Та як тут що знайти? Аж нині я був у Вибулові на патрулі. Каже мені вїйт, що оден хорий чоловік хоче мені щось сказати.

— На що він хорий? — питаю?

— На пропасницю... вже щось шість неділь лежить.

— Чого я там піду? — кажу — що я з хорими маю робити?

— Але — каже війт — щось дуже важне має вам сказати...

Ну, я йду. Приходжу. Чоловік лежить на постели такий мізерний, що йно тїнь чоловіка, шкіра та кости.

— А що мені маєш, чоловіче, сказати?

— Ой паноньку! Бог вас надніс... Я сконати не можу, сам Бог не хоче, щоби я таку важну тайну забирав із собою до гробу...

Я зацікавив ся.

— Що таке? Кажіть!

— Ой паноньку! Я видїв власними очима, як якийсь чоловік у Пищнівцях жінку утопив у Дністрі...

Ага! — гадаю, — я саме шукаю за тим...

— Говорь ть, чоловіче, дальше!

— Я се видїв та мені волосе ще нині дубом стає, коли згадаю, як то страшно...

Я вже мав питати: Чому він того скорше кому не сказав, але гадаю: Добре, що мені першому скажеш, бо за таке у нас, видите, зараз „бельобунг“, а може й „бефердерунок“ на висшу шаржу, як хто укритого злочинця винайде...

— Ну, говоріть — кажу — як то було, лиш не брешіть...

— Ой паноньку! Я над гробом, Бог мене буде судити, як би я що збрехав хоч одно слово...

Хорий поправив ся на постели і говорив дальше.

— То було як-раз у четвер по Йордані. Я вертав із міста з торгу по-за ріку.

Якось забавив ся в місті і мої сусіди поїхали всі. До Карлович то я присів ся з якимось чоловіком, а звідти треба було йти пішки. Хоч заверуха була страшенна, бо вітер такий віяв, що з ніг валив, і дощем кидав, але було місячно і видно було дорогу. Я присів ся проти пишнівського Закутя за рікою під корчем, щоби трохи спочити. Вітер віяв до мене просто з села. Я чув кожний шелест у Закутю, кожде слово, що хто говорив. Від Закутя надігнала якась жінка пару коний, вела їх за поводи і несла на коромеслах коновки. Я добре видів її, цілу, бо саме місяць вийшов із поза хмари і освітив її. Була одягнена по шляхотськи. Як уже була недалеко ріки, надбіг за нею якийсь шляхтич — хлоп великий і ще не старий. Жінка обернула ся до нього з острахом:

— Як ти мене, Дмитре, настрашив! — каже вона, — так ти скоро надлетів..

— Чого-ж мене страхаєш ся? Або я вовк, чи що? — каже чоловік. — Поможу тобі води начерпати..

Так ішли мовчки аж над беріг. Тут стали. Чоловік каже:

— Ну, веди коні, чого стала?

— Та тут нема приступу, — каже жінка, — поведу там дальше.

— Тут веди, тут! — закричав чоловік, та так скажено, що я собі гадав, що він здурів.

В тім місци був беріг стрімкий і не можна було ніяк коний провести; кінь сам тут не поліз би. Чоловік той хопив жінку в півперек із заду:

— Тепер тобі остатна година вибила, ти, почваро! Світ ти мені завязала..

Я онімів із переляку. Жінка стала боронити ся, але де там? Хлописко сильний як медвідь, держав її проти себе як у кліщах. Жінка стала просити ся:

— Ой Дмитрусю, не губи мене, не губи! Буду тебе слухати, як пес свого пана, лиш не губи мене без святої сповіди!... Та що-ж я тобі завинила?... Дмитре! Змилосерди ся наді мною!... Боже мій, Боже! Ой ратуйте, хто в Бога вірить...

— Я тебе поратую! — засичав той чоловік — пропадай!

— Бог би тебе скарав! Дмитре, ой Дмитре! — крикнув я з другого берега. — Що робиш, чоловіче? Не губи душі!

Але мої слова заніс мені вітер просто до мого власного рота. Сей безбожник підніс жінку над берегом у гору і бебевхнув нею у воду. Вона, падаючи, закричала „Дмитре!“ і хотіла ратувати ся, але пливуча крига ударила її в голову і вода її вкрила. Чоловік той покидав за нею коновки у воду, коромесло, сів на коня і погальопував до села. Я вже й не хотів за ним кричати, бо вітер не давав. Мене такий огорнув страх, волося зіжило ся на голові, мороз пішов поза плечі. А тут чисте поле укрите ледом. Я став утікати що-сили, аж пошпотав ся на якийсь корч і упав. Мені в голові шуміло. Я заєдно чув крик тої нещасливої жінки „Дмитре!“ — чув шум тої води, що під її тягарем розступила ся. Потому я стратив цілком память і не знаю, що діяло ся зі мною. Казали мені відтак, що один сусід наш вертав з міста, знайшов мене на поли, взяв на фіру і привіз до дому. Я лежав без памяти так, не знаю, як довго. Тепер уже

від двох неділь тямлю все добре та йно просив Бога, щоби чим скорше якому шандарови ту пригоду розказати, бо вмирати аж лячно було з такою тайною... А тепер най вже дієть ся воля божа!...

Я, розумієть ся — каже жандарм — усе собі списав тай біжу сюди, аж язик вивалив, а той лайдак уже небіщик!

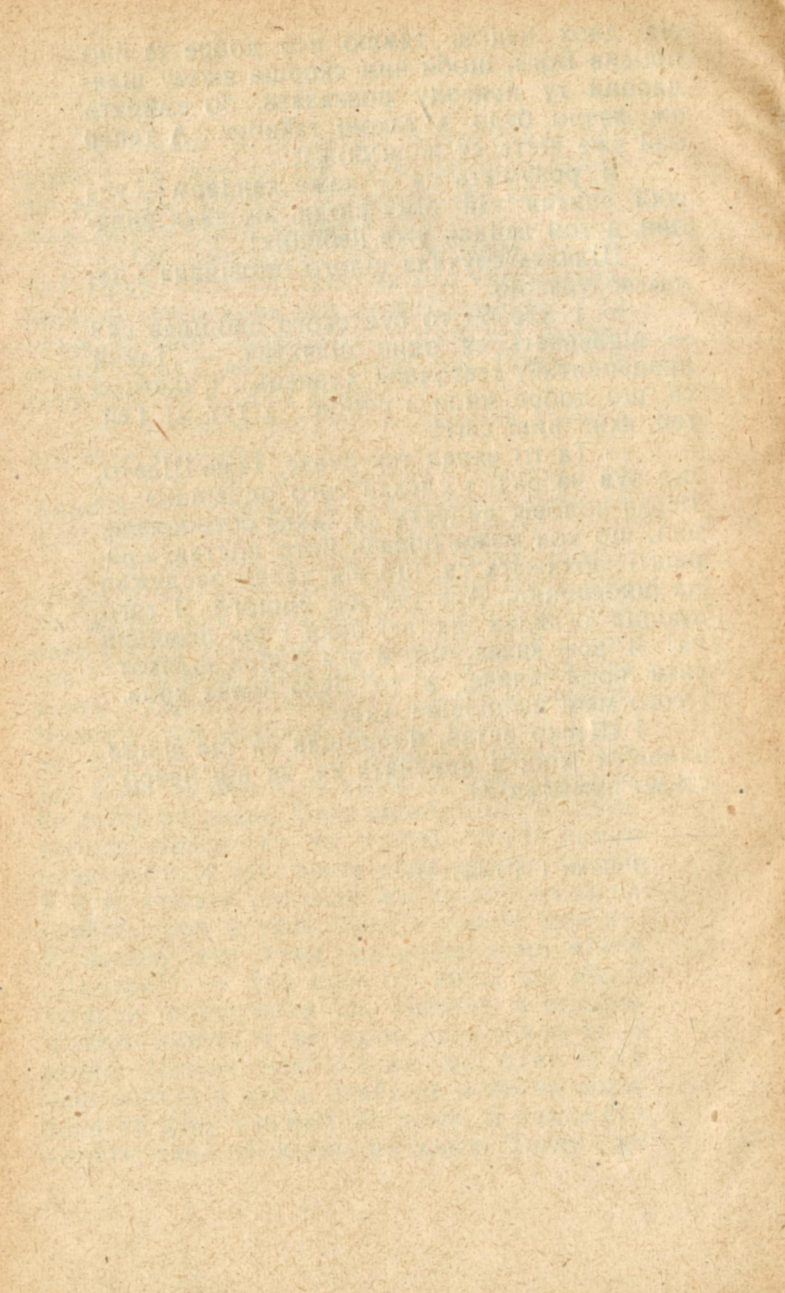
Шляхта слухала цілого оповіданя з великою увагою.

— І хто би то був сього сподівав ся? — відзиваєть ся один шляхтич. — Такий працьовитий, статочний хлопець... і здавало ся, що добре жили з собою, а тут о! Гей гей, який нині світ!

— Та то нераз так буває, каже Шевко, що був на раді і слухав того оповіданя. — Нераз чоловік видаєть ся такий богобоязливий, що хоч межи образи його постав, а на решті покажеть ся, що він давно заслужив на шибеницю... Але тут що иншого. Я того хлопця оглядав на всі боки і так помилив ся! Я все казав, що в нім добра шляхотська кров пливе, а то була вовча кров. . і того мені найбільше жаль...

І Шевко встав, попрощав ся тай пішов оповісти жінці і признати ся, як він непростимо помилив ся.

В січні і лютім 1895.

18496

-3902

В 3.902

Н. Чайковський. О ЛЮНЬКА